

ÉRTEKEZÉSEK
A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

VIII. KÖTET. VII. SZÁM. 1879.

AZ UGY NEVEZETT

LÁGY ASPIRATÁK
PHONETICUS ÉRTÉKÉRŐL
AZ Ó-INDBEN.

D^r. MAYR AURÉLTÓL.

— 2 — Ára 60 kr. — 2 —

BUDAPEST, 1880.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

ERTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. 1867—1869.

I. Solon adótörvényéről. Télfy Ivántól. 1867. 14 l. Ára 10 kr. — II. Adalékok az attikai törvkönyvhöz. Télfy Ivántól. 1868. 16 l. 10 kr. — III. A legújabb magyar Szentírásról. Tárkányi J. Bélától. 1868. 30 l. 20 kr. — IV. A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Szász Károlytól. 1868. 20 l. 10 kr. — V. Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása Toldy Ferencztől. 1868. 15 l. 10 kr. — VI. A keleti török nyelvről. Vámbéry Armintól. 1868. 18 l. 10 kr. — VII. Geleji Katon a István főleg mint nyelvész. Imre Sándortól. 1869. 98 l. 30 kr. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. Bartalus Istvántól. Hangjegyekkel. 1869. 184 l. 60 kr. — IX. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen szindarabjai 1550—59.—2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. — 3. Baldi Magyar-Olasz Szótárkája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. — 5. Szenczi Molnár Albert 1574—1633). Toldy Ferencztől. 1869. 176 l. — X. A magyar bővített mondat. Brassai Sámuel től. 1870. 46 l. 20 kr. — XI. Jelentés a felső-austriai kolostoroknak Magyarországot illető kézirati- és nyomtatványairól. Bartalus Istvántól. 1870. 43 l. 20 kr.

Második kötet. 1869—1872.

I. A Konstantinápolyból legújabbán érkezett négy Corvin-codexről. Mátray Gábor l. tagtól. 1870. 16 l. 10 kr. — II. A tragikái felfogásról. Székfoglaló. Szász Károly r. tagtól. 1870. 32 l. 20 kr. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. Joannovics Gy. l. tagtól 1870. 43 l. 20 kr. — IV. Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. Finaly Henrik l. tagtól. 1870. 47 l. 20 kr. — V. Solomos Dénes költeményei és a hétsziget. görög népnyelv. Télfy Iván lev. tagtól. 1870. 23 l. 20 kr. — VI. Q. Horatius satirái (Éthikai tanulmány). Székfoglaló. Zichy Antal l. tagtól. 1871. 33 l. 20 kr. — VII. Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. herczegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szó tárkája 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbeli növénytani névtár XVII. és XVIII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Besenyei előtt) Toldy Ferencz r. tagtól. 1871. 124 l. Ára 40 kr. — VIII. A sémi magánhangzókról és megjelölésök módjairól. Gr. Kun Géza lev. tagtól. 1872. 59 l. 20 kr. — IX. Magyar szófejtetések. Szilády Áron l. tagtól. 1872. 16 l. 10 kr. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. Szénássy Sándor l. tagtól. 1872. 114 l. 20 kr. — XI. A defterekről. Szilády Áron lev. tagtól. 1872. 23 l. 20 kr. — XII. Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. Szvorényi József lev. tagtól. 1872. 13 l. 10 kr.

Harmadik kötet. 1872—1873.

I. Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázói után. Brassai Sámuel r. tagtól. 1872. 109 l. 40 kr. — II. Apéczai Cséri János Barczai Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében Szabó Károly r. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — III. Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. Szabó Imret, tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló Vadnai Károly l. tagtól. 1873. 64 l. 20 kr. — V. Emlékbeszéd Engel József felett. Finaly Henrik l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VI. A finn költészetéről, tekintettel a magyar ösköltészetre. Bartha Ferdinánd l. tagtól 1873. 135 l. 40 kr. — VII. Emlékbeszéd Schleicher Ágost. külső l. tag felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VIII. A nemzetiségi kérdés az araboknál. Dr. Goldziher Ignácztól 1873. 64 l. 30 kr. — IX. Emlékbeszéd Grimm Jakob felett. Riedl Szende l. tagtól 1873. 12 l. 10 kr. — X. Adalékok Krim történetéhez. Gr. Kun Géza l. tagtól. 1873. 52 l. 20 kr. — XI. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. Riedl Szende l. tagtól 51 l. 20 kr.

AZ UGY NEVEZETT

LÁGY ASPIRATÁK
PHONETICUS ÉRTÉKÉRŐL

AZ Ó-INDBEN.

MAYR AURÉLTÓL.

BUDAPEST, 1879.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.
Az Akadémia épületében.

Budapest, 1879. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

Az ugynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1877. máj. 13-án tartott ülésén.)

BEVEZETÉS.

A mássalhangzók osztályozásáról.

A jelen értekezésben előforduló szanszkrit mássalhangzó osztályokról a következőkben néhány megjegyzést teszek. Céljök ez osztályok természetéről itt pár adatot közölni. Felette bajos egy nyelv betűinek közelebbi természetéhez hozzászólni, melynek de csak utódjait is, t. i. a jelenlegi hindu nyelveket sem lehetünk oly szerencsések magunk hallani. A jelen kiejtésről *közlötték*ből kell tehát megkísértenünk annak megállapítását, mint ejtettek hajdan.

A mássalhangzók (tulajdonképen zajok, geräuschlaute) systemái között leghelyesebbnek tartom a geneticust, mely a kiejtési táj szerint osztályozza azokat. Határozottan keresztülvitte ezt Sievers a *Grundzüge der Lautphysiologie zur Einführung in das Studium der Lautlehre der indogermanischen Sprachen* (Leipzig, 1876.) című munkájában. E szerint megkülönböztetünk ¹⁾ *labiales*-t és *linguo-palatales*-t, melyek közt az elsők *labio-labiales* (p^1) és *labio-dentales*-re (p^2) oszlanak;

---

¹⁾ Az átnézeti táblát l. Sieversnél a 74. oldalon. A leghátsóbb gutturales-től a dorsales-ig egy continuális hangsor létezik (*I.*); itt megszakítást szenved s következők a cerebrales és alveolares (*II.*); (Brücke *c*, *t*) — innét ismét csak ugrás folytán jutunk a (p^2 , és p^1 -hez) labiales-hez (*III.*). Lehetséges, hogy az interdentes (*t*) közvetítenek az *I.* és *II.* közt, hasonlókép a *II.* és *III.* közt, a mennyiben kiejtésüknél a felső ajak is igénybe vétetik. Sievers, 62. (v. ö. 70. az interdentes spirantes-ről.)

az utóbbiaknál az *oral*¹⁾ (Brücke t^4, t^1, t^2 sorai) illetőleg *dorsal* (t^3, k^1, k^2) articulatio szolgál a felosztás alapjául, ámbar az *interdentales* (Brücke t^4 sora) tulajdonképpen külön volnának sorozandók.

A szanszkrit grammaticusok által *dantjās*-nak nevezett varga²⁾ (osztály) kiejtése nézetem szerint *interdentalis*. Sievers e kiejtést³⁾ eddig csak az örményben és szerbben észlelte, de az interdentalis spiransnak (p. *ʃ* a görögben,⁴⁾ *δ* azaz hangzatos spirans a német nyelvekben) az újabb nyelvekben gyakori előfordulástól arra következtet, hogy a régiebb indgerman nyelvek igen is ismerték. (Sievers t. i. eredeti indgerman hangzatos spiranst nem ismer el; ő az aspiratából keletkezett ő német affricatát változtatja át a szó elején zárhanggá, a szóban pedig réshanggá.) E történeti ok szól a szanszkrit *dantjās* ugyanily természete mellett, s maga Brücke is a *th* és *dh*-nak ily értéket (s^4, z^4) tulajdonít.⁵⁾ De e mellett szól a jelen ki-

¹⁾ Helyesebben tán *apical*, mivel a nyelv hegyével (apex lingvae) képeztetnek. Így nevezte e consonansokat Michaelis. G. I. Kuhn: *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermánischen Sprachen*. XXIII. 518. (Berlin, 1876.)

²⁾ Ily osztályba az érintkezés által képezett betűk soroztatnak (ez esetben *t, th, d, dh, n*); az, hogy a szanszkrit grammaticusok idejében zárral lettek ejtve, legalább a művelt osztály által, épen nem zárja ki azt, hogy hajdan avagy később talán másképp ejtettek. Ez értekezésben a vargák 4-ik betűjével van dolgunk; e helyütt (a kiejtésnél) a 4 első betű jön tekintetbe.

³⁾ *Grundzüge der Lautphysiologie*, 69. old.

⁴⁾ Deffner szerint (Curtius *Studien* IV, 243.) a *t* és *d* jelenleg alveolárnak ejtetik az új görögben, a *ʃ* és *δ* pedig interdental. (u. o. 246.)

⁵⁾ *Grundzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute*, Wien, 1856. p. 83., 84., 85. — Brücke azon állítása (u. o. 81.), hogy a *dantjās* (*t, d, n, l*) ugyanazon értékkel bírnak, mint a latin és németben, mivel sincs igazolva. Németország északi részében mai nap alveolaréket (t^1, d^1) ejtenek, a déliekben pedig dorsaléket (t^3, d^3); legalább ezt állítja Sievers. (68. old.) Ismeretes, hogy a d^3 , illetőleg d^1 csak igen késő időben fejlett z^4 -ból. (L. Paul u. Braune: *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache* I. 53. v. ö. Scherer: *Zur Geschichte der deutschen Sprache*, Berlin, 1868. 48. oldal és Heinzel: *Geschichte der Niederfränkischen Geschäftssprache*, Paderborn, 1874. 153. old.) Miután a német z^4 hol indgerman *t*-, hol *dh*-ra megy vissza, világos, hogy e betű önmaga a dental sornak eredeti interdental ejtése mellett teljesen bizonyít.

ejtés is, a mint azt Beames *A comparative Grammar of the modern languages of India to wit Hindi, Panjabi, Sindhi, Gujarati, Marathi, Oriya, Bangali* (London, 1872.) I. 233. old. leírja: The Persians and Indians form it (the contact) low down on the teeth, almost at their edge, thus producing the softest sound of all (the races of the family). This Indian sound, being the result of impact on the teeth, is a true dental; we Teutons ¹⁾ have no dental sounds at all, and the Italians have only semidentals. De a mellett, hogy az indek nem ejtettek régi időkben dorsalist, bizonyít a palatalfejlemények (tš, dž) ritkasága. ²⁾ A mouillirozásnak pedig, mint tudjuk, ép a t³ és azonfölül a k¹ sor van leginkább alávetve. ³⁾

A *mūrdhanyās* vagy cerebrales ⁴⁾ Brücke 2-ik sorával esnek össze. ⁵⁾ Beames szerint ⁶⁾ kevéssel magasabb helyen képezetnek, mint a teuton contact (zár, illetőleg rés). Caldwell »*A comparative Grammar of the Dravidian or South-Indian family of languages*,« second edition, London, 1875. 25. old. ugyan elismeri, hogy a dravid és szankszrit cerebrales lényegesen egymástól nem különböznek, ⁷⁾ de ámbár bevallja

¹⁾ Az angolok mai nap a t-t és d-t cerebral módon ejtik, csak hogy a nyelv hegyének visszahajlása nem nagyon energicus. Sievers, 60. old.

²⁾ P. *jihvā, jihma, jjut, dyut* mellett; tehát ez esetekben is következő i előtt; a dorsal d itt a következő i-hezi assimilatio folytán fejelett. V. ö. Sievers, 131. old.

³⁾ Sievers 105.

⁴⁾ E nevezet *linguales* az arab guttur-dentales számára őrzendő meg. L. Lepsius értekezését »*Über die arabischen Sprachlaute und deren Umschrift*« az *Abhandlungen der Berliner Akademie* 1861. évi kötetében (97—152. old. főleg 122. és 134. old.) s *Standard Alphabet* London, 1863. 57. 74. oldal.

⁵⁾ Így ejtik mai nap a hindostan cerebralisokat Brücke észlelése szerint is. *Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der k. Akademie der Wissenschaften*, 1859. a XXXI. k. 224. old. a külön lenyomat 8. oldalán. Ily kiejtés mellett tanuskodnak az olasz missionariusok is. (Ascoli *Vorlesungen*, Halle, 1872. 198. old.) Munkáik 1742 és (Ascoli, 172.) 1771-ben (Ascoli, 88.) jelentek meg. Épigy nyilatkozik Jones az *Asiatic Researches* I.-ben: This classis pronounced with an inflection of the tongue towards the roof of the mouth, ép ezt tanítják a prāṭiçākhya-k.

⁶⁾ *Comparative Grammar*. I. 233.

⁷⁾ Ascoli *Vorlesungen* 198. Caldwell első kiadásának 107. oldalát idézván, azt mondja: Die physische Identität der drawidischen und

hogy az angol *t*-k inkább közelednek az ind cerebraleshez, mint a dentaleshez, nevezetesen pedig ha *r* áll mellettük (36. oldalon), mégis u. o. így nyilatkozik: There is still a great gulf, I conceive, between the slightly lingualised English dentals and the true Indian linguals, — a gulf which many European students of the Indian languages are never able to pass as long as they live.« Daczára ez örvénynek, mely a két kiejtés közt fenforogna, mégis már Wilson ¹⁾ is utalt az angol *t* és *d*-nek cerebral kiejtésére, Bühler pedig a *Madras Journal of Litterature* 1864. (pp. 116—136.) irt értekezésében »On the origin of the sanskrit linguals« azt mondja, hogy az angolt, ha újabb ind nyelvet tanul, tanítója folyvást arra figyelmezteti, hogy ne ejtsen cerebralist a dentalis helyett; továbbá hogy az indek, ha angol szót transcribálnak, *d*-t és *t*-t használnak az átírásban. Ellenkezőleg Beames nem mulasztja el megjegyezni azt, hogy az ind embert, ha angolul tanul, nagyon nehezen lehet elszoktatni az angol *t* és *d* indféle cerebral kiejtésétől.

De akár találtassanak ugyanily, akár hasonló cerebrales más indgerman nyelvekben, ²⁾ akár nem: annyi kétségtelen, hogy e cerebrales csakis a dentales (tágasb értelemben) más fajaival váltakozása kerülnek elő az indgerman nyelvekben, s így kétféle etymologice különböző *t*-t e nyelvek egyike (akár az ind, akár bármely más, p. a nord) sem ismer, s hol két-, avagy többféle *t* előfordul a jelenlegi nyelvekben, ezeknek csakis egyike felel meg az eredeti indgerman etymologicus *t*

---

der sankritischen Dentales wird von Caldwell auch aussdrücklich behauptet.

¹⁾ *Sanskrit Grammar* p. 3.

²⁾ V. ö. Ascoli: *Vorlesungen über die vergleichende Lautlehre des Sanskrit, des Griechischen und des lateinischen*. Halle, 1872. 42. §. 4. jegyzet. Az afghanra nézve itt Trumpp *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft* XXI. 26. a beludsi-re, Lassen *Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* IV. 423., 425. és ugyan e szerző Kuhn *Beiträge* III. 228-ban előforduló értekezései idéztetnek. — Az európai nyelvek sorában Ascoli szerint talán csak a némely olasz szójárásokban található *dl* (korábban *ll* helyett)-ben akadhatnának cerebralisra. (42. §. 16. jegyzet a 201. oldalon.) Ily dialectek volnának a sard logudoresi és a fiumorboi Corsicában.

sornak, a többi pedig phoneticus fejlemény. Egészen másképp áll a dolog a dravid nyelvekben. A legkezdetlegesebb és legszükségesebb gyökök közül sokan csakis a kétféle *t* által vannak egymástól differenciálva. ¹⁾ Kérdéses csak az lehet, vajjon e cerebrales az indben önálló fejleményeknek tekintendők avagy keletkezésök idegen befolyásra lesz-e visszavezetendő?²⁾

Az elsőt állítja Bühler; szerinte nemzet soha nem veszi át a másiktól hangjait; így az angol a normanok francia szókincsének ugyan felét, de azért az idegen hangokat nem fogadta el soha. ³⁾ Mire Beames helyesen azt feleli, hogy ez indokolás már csak azért sem áll, mivel a normanok átvették a francia szókkal együttesen a kiejtést is.

Trumpp a *Grammar of the Sindhi language*-ban (London, 1872.) p. 21. a *cerebrales*-t nem áriaiaknak tekinti, állítását azzal támogatván, hogy a szóknak, melyekben e hangok előkerülnek, háromnegyede nem áriai; az aborigines e hangokat mind az indben, mind más európai szókból a dentales helyébe törekedtek léptetni.

Beames ⁴⁾ miután kimutatta, hogy a szanszkrit, prākrit s újabb hindu nyelvek ugyanazon gyökben, hol a cerebralist tüntetik fel, úgy hogy az egyik vagy másik kiejtés prioritásáról a szanszkrit e szerint épen nem tehetne tanúságot; tagadja azt, hogy a prākritban, mint a nép nyelvében a cerebrales

¹⁾ Caldwell, 37. old. p. *kudī* ugorni, *kudī* irni; *kattu* zajt csinálni, *kattu* kötni; *kottu* ásni, *koffu* dobolni; *manēi* ház, *manēi* szék. (E példák a tamilból vannak véve.)

²⁾ Annak lehetősége ellen, hogy a dravid nyelvek vették volna át a cerebralist a szanszkritből, szólana az is, hogy az ily kiejtésű hangok épen a tamilban, mely az áriai befolyásnak legkevésbé volt kitéve, leggyakoribbak (Caldwell, 33.); az áriai eredetű újabb ind nyelvek közt leginkább kedveli őket a sindhi. (Beames, 236.)

³⁾ Ascoli (197.) igen helyesen azt jegyzi meg, hogy nem a nyelv fogadta el a cerebral kiejtést, hanem a benszülöttek, kik a szanszkritot el sajátították, vitték be kiejtésüket a nyelvbe. Utal a latin nyelvnek hasonló átalakítására az azt elsajátító román népek által. Vajjon azonban ez átalakulási folyamat épen a *kell* reakcióra kell-e ráismernünk, az már kérdéses. V. ö. p. Ebel tanát a *kt* átalakulásáról a román nyelvekben a *Zeitschrift* XIV. kötetében, ki azt, vajjon ó-olasz, német avagy kelt befolyásra találunk ez esetben, nem meri eldönteni.

⁴⁾ Comparative Grammar 59. §.

gyakoribbak, mint az állítólag lágyabb irodalmi nyelvben; utal arra, hogy dentalis előkerül némelykor oly esetben, melyben a szanszkrit csak cerebralt ismer; a két categoriának egymás mellett létét úgy magyarázza, ¹⁾ (232. old. és köv.) hogy a cerebral tájoni képzés volna az ősz indgerman; ettől a délre vándorlott népek mindinkább eltértek, s az indek végre általán tiszta dentalest ejtettek, eltekintve mégis amaz esetektől, melyekben a *t* sor hangjait *r* előzte meg, mely a régi ejtésre conservative hatott; midőn azután későbbi hangtörvények folytán az *r* elesett ²⁾ (234), misem maradt hátra, mint a magas helyen történt érintéssel képzett cerebrales. Kétségtelen, hogy az *r* ez utóhatása az égálg befolyása ellen némileg csodaszerűnek mondható; de sajátságos, hogy a tamil, mely a félsziget legdélibb részében beszéltetik, több cerebralist tüntet fel, mint a telugu ott, hol a hőség csekélyebb. Ezek szerint nem fogunk megütközni abban, hogy Caldwell ama véleménye mellett, hogy a cerebrales a dravid nyelvekből lettek átvéve, megmaradt ³⁾ és azt vitatja, hogy dentalesből lettek, ámbár Beames (264.) sajnálkozva jegyzi meg, hogy e téves nézet nem is eredeti, a mennyiben ugyanezt az ind panditek is vallották. ⁴⁾

¹⁾ Megjegyzendő, hogy Beames az idegen népek befolyását az áriai ind nyelvekre, nem tagadja általában (l. munkája 128. old.), hanem csak is a cerebralesnél, melyeket eredetieknek tekint.

²⁾ *Comparative Grammar* §. 85. 3. *r* dentales előtt (332.) és után (336.); a többi osztályok betűivel nexusát az *r*-nek l. a 83. §-ban.

³⁾ *A Comparative Grammar of the Dravidian languages*, 32. old. Feltéve, hogy e hangok előfordulnak más nem dravid aborigin nyelvben is — mint Beames (245.) a Kole family-re nézve az *l*-ről állítja — mégis a mellett, hogy az indbe a dravid nyelvekből lettek átvéve, azt szokás felhozni, hogy e népek lakták egész Indiát; bizonyíték a *Brahui* Balü džistán hegyeiben, míg a többiek a benyomuló áriaiak előtt mindinkább délfelé vonultak vissza s jelenleg a Dekhanban laknak (l. Friedrich Müller: *Reise der Fregatte Novarra, Linguistischer Theil*. Wien, 1867. 74 old.); egyébiránt alig szenved kétséget, hogy jó részük a győző indgermán népbe bele is olvadt. A Himálaja és Viudhya hegyekben lakók nem számítanak a culturnépek közé s nem jöttek az áriaiakkal oly nagy mérvben érintkezésbe.

⁴⁾ Ascoli a *Vorlesungen* 42. §.-ában szintén azt tanítja, hogy a cerebrales eredetileg csak a dravid nyelvekben fordulnak elő. A dravid aborigines, mint a lakosság többségének kiejtése pedig érvényre vergődött volna mint amaz esetekben (combinációkban), melyek a dravidül be-

De a cerebrales és dentales etymologicus jelentőségétől a dravid nyelvekben, eltekintve is, az elterjedettség, melynek eme nyelvek mindegyikében, a Brahuiban is örvendenek, szemben az indgerman nyelvekben (eltekintve az ind területén létezőktől) ismeretlenségükkel, mihez a fentebb kiemelt etymologicus értékkülönbség is járul, tanuskodik e hangok dravid eredetéről s az áriai indbeni másodlagos voltukról. Mindehhez járul, hogy a dravidban a cerebralis ejtés épen nem köszönhető egy szomszéd *r* befolyásának, mint a szanszkritban. ¹⁾

Miután felsoroltam e különböző véleményeket, visszatérek Bühlernek ²⁾ ama nézetéhez, hogy a cerebrales ind téren külbefolyás nélkül fejlődtek. Elismerem azt, hogy Beamesnek igaza van, ha állítja, hogy *t d* váltakozik *t* és *d*-vel, a nélkül, hogy a cerebralis keletkezése *r* vagy *s* által indokoltatnék; de azért tagadhatatlan, hogy a cerebrales keletkezése amaz esetekben, melyekben az »*s* + dentalis« avagy »hangzatos palatalis spirans (*gh*¹) + *t*« helyébe lépnek, physiologicus szempontból teljesen megmagyarázható. Feltéve ugyanis, hogy az *s* dorsalis kiejtéssel birt, akkor a cerebralisnak keletkezése az »*s* + *t* avagy általában interdentalis«-féle csoportból nem más, mint assimilatio. Az *s*-nek (föltéve, hogy dorsalis), illetőleg a hangzatos palatal spiransnak (*gh*¹) képzése ugyanis a nyelv hátával történik (dorsal módon) és pedig hátul a palatumban ³⁾, ellenben az interdentalis képzése elől a két fogsor közt foglal helyet, és pedig apical módon; e két egymás után következő betű (*gh*¹ vagy *s*³ egyrészt, *t*⁴-féle betű másrészt) articulationalis különbségének kiegyenlítésekep a cerebralis volna tekintendő, s így az egész tünemény nem volna más, mint

---

szélőknek szokatlanok voltak s ilykép nehézséget okozhattak. Ha azonban Ascoli azt állítja, hogy a präkritban, mint a nép nyelvében a cerebral kiejtés nagyobb szerepet játszik, mint a szanszkritban (197. old. a 9. jegyzetben) ellentmond neki Beames munkája 59. §-ában. E körülmény különben Ascoli tanának támogatására szükségtelen.

¹⁾ Caldwell, 46. — A liquid consonansok (*r* és *l*) kieséséről a telugu és canarese-ben I. u. o. 84. old.

²⁾ Megjegyzem, hogy értekezéséből »*On the origin of sanskrit linguals*« csak azt ismerem, mit Caldwell és Benfey folyóirata (*Orient und Occident* III. 379—383. oldalig) belőle közöl.

³⁾ Még a durumban.

localis assimilatio, a mint ilyen helyet foglal, ha például $a+i$ helyére e lép. ¹⁾

E possibilitásra dr. Budenz által lettem figyelmeztetve. Természetes, hogy ha ily módon a nyelv a cerebral tájon képzett t -féle betűkhöz jutott, a lehetőség már meg van adva, és pedig a nyelv saját, önálló, idegen befolyás nélkül létrejött fejleményében, hogy e kiejtés más esetekben is alkalmaztassék az interdentalis helyett. Alkalmat e fölcserélésre a cerebral és dental sorok hason benyomása, mit a fültre tesznek, szolgáltatott.

Nem akarok itt ama kérdés taglalásába bocsátkozni, vajjon mindamaz esetekben, hol r vagy l lép d helyére, fel kell-e tételeznünk azt, hogy ez átváltozást megelőzte a d -nek cerebral módouai képzése; mi arra vezetne, hogy cerebralest postuláljunk mindama nyelvek számára, melyekben a d -nek r vagy l -lé váltta előfordul ²⁾; csak azt jegyezzük meg, hogy a t a sindhiben sokszor azt követő halk r -rel ejtik. ³⁾

¹⁾ Hogy Sievers szavaival éljek (135. old.) itt u. n. combinatorischer lautwandel fordul elő, és pedig főleg räumliche Verschiebung foglal helyet. Az assimilatio a p. p. p. esetében p. $ûdha\ vagh^i + ta$ -ból totalis, a mennyiben homorgan, homogen és ugyanazon intenzitással bíró consonansokhoz vezetett mint resultatumhoz. 138. old. v. ö. a $dugdha$ tej präkrit $dudha$ átváltozását az újabb ind nyelvekben: m. g. $dûdha$ o. $dudha$ p. $dudd$ s $ðodhi$ b. $dudha$, dud , $dudu$. Beames, 286. Arra vonatkozólag, mint történt a $gh^i + t$ (»hangzatos réshang + hangtalan zárhang») átváltozása »zárhang + réshanggá«, a mint az ó-ind e successiót a gdh dhd bhd csoportokban tényleg feltünteti, l. [ez értekezést I. 3. alatt. — Lehetséges az is, hogy a gh^i (ejtsd j -nek) még mint spirans lett dorsallá s folytatólag cerebrallá és e cerebral réshang lett azután zárhanggá, avagy a palatal spirans változott át először zárhanggá és e g^i lett folytatólag d dorsale s végre cerebrale-vé, mely esetben a t csakis assimilálódott volna. Ép oly keveset nyer itt végleges megoldást ama kérdés, vajjon a palatal és az azt követő interdental közt a kiegyenlítési folyam közvetlenül a cerebralest eredményezte, vagy pedig megelőzte-e a cerebralest a dorsalis.

²⁾ Emez eredményhez jut Bühler recensense az *O. § O.* III. 381. old.

³⁾ Beames, 333. p. $pu\tauu$ kiejtve $pu\tau\ddot{r}$, (szkr. $putra$, son), $mi\tauu$ kiejtve $mi\tau\ddot{r}$ (szkr. $mitra$, friend.); épígy történik, hogy az rr a tamilben tr -nek ejtik; Caldwell, 29. az nr pedig $n\ddot{r}$ -nek. Önkénytelenül eszünkbe jut a nord nyelv; ott, a hol a gót lh és $n\ddot{h}$ -t tüntet fel, u -t és m -t ír (Wimmer: *Fornnordisk Formlära* 28. old. Lund, 1874.), melyek nagyrészt $d\ddot{u}$, letőleg $d\ddot{u}$ -nek ejtetnek (u. o. 11.).

Még a gutturales és palatalesről kell szólanunk. Az ind grammaticusok az elsőkhöz a *k*, *kh*, *g*, *gh*-t, az utóbbiakhoz a *c*, *ch*, *j*, *jh*-t sorolják. ¹⁾ Ascoli kutatásai óta ismeretes, hogy a *c* *k*²-ből fejtett, a *ch* pedig *sk* helyére lépett, a *j* is sok esetben *g*²-ből lett. De emellett létezik az indben *ç* és némely *j*, melyeknek a zendben szláv és litvánban mindig sibilans (rés-bang) *s* vagy *š*, *z* vagy *ž* felel meg; míg a gutturalesnek (*k* *c* *g* *j*) eme nyelvekben zárhang (*k* vagy *g*) felel meg. ²⁾

Ép így kellett Ascoli szerint kétféle *gh*-nak is léteznie melyeknek egyike: a palatalis ³⁾ a zend és szlávban *z*, a litvánban *ž* által lesz képviselve. Ujabban Hübschmann a *Ztschrift* XXIII. kötetében (27., 38. old.) ⁴⁾ kimutatta azt, hogy *k*₁ sor az örményben *s*, *ts*, *z* és *dz* által van repraesentálva, míg a *k*₂ sor *k* és *kh*, *k*, *g* által van képviselve.

Nem bocsátkozom itt abba, vajjon a palatal és guttural sor csakis az ind, persa, örmény, szláv, litván nyelveket jellemzi, ⁵⁾ avagy vajjon az indgermán nyelvek mindegyikében kimutathatni e különbséget, mint azt Fick a *k*₁ és *k*₂-re nézve *Die ehemalige Spracheinheit der Indogermanen Europas* (Göttingen, 1873.) című munkájában vitatja; annál kevesebbé, mivel ha ez be is bizonyíthatnák, (és következetes eljárás mellett ennek a *g*₁ *g*₂, valamint a *gh*₁ *gh*₂-re nézve is meg kellene történnie, a mint azt Fick nem teszi) Schmidt a törzsfatheoria ellen még mindig felhozhatná, hogy az ázsiai és szláv-litván nyelvek ez esetben is a kérdéses hangok tovafejlesztésére nézve közelebb állnak egymáshoz, a mennyiben concedálva is a különbség ⁶⁾ közös voltát az indogerman nyelvek mind-

¹⁾ Kiejtésük jelenleg affricata, tehát *tš* és *dž*.

²⁾ A zend a *c*-t, valamint a *g*²-ből keletkezett *j*(*ž*)-t az inddel osztja. A szláv *č* *ž* újabb eredetű, és csakis szomszéd hangok befolyása folytán fejtett; így *i* és *e* előtt Schleicher *Comp.* 182. §. 3. *kj*-ből 182. §. 5. — Valószínűleg az ind és zendben szintén csak ily oldalagos befolyásnak köszönhető az u. n. második palatalisatio, l. *Ztschrift* XXIII. 28.

³⁾ Az indben e *gh*¹ általában *h*-vá vált.

⁴⁾ V. ö. *Ztschrift der Deutschen Morgen l. Gesellschaft* XXX. 70.

⁵⁾ Schmidt: *Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen.* Weimar, 1872. 10. old. Ujabban a *Jenaer Literaturzeitung*-ban 1874. 201. czikk, 1875. 588., és 1877. 247-ik czikk.

⁶⁾ Helyesebben »a különbözékülés (differenzirung) közös voltát,«

egyikére nézve; mégis elvitázhatlan, hogy csakis az említett nyelvek léptettek e $k^1 g^1 gh^1$ helyére réshangokat, és pedig dentalest. Az indre vonatkozólag tudjuk, hogy a h -t jelenleg épen nem ejtik a theoriakövetelte spiransnak, s csakis Ascoli vitatja, hogy e betű valaha $žh$ -nak lett ejtve; ¹⁾ a j -ről ismeretes, hogy jelenleg általában $dž$, de oly alakokból, mint *išta*, *maršti* azt következtetik, hogy egy $ž$ -nek is kellett az ind nyelvben léteznie.

A positiv eredmény, melyhez az eddigi kutatások jutottak, tehát az, hogy az indben a guttural soron kívül egy palatal sor is létezett; hogy e palatal sor képzési tája közel esett²⁾ a guttural soréhoz, mi mellett oly gyökök tanuskodnak, melyek képzéseikben, hol a k_1 , hol a k_2 sor hangjait tüntetik fel.³⁾ Az eddigi magyarázat, mint fentebb említettük, azt tartja, hogy a palatal sor secundär, s így hangjainak mindannyija a megfelelő gutturalisból fejlett. Mégis nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy daczára ama törekvésnek, mely a nyelvnek hátrább fekvő és így nehezebben mozgósítható részei helyett, annak előbbre fekvő és így könnyebben mozgósítható részeit szereti léptetni; (mi abban lel kifejezést, hogy gutturales helyébe palatales és végre dorsales, az ó-indben cerebrales lépnek), nem volna elvetendő ama hypothesis sem, mely a palatal sort eredeti indgermannak tekintené, melynek folytatói az ind, zend, örmény, szláv és litván nyelvekben fenn is maradtak.

E sor azonban egyrészt a dorsal, másrészt a guttural képzési tájhoz igen közel esvén, csakis a mennyiben spiranticussá vált, birta magát fentartani; míg zárhangu alkatai a

---

miután Schmidt és Fick ama véleményben voltak legujabb időkig, hogy az egységes k sor csakis az idők folyamában hasadt két részre.

¹⁾ *Vorlesungen* 145.

²⁾ Sievers, 61.

³⁾ Példákat l. *Ztschrift* XXIII. 25. old. Így a $\sqrt{mih}$ *mehati* mellett előfordul *nimeghamāna*, *mihira* de *megha* felhő. E különbséget e példánál a többi nyelvek is feltüntetik: z. *maēgha* osset. *miegħa* örmény *mēg* litv. *mīgla*, szláv. *mīgla*, de z. *gaomaēza*, *maçeman* ind *meha* osset *mēzun* verb. örmény *mēz*, *mīzel* litv. *mēžu*. Igen érdekes az örmény *zuig ltsel* mellett (jugum és jungere), *iž ódz* (kígyó) mellett. — Máskor az egyik nyelv a k_1 , a másik a k_2 sorra mutat, p. litv. *akmen* ind *açman* kő, litv. *klausyti* de szláv *sluti* hallani.

szomszéd sorok egyikében vagy másikában eltűntek. ¹⁾ Eltekintve attól, hogy e hypothesis mellett lehetséges volna oly szókat, melyek jelentése ugyanaz, közös gyökökre visszavezetni s identitásukat nem kellene többé tagadásba venni; a theoriát egy adattal akarom támogatni, melyben a kiindulásul szolgáló betű palatal volta kétségen felüli. Ez az indgerman *j* (ind *g*), melyről tudjuk, hogy reducált vocalisból keletkezett s így soha gutturalis nem volt, hanem a mióta spiranssá lett, azóta palatalis spirans; mégis a görögben, ²⁾ hol γ hol δ -vé válik, p. *παῖδες*; de *παῖνον*, ion. *ἐχάλασσα* dor. *ἐχάλαζα* — *ἐρθεῖ* ion. att. = *ἐργάζεται*. ³⁾ Ugyan e mellett bizonyít a nord. *ggj*, *gg*, gót *ddj* mellett, eredeti indgerman *j* helyett. ⁴⁾

E kívül fel volna hozható ama tény, hogy az újabb nyelvekben, p. az új görögben s a jelen nord kiejtésben a hangzatos spiransnak palatal avagy guttural volta felett jelenleg az utána következő vocalis dönt. Az agens tehát, mely az eredeti palatalist, illetőleg gutturalist átváltoztatta, meg volna találva. A consonansnak assimilatiója a következő vocalishoz foglalt volna helyet, minek folytán a spirans alkotásánál a nyelv az utána következő vocalis articulatiójának megfelelőbb alakot öltött; így történt, hogy az etymologicus *j* (*gh*¹) csak *e* és *i* előtt, etymologicus *j* (*gh*²) csak *a*, *o*, *u* előtt lett conserválva.

Nyílt kérdésnek tekintendő azonban, mily középfokokon keresztül történt legyen a palatales átváltozása ama hangokba (majd spirantes, majd affricaták), melyek az egyes nyelvekben mint tova fejlett folytatóik tényleg föllépnek.

¹⁾ Világos, hogy eme theoria mellett a litván *karvė* z. *crva*-val szemben *k²*-jét az utána következő *a* vocalisnak köszönné.

²⁾ *Ztschft* XXIII. 294.

³⁾ V. ö. az új görögöt p. *jéma* (vér *αἷμα*) *j*-je *n* után *g*-vé lesz; Curtius Studien IV. 238. : pro δὲν θελοῦν αἷμα pronuntiant *e* τέλει *géma*.

⁴⁾ P. ószász *tuējo*, ó-német *zweijo* gen. pl. (kettő) nordd. *tweggja* gót. *twaldjē*.

I.

Az u. n. lágy aspiraták mai kiejtéséről.

»A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben« címzett értekezésemben törekedtem kimutatni, hogy a kérdéses betűket a zendben a hangzatos réshang természete illette meg. Ugyanott (a 6—8 old.) felemlítettem azt is, hogy az ind grammaticusok állításai után ítélve, a lágy aspiraták az indben ez időben affricaták voltak, mi azonban nem zárná ki azt, hogy e kiejtés még is másodlagos volna, mely más régibb kiejtésből fejlődhetett. Felhoztam Scherert, Heinzelt és Brückét, mint oly férfiakat, kik az affricata kiejtést vitatják eredetinek, míg Curtius és Ascoli az aspirata mellett nyilatkoznak. Kiegészítésül, itt csak azt kell mellékelnem, hogy Brücke a »*Grundzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute*« 2-ik kiadásában (Wien, 1876.) eltérőleg az e munka első kiadásában (Wien, 1856.) közölt nézetétől, mely szerint a *gh*, *dh*, *bh*-val átírt jegyek hangzatos spiransok voltak ¹⁾, beiktatta újabb nézetét is ²⁾, de azért a régít azzal legalább is egyen-

¹⁾ Brücke, 85 (Wien, 1856.)

²⁾ Brücke, 111 (Wien, 1876). — Brückének saját nézete megváltoztatására alkalmat szolgáltatott v. Raumer „*die Aspiration und die Lautverschiebung*“ című értekezése. Irata 44, 53, 60 §§-aiban (a „*Gesammelte sprachwissenschaftliche Schriften*“ Frankfurt a. M. 1863 — 38, 60, 68, 96 old.) v. Raumer tekintettel arra, hogy ez affricaták nem képeznek positiót az affricata második részének fejletlen voltát (unentwickelte Reibungsgeräusche) vitatja. Brücke erre a *Zschrft für öest. Gymnasien* 1858, IX. füzetében a *χ*, *θ*, *φ* kiejtését *κχ*, *τθ*, *πφ*-vel vélte leirandónak; miért Raumer, a spirans fejletlen voltának szószólója Brückét arról vádolja, (396 old.) hogy öt félreértette. A fejletlen réshang theoriát Raumer 1858-ban a közönségesen *kh*, *th*, *ph*-val átírt szanszkrit betűkre is kiterjesztette; Brücke tanát (*Grundzüge*, 83) e betűk hangtalan réshang

értékűnek tekinti ismét. A 113 oldalon (Wien, 1876.) ugyanis felállítván az affricata hypothesisnek megfelelő hangértékeket : g^2y^2 , g^1y^1 , d^2z^2 , d^1z^1 , b^1w^1 folytatólag oda nyilatkozik : Ebenso einfach würde alles sein, wenn man ihnen den Lautwert der bloss tönenden Reibungsgeräusche zuschreiben könnte. Ein Beispiel solcher Aussprache führt Beames (p. 265) an ¹⁾, indem er sagt, dass das *bh* von den Eingebornen des östlichen Indiens durchweg wie das *v* der Engländer aussgesprochen werde ²⁾. Eine derartige Aussprache, vielleicht auch solche als *w* könnte früher in grösserer Ausdehnung geherrscht haben als jetzt.« Ugyancsak a hangtalan spirans kiejtését constatálja Beames u. o. a *ph*-ra nézve : As to *ph* a very little carelessness in uttering it makes it into *f*, and however wide apart these two sounds may be when pronounced carefully, or when considered scientifically, the personal experience of every one who has lived in this country will support the assertion, that the are daily and hourly con-

természetéről már csak a *spargā* elnevezés miatt (l. értekezésem 7 oldalát) is elvetendőnek vélte. (383—387 old.) Jól megjegyzendő az is, hogy v. Raumer affricatáiról azt állítja, hogy *kh*, *th*, *ph*-ból, tehát aspiratákból keletkeztek assimilatio folytán ; e tételt az írás is támogatni, mely azelőtt *KH*, *III*-t használt, később pedig a kiejtés változtatval új jegeket teremtett (98 old.). Mivel szemben Ebel *Zschrft*, XIII. 267 arra utal, hogy a görögök a semiticus írás átvételénél a φ a ψ kifejezésére fel is használták, de a φ és χ spirantes számára nem volt jegy, de mivel a *KH*, *III* a kiejtésnek nem felelt meg, e hiányon az φ és χ jegek által csakhamar segítve lón. — Az affricaták az által keletkeznek, hogy az átmenet a zárhangról a következő sonorára nem történik a kellő gyorsasággal. Ha ugyanis a szájüreg bár rövid időn át, csak annyira van nyitva, hogy a levegő az így képzett résen dörzsölődik, világos, hogy a megelőző zárhangnak megfelelő fricativát kell hallanunk a sonora előtt. Ez affricaták *pf*, *ts*, *kx*, tehát egy expirationalis légkiömlés (expirationshub) szülöttjei, és így egészen máskép hangznak, mintegy zárhang, mely után a réshang elkülönítve képeztetik p. e. szóokban : *abfahren*, *hat-sich*, hol a két mássalhangzó ($p + f$, $t + s$) kétségtelenül positiót képez, míg ezt véleményem szerint az affricatáról nem állíthatni. L. Sievers, *Grundzüge der Lautphysiologie*, Leipzig, 1876. — 97 old.

¹⁾ *A comparative Grammar of the modern aryan languages of India I*, London, 1872.

²⁾ *bh*, which letter in Eastern India is constantly regarded by natives as equivalent to our English *v*.

founded by ordinary speakers. Az e sorokban kifejezett nézet, hogy a nép kiejtése hibás vagyis új, be volna bizonyítandó.

Áttérek a medial aspiraták természetének leírására Beames leirván kiejtésöket az újabb ind nyelvekben ezeket mondja (264 old.): The aspirates, it must however be remembered, are never considered as mere combinations of an ordinary letter with *h*. It is quite a European idea so to treat of them; *kh* is not a *k* sound followed by an *h*, it is a *k* uttered with a greater effort of breath than ordinary. The native name for the aspirates is *mahāprāna* »great breath,« as opposed to the lenes or *alpaprāna* »little breath« letters.

It must ever be borne in mind that the aspirate is uttered by one action of the month; there is not the slightest stop or pause between the *k* and the *h*; Vararuči midőn a *kh, gh, th, dh, bh*-nak átváltozásáról *h*-vá szól, épen nem mondja, hogy *kh* and the rest retain only their aspirate, hanem *h* is substituted for *kh* etc. He looks upon *h* as quite a distinct letter, and exhibits no consciousness of their being an *h* involved or contained in the *kh* already. Brücke mind ezt ¹⁾ megegyezőnek tartja avval, mi az aspiraták traditionalis kiejtéséről eddig taníttatott. A pausára vonatkozólag ő azt találja, hogy még szótag-élválasztás esetében sincs pausa, kivéve azt, mely a *k*-nak képzése által létesül, a mennyiben ez esetben a *k* a zár képzése által létesülne, míg a *h* hozzájárulta a zár ujbóli megnyitását tételezi fel ²⁾. Nézetem sze-

¹⁾ 2-dik kiadás, 108 old.

²⁾ Brücke 2-ik kiadás 44 és 69 jelenleg is azon nézetben van, hogy zárhangok a zár képzése által is létesülhetnek. Sievers »Grundzüge der Lautphysiologie« Leipzig, 1876. — 94 old. az ily prohibitív zárhangoknak létét tagadja; szerinte a vocalis maga, tekiutettel az utána következő zárra, különböző színezett. A száj részei ugyanis a beálló zár képzése kedvéért átmeneti mozgásba jutnak, minek folytán maga a vocalis is a keletkezendő zárnak correspondeáló modificatiót szenved. Ezt ő »geschnittener Vocalabsatz«-nak nevezi. Ha a hangzó e végmódosulását az explosio gyorsan követi, a benyomás a fülre egységes, p. a szláv és mai német nyelvben; ellenben ha a pausa nagyobb: kettős mássalhangzót vélünk hallani. Igy ejtenek a svédek, az olaszok — továbbá a magyarok és finnek, l. a geminatae-t a 98 oldalon.

rint Beames e leírása mindazonáltal ellenkezik azzal, mit Brücke a *Grundzüge* 115 oldalán egy calcuttai egyén kiejtése alapján közöl. Elismervén ugyanis azt, hogy a mediánál a hangszalagok annyira közeledtek, hogy az u. n. hangrést képezik, világosnak tartja, hogy a gégeben beállott lényeges változás nélkül hozzá *h*-t nem csatolhatni. Ez eredményt háromféleképen véli elérhetőnek :

1. A media hangzatos explosiója után határozatlan vocalist ejtvén, csak azután képezzük a *h*-t, p. : *be'ha*, *de'ha*, *ge'ha*.

2. Ha a hangrést közvetlen az explosio előtt kitágítjuk, Ez által *bpha*, *dtha*, *ghka*-t nyerünk ¹⁾.

3. A mediát, mint közönségesen hangzatosan kezdjük, mire a hang hozzájárultát megszüntetjük, a szájuрегben képezett zárt nesz nélkül megnyitjuk és a *h*-t hagyjuk következni.

A 3. alatti képzést az említett calcuttai főleg szótagválasztásnál használta; máskép mondva, ő a *h*-t a következő szótaghoz csatolta, tehát csak is pausa után ejtette; ha e kiejtés szóvégén csakugyan előfordult, mint Brücke e szónál *bāgh* állítja, kétségtelen, hogy a *h* ez esetben is szótagot képezett. A 2. alatti kiejtés főleg a szó kezdetén fordult elő p. *ghās*, de a szó végén is p. *budth*, s a szóban is gemminatio esetében. E szerint *buddha* : *budtha*-nak volna ejtendő.

Hogy az 1. és 3. alatti kiejtés a Beames által leirattal össze nem egyeztethető, abban megerősít engem az, mit Ellis az *Academy* 1874. V, 68-ban közöl : In this case we have not a lengthened sonant and than a jerked flatus, as Germans pronounce Sanscrit. This was entirely repudiated by both Mr. Gupta and Mr. Mookerjey, who, each of his own accord, mentioned the pronunciation to warn me against it. No trace of flatus occurs after the sonants, but there is a momentary energising of the following vowel. Ezek szerint a hangzatos aspiraták jelen kiejtésének *gh*, *dh*, *bh*-vali átírása nem volna más mint a *πρωτον ψευδος*, mint azt Sievers (93 old.) igen jól megjegyzi.

¹⁾ Brücke szerint. Magam ez esetben csak *pha*, *tha*, *kha*-hoz birok jutni.

E főleg a szó kezdetén ¹⁾ lehetetlen kiejtés (t. i. *dh*, *gh*, *bh* vagyis hangzatos zárhang, követte hangtalan *h* által) ugymond Sievers, egy részt arra vezetett, hogy a medial-aspiraták létezése is tagadásba vétetett, másrészt pedig ama feltevésre szolgáltatott okot, hogy a hangzatos media ily esetekben mint hangtalan tenuis explodált volna és e *gh*, *dth*, *bph*-féle kiejtés Brücke által tényleg is észleltetett. E kiejtés nem lehetett a régi ²⁾; mert különben az ind grammaticusok ez aspiratákat alig sorolták volna a hangzatos betűk közzé. De felteve is azt, hogy az ind grammaticusok e hangzatos-hangtalan (p. *gh*) betűket a hangzatosak közzé sorolták volna, 's így e betűk akkori kiejtése felett bennünket *ők* vezettek volna tévedésbe; még akkor is fenmarad 2 másféle, hasonlóképp Brücke által észlelt kiejtémód. Már pedig azt, hogy e jegy ma háromféleképp ejtetik avagy ejthető, nem fogja ugyan senki tagadásba venni; de ép oly kevéssé fog találkozni, ki azt állítaná, hogy e háromféleséget megilleti az eredetiség; midőn még arról is, hogy ez az ind grammaticusok korábban divott volna — tekintettel az erre vonatkozó közlések hiányában — méltán kételkedünk. Minden írás ugyanis a maga keletkezésében szükségkép phonetikai s ugyanama hang (avagy hasonló hangok) ³⁾ mindig ugyanama jeggyel fog megjelöltetni. Amaz ellenvetéssel szemben, hogy az ind grammatica talán az írás használata előtt fejlődött ki, s így a historicus helyesírást legalább possibilisnek kellene elismer-

¹⁾ Ép oly lehetetlen e kiejtés a szó közepén is, hacsak a betűnek egységes voltát nem akarjuk feláldozni és *d+h S*, *g+h S*, *b+h S*-t ejtünk. Lehetséges, hogy egy írásjegy ma három féleképp ejtetik, mint ezt Brücke a mai hindostani aspiratákról állítja, de azért a jegy által képviselt hang egykori egységes volta kétségbe nem vonható. Eltekintve az az összehasonlító nyelvtan által erre nézve szolgáltatott adatoktól, ez kitűnik az írás egykor szükségkép phoneticus voltából is. (*S* alatt sonans értendő).

²⁾ Nem is possibilis, mert kitégított hangrés mellett nem ejthetni mediát; *g* és *k* pedig egymásután és pedig ugyanazon expirationalis áramlattal, azaz anélkül, hogy új szótagot képezzünk, nem lehet ejteni.

³⁾ P. különböző *t-k*. Ugylátszik nem a képzésmód különfélesége szolgált alapul a különböző megjelölésre, hanem igen is az acusticus benyomás nagyobb mérvben eltérő volta.

nünk, azt felelem, hogy a historicus helyesírás még mindig arról tanúskodnék, hogy a bevett jegynek egykor ugyanazon hang is megfelelt minden körülmény közt; s így a historicus helyesírás ha nem is saját, de mindenesetre egy régibb kor kiejtése mellett bizonyítana. De mindenki, ki az ind helyesírást ismeri, tudja, hogy ép a phoneticus elvnek a szóban keresztül vitele nem lényegtelenül nehezíti meg annak felismerését, hogy a szóban tulajdonképen milyen gyök lappang ¹⁾.

Mindebből kitűnik, hogy a *gh*, *dh*, *bh* (szóval media + hangtalan *h*) kiejtés jelenleg nem létezik. Miután azok, kik a régi indgerman hangok sorában ez u. n. aspiratáknak csak is

¹⁾ Miután a szanszkrit mint irodalmi nyelv mai napig is fennmaradt, a népnyelvek pedig mai nap az u. n. aspirata mediát a szó elején zárhangnak ejtik, s ép úgy ha a szóban *n* és *r* után 's általában a »strong nexusban« *Beames Comp. Grammar* §. 74. — a szóban pedig rendszeren *h*-nak: világos, hogy az irodalmi nyelv írása szemben a jelenlegi kiejtéssel, a mint az az élő nyelvekben dívik, csakugyan historicus. De ebből épen nem következtethetni, hogy az írás a kiejtéssel soha nem egyezett; de ép oly kevéssé azt, hogy az u. n. media aspirata jelenleg kétféle kiejtésnek egyike: vagy az a szó elején, vagy az a szóban illette meg a kérdések hangot azelőtt minden positióban; de azt sem, hogy — miután a jelen kiejtések egyike, (a mennyiben ez lehetséges, Brücke p. ennek az egy kiejtésnek három árnyalatát véli megkülönböztethetni) rá lett erőszakolva a kérdéses betűkre minden positióban: szükség, hogy e kiejtés lett legyen az, mely e betűket kezdettől fogva megillette. Mint tudjuk a jegyek conserválása épen nem zárja ki, a jelölt hangok változását.

A *dh*-nak *lh*-val váltakozása, mely azonban csak is a Vedában fordul elő, közönségesen bizonyítékul szokott felhozatni a mellett, hogy az u. n. aspiraták csakugyan a »media + h« kiejtésével bírnak. De a kik azt állítják, elfelejtik azt, hogy a *dh*-nak története a többi hangzatos spiransokétól eltér, a mennyiben ezek az élő nyelvek tanúsága szerint *h*-vá váltak, azaz reducáltattak, míg a cerebrál réshang zárhanggá vált; eltekintenek azon possibilitástól, hogy maga a réshang átváltozhatott az *lh*-val ártirt hangba. Ide járul, hogy az *l* és *lh* érdeke, nincs is meghatározva; mert ha kérdéses vajjon a mai kiejtés »Its pronunciation defies description (az *l*-é), sometimes it sounds like *rh*, again like *rz*, and again merely a harsh *l*. Beames, 244) megillette-e a Vedában is; úgy más részt az is kérdéses, vajjon az *lh* kiejtés (s ez lép az élő nyelvekben *dh* helyére) egyenlő-e az *lh*-ével. Különbö v. ö. mit Beames 274 a magyar *mh*, *rh*, *wh*-ről mond; továbbá az *mh*-ről az újabb ind nyelvekben 192. Végre miután a *dh* »*gh*+*t*« helyébe lépett v. ö. Beames 249, 250.

azért tulajdonították e természetet, mivel úgy vélték, hogy a mai ind kiejtésben e physiologicice lehetetlen combinatiók mégis előkerülnek; úgy hiszem, nincs ok, hogy az u. n. aspiraták e kiejtésének megmentése kedvéért a multhoz folyamodjunk és azt állítsuk, hogy az, a mit a theoria (a mai physiologicus észlelés) minden korra nézve lehetetlennek állít, a mi a jelenben hallatlan, az a multban mégis való volt, mert különben az ind grammaticusok nem állították volna. Az ind grammaticusok emez állításai, ha azokat közelebbről vizsgáljuk, az eddigi tant — mint arra értekezésemben a zend aspiratákról 7: (ūšmanāca dvitīyena) is utalok — csak annyiban tartalmazták, a mennyiben mi ezt bele olvastuk. Marad a hangzatos hangtalan kiejtés (p. *gkh*), mely azonban áthagyományozva nincsen, azonfelül pedig a szóban (legalább mint egységes hang) lehetetlen; a mellette észlelt egyéb kiejtéseknek pedig (akár p. *ge'ha*, akár *g* zárképzése által ¹⁾ + *h*) kiindulási pontul soha nem szolgálhatott volna.

Milyen természetü tehát az u. n. medialaspirata mai kiejtése? és egyuttal szolgálhat-e e mostani kiejtés ismét kiindulási pontnak, melyből az u. n. aspiratának a különböző indgerman nyelvekben előforduló történeti folytatóit le lehetne származtatni? vagyis más szókkal: lehet-e majd a Beames és Ellis által leirt s Sievers által is vitatott jelen ind kiejtést ős indgermánának tekintenünk? Az eddigi media + *h* kiejtés, mint az a következőkből is ki fog derülni, e természettel — noha avval erőnek erejével felruházott — nem birt; mi több, e kiejtés, hacsak a jelen indben divónak elfogadtatott, szintén nehézségekre szolgáltatott alkalmat; a mennyiben akár réshang, akár affricata természetet tulajdonítunk az ős indgerman u. n. aspiratának, az átmenet a media + *h* kiejtéshez lehetetlen, sőt még a Brücke által észlelt kiejtéshez is, mint azt ő maga is állítja, ²⁾ koránsem oly egyszerű.

Nézetem szerint a következőkben közölt új descriptio értékének megítélésére, kívánatos mindama lehetőségeket te-

¹⁾ Eltekintve attól, hogy ilynemű prohibitiv zárhangot csak Brücke ismer, Sievers tagadja és ez utóbbi nézetét saját tapasztalata folytán kiki magáévá teendi.

²⁾ Brücke, *Grundzüge* 114.

kintetbe venni, melyek zárhangoknak hangzókkali (sonorák) összeköttetésénél előfordulnak, s pedig annálinkább, mivel *zu* u. n. aspirata + sonora nem volna egyéb, mint egy hangzatos¹⁾ mediának sonorávali sajátyszerű összekötése. A sonorák alatt oly hangokat (laute) értünk, melyek a hangszalagok rezgésén alapuló hangnak (emberi szó) a szájső resonantia folytáni módosulása által jönnek létre; ilyenek a vocales, az *l*, *r* és a nasales. A medial aspiraták, a milyeneknek őket Beames és Ellis festik, mint Sievers helyesen megjegyzi, csakis sonorák előtt fordulhatnak elő, mire még visszatérünk.

Ha hangzót ejtünk a szó elején, tudjuk, hogy a hangszalagoknak a légkiáramlás általi rezgésbe hozatala végett szükséges, hogy szétfeszített állapotuknak véget vessünk, s azokat egymás közelébe hozzuk. Lehetséges már most 1), hogy a hangszalagok pillanatnyi teljes zárt képezzenek, mely a következő expirationalis áram által megszakíttatik, és ez esetben a vocalist egy hangtalan explosiva előzi meg, ezt Sievers fester Einsatznak nevezi (78. old.) — 2) avagy pedig a hangszalagok már az expirationalis folyam kezdetén csak annyira közeledtek, hogy a hangrész nyitva maradt. Ez utóbbit Sievers leiser Vocaleinsatznak nevezi; Németországban a szó elején alig fordul elő (77. old.) de igenis a francziában. Brücke (12. old. Wien, 1876.) ezzel megfejti a végmássalhangzónak a következő szó hangzójávali együttes ejtését, p. *les amis*. A *h* non aspiré nem volna más, mint a hangtalan explosiva (Brücke 11. old.); ily szók tehát a zárt hangrész megtörésével ejtetnének, mint ez a semiticus nyelvekben egyáltalában szokásos Eme hehezet a zsidóban aleph-fel, a görögben a spiritus lenis-

¹⁾ Brücke jelenleg (munkája 2-ik kiadásában 73—77.) maga is ismeri, hogy hangtalan mediák léteznek és csak arra szorítkozik, hogy *v* hangzatos kiejtésnek a hangtalan feletti előnyét kiemelje. Egyuttal ismeri, hogy a susogó kiejtés déli Németországban nemcsak a mediáknál fordul elő, hanem *l r m n*-nél is észlelhető. A felosztás alapjául méltán az energia és időtartam szolgál (Sievers 66.) és a hang hozzájárulta másodlagos momentumnak tekintendő, miért is mindenekelőtt fortes és lenes lesznek megkülönböztetendők, és a lenes mediae oszlanak hangtalan és hangzatosakra. Mellesleg mondva, a continuae (liquidae, nasales, spirantes) is, hol mint fortes, hol mint lenes lesznek kiejtve. V. ö. Winteler »*Kerenzer Mundart*» 142. old. (Leipzig, 1876.) és Sievers 120.

sel jelöltetik. A szóban tenues után csak a tiffisi örmények ejtik ilykép a hangzókat ¹⁾ (Sievers 92.); a szlávok és románok mindig nyitott hangréssel ejtik a vocalist, míg az éjszaki németek a tenuis aspirált kiejtését kedvelik; az átmenet ez esetben Sievers »gehauchte absatz«-ával történik, miről később. A vocalisnak a zárt hangrés megtörésével járó kiejtése Németországban csak a mondatban fordul elő, de ez esetben media után is, p. *hack ab* (vágd le) 'ak 'ap, *gib ihm* (adj neki) *gib 'im*-nek ejtethető, ámbár a gyorsabb beszédben a hangzó halk megnyitása (leiser Einsatz) is előfordul, p. *ha—kap*, *gi—bim*. Hangtalan lenis után csakis e halk megnyitás lehetséges; a hangzatos lenis után — s ilyen természetű volt az ind media — azonban még más átmeneteli mód is létezik, melylyel a következő sonorához juthatni. 3) Megelőzőleg még a *h*-ről, a görög spiritus asperről kell szólanunk, melyről Brücke munkája első kiadásában azt állította, hogy a kifeszült hangszalagok közt kiömlő légáramlatnak a torok falaihozi ütődésén alapulna, míg Czermak a hangrés-szükülsnek szűkességét vitatta, ²⁾ mit ujabban Brücke maga is beismert. ³⁾ Eme hangtalan gégespirans (tonlose Kehlkopfspirans) Sievers ⁴⁾ által »tonlos gehauchter Einsatz, illetőleg Absatz«-nak neveztetik. Tekintsük már most e hangtalan gégespiransnak tenuissali összekötését. Mint tudjuk, bármely zárhang képzésénél a levegő a szájüregben valamiképen comprimáltatik, hogy ilykép a zár megtörésénél a levegőnek hallható kiömlése elérjék. E compressio rendszeren az által időztetik elő, hogy a kifeszült hangszalagok között a levegő a szájüregbe hajtatik. Ha a kilehelési izmok szülte nyomás (compressio) a zár megtörésével egyidejűleg, illetőleg az explosio pillanatában, avagy közvetlen utána megszűnik, nyerjük a tiszta tenuis-t (tenuis mit leisem Absatz), de ha e nyomás nem szűnik meg közvetle-

¹⁾ Lepsius szerint az örményeken kívül (*Standard Alphabet*², London, 1863. 140. old.) így ejtenek az ossetek is (u. o. 138. old.) Az aethiopiai, amhara és galla nyelvekre nézve v. ö. Lepsius *St. Alph.* 189.. 191., 205. Sievers az örmény tenues kiejtését Jenában tanuló örményektől sajátította el.

²⁾ *Populäre physiologische Vorträge*. Wien, 1869. 109. old.

³⁾ V. ö. az első kiadás 8-ik, a 2-iknek 11 oldalával.

⁴⁾ 78. old.

nül, akkor az explosio okozta neszhez még hehezet is csatlakozik; ez a Sievers által »tonlos gehauchter Absatz«-nak nevezett hangtalan gégespirans.

Igy ejtik a tenuiset az északi németek, ¹⁾ déli német például szolgálhat e szó »*abhalten*,« ha gyorsan ejtjük: *a—p^haltn*. A szanszkrit tenuis aspirata az északi német tenuistól képzés módra nem különbözik. ²⁾ Természetes mindazáltal, hogy az aspirationnak számos fokozata van, s hogy általános és biztos határt a kétféle tenuis kiejtés közt megállapítani nem lehet. Brücke ³⁾ a tenuis aspirata létrejöttét a hang (Stimmton) késedelmező beálltában keresi, megjegyezvén egyuttal, hogy ez csakis vocalis avagy hangzatos consonans előtt fordulhat elő; és az sem kerüli ki figyelmét, hogy a tenuis *e* kiejtése a következő sonnanst is afficiálja; de tagadja, hogy *e* tenuis aspirata az volna, mit a szanszkritben ejtenek. Ő az *e* nyelvben képzett tenuisről azt állítja, hogy az két hangzás közt akkép mondatnék ki, hogy a fülre nézve a tenuis az első szótag végét képezné, míg a *h* a következő szótagot kezdené. Ha a fennebbi példával akarunk élni, ő »*ap—^caltn*,« az »*abhalten*« szó lassu kiejtésével illusztrálhatná az ő szanszkrit tenuis aspiratáját. ⁴⁾

4) Azt láttuk a tenuis aspiratánál, hogy a hangrés egy pillanatnyira amaz állásban marad, melyet a zár alatt elfoglalt és hogy *e* pillanat alatt egy a megelőző explosiva articulationalis energiájához magát szabó exspirationnak van helye. A mediáknál megfelelőleg amaz eset fordulhat elő, hogy ama gyengült hang (geschwächter Stimmton), mely a közönséges hangzatos ⁵⁾ mediánál a zárhangot kísérőleg lép fel, s a hang-

¹⁾ Sievers, 83.

²⁾ Sievers, 92.

³⁾ 107. old. (1876.)

⁴⁾ Mily »absatz«-al ejtené itt Brücke a »*p*«-t, vajjon halk, avagy hehezettel, azt itt nem keresem, és pedig annál kevesbbé, mivel szerinte a tenuis és általában a zárhangok zárképzés által is jöhetnek létre. Hogy azonban a zárképzés hangtalan, és prohibitív zárhang nincs, azt ujonan fölemlítenünk felesleges.

⁵⁾ A szanszkrit media hangzatos lenis volt. Sievers (67.) még ama lehetőséget is beismeri, hogy a hangtalan media tán relative új fejlemény.

szalagok egymáshoz közeledtén alapul, de az explozióval majdnem együttesen ¹⁾ megszűnik, még ennek tartamán túl is fenntartatik, míg a következő sonora képzésénél a hang ismét teljes exspirationalis erővel fellép. Ugy látszik azonban, hogy a media képzésénél a hangszalagok egymáshoz nem közeledtek annyira, mint a sonoráknál, ²⁾ (vocales, liquidae, nasales) s így meg van a lehetőség, hogy a hanghoz (Stimnton) a gégében létrejött fricatió alapuló neszek csatlakozhatnak, a mint ilyfélék a *hangtalan* gégespiransnál, azaz a *h*-nál is előfordulnak; és ily értelemben nevezhetjük eme media és sonora közt előforduló hangszalag-rezgést hangzatos hehezetnek. ³⁾ Brücke e hangot munkájában maga is leírta, ⁴⁾ s találóan jegyzi meg, hogy könnyen átmehet a hangba (Stimnton), melylyeli azonosságán Sieverssel nem kételkedünk. Nem mulaszthatjuk el kiemelni azt is, hogy e hang önállóan nem fordulhat elő, mint azt Brücke is megjegyezte, s hogy nem sonorák avagy fél sonorák előtt, de ép így a szó végén csak szótag-alkotólag, vagyis vocaliskép fordulhatna elő; máskép mondva, e hang csak mediák után s csak sonorák előtt lehetséges. A hangszalagok rezgése ugyanis ama közös momentum, mely a hangzatos zárhangot és a sonorát — ámbár valószínűleg különböző mérvben jellemzi. Természetes, hogy oly népeknél, melyek hangtalan mediát ejtenek, e hang nem is képzelhető; ezeknél a zárhang és sonora közt közös elem nincs, a hehezet (*h*) pedig a halk átmeneten (leiser Absatz) kívül az egyedül lehetséges. ⁵⁾ Saját megfigyelésem szerint a »media + sonora« által képzett

¹⁾ Sievers, 84.

²⁾ Tán a parac glottis részben nyitva áll.

³⁾ Sievers, 93.

⁴⁾ 1856-ban a 9-dik, 1876-ban a 12-dik oldalon: Endlich kann man den Vocalton bei zum Tönen verengter Stimmritze entstehen lassen, indem man den Ausathmungsdruck allmählich steigert. Dann geht ihm ein sehr leises Geräusch vorher, das die Luft beim Ausfließen aus der Stimmritze macht, ehe die Stimmbänder in Schwingungen geraten sind. Dies ist wie mir scheint der leise Hauch von Purkiñe. Purkiñe volt a legelső, ki e hehezet leírta, de értekezésében (*Badania w przedmiocie fizjologii mowy ludzkiej* a *Kwartalnik naukowy* 1836-ki évfolyamában) ana nézetnek adott kifejezést, hogy a görög spiritus lenis, illetőleg a semiticus aleph lett volna így képezve.

⁵⁾ Itt eltekintek az oly átmenetektől, melyek a mondatban fordul-

szótag ejtésében a kiejtés energiája vagy az egész tartam alatt egyenlő marad, avagy közvetlen a zár megnyitása után fogy és aztán ismét emelkedik; az első esetben létrejön a hangzatos »media + vocalis« és ez esetben semmiféle átmenet (Absatz) a zárhangtól a vocalisra nem észlelhető, mit a hangszalagoknak a hangzatos mediánáli állásoknál fogva is természetesnek talállok; a kitérés táv, melyben a hangszalagok rezegnek, az egész szótagtartam alatt ugyanaz marad, csak a rendes fogyásnak van helye; az utóbbi esetben az exspirationalis folyam erőssége a zár megtörése után növekszik, a hangszalagok nemcsak hogy nagyobb kitérést tesznek, de úgy látszik, pillanatra maga a hangrés is nagyobb dimenziót ölt, ¹⁾ és az exspirationalis áram a szájpadrásnak neki verődven, a hangszalagok periodicus rezgése percnyire megszakíttatik, és — nem tagadhatni — a szájcsőben annyiban önálló nesz képződik, amennyiben a szájcső nem pusztán hangmodificálólólag működik, de azért a gége pillanatra sem marad passive; a hangszalagok folyvást rezegnek, csak hogy, mivel az exspirationalis folyam intenzitása ép akkor emelkedik, midőn a szájcső a kiejtendő vocalisnak megfelelő alakot magára öltötte, a benyomás a fülre kevesebbé egységes, s a vocalis a hangszalagok nagyobb mérvbeni kitérése folytán erősen ütközik a fülbe, »there is a momentary energising of the following vowel.« A mi a neszt illeti, megjegyzem, hogy hangok (Klänge) létrehozatalánál ilyenek mindig előfordulnak, s csakis ily kísérő neszt észlelni a media ez utóbbi u. n. aspirált kiejtésénél. Ha már most Sievers a tennis és tennis aspiratáról azt állítja, ²⁾ hogy általános és biztos határt köztük fel nem állíthatni, hogy csak minden egyes nyelv kerületén belül lehet meghatározni, mi tekintessék aspirált, mi nem aspirált kiejtésnek; ha csak az ellentétes megkülönböztetés (gegensätzliche Unterscheidung) szolgálhat itt kriteknak elő a lassu beszédben, p. a fentemlített »gib—'im«. Ez esetben a vocalis új szótagban áll, új exspiratió alapszik.

¹⁾ Ama suppositio szerint, mely a hangszalagokat a mediáknál nem véli egymáshoz oly közelieknek, mint a sonoráknál, e pillanatnyi nagyobb dimensio mint átmeneti fokozat úgy is létezik, s e szerint a media és media aspirata közti különbség a hangszalagoknak a hangrés distantiahozi gyorsabb, illetőleg lassúbb közeledte folytán jönne létre.

²⁾ 83.

riumként: akkor méltán felvetjük azon kérdést, vajjon az indgermán nyelvek jelen kiejtései mellett, előfordul e az is, hogy tenuis és tenuis aspirata, a mennyiben egymás mellett használtatnának, és nemcsak az egyik vagy másik kiejtés mód szerepel egyedül, bírnak-e egyszersmind etymologicus eltérő értékkel; s feltéve, hogy ezt constatálni lehetne, nem volna kimutatható, hogy a két kiejtésnek e felhasználása csak másodlagos? vagyis másképp nem állott-e be e kétféleképi kiejtés idők folyamában a nélkül, hogy a nyelv eredetileg ez ellentéteket etymologice érvényesítette volna? És csakugyan a tenuis és tenuis aspiratae egymástól eltérő értékkel nem bírnak. Feltéve, hogy e két ¹⁾ kiejtés kezdettől fogva fenn is állott egymás mellett, és pedig akár különböző szójárásokban, akár ugyanazon szójárásban különböző szókban, és itt valószínűleg szomszéd hangok befolyása folytán ellentétes használatnak nyomára, legalább a gyökökben ²⁾ nem akadunk sehoh. Valószínű-e tehát, hogy a hangzatos media kétféle kiejtése bírt ily értékkel? Hihető-e, hogy a nyelv a hangzatos mediának a szerint, hogy az utána következő vocalis (vagy általán sonora) ugyanaz vagy nagyobb energiával ejtetett, mint maga a zárhang más-más etymologicus értéket tulajdonított? Föltehető-e, hogy egy különbség, mely csak akkor fordulhat elő, ha media és sonora kerülnek egymás mellé; hogy egy különbség, mely csak is bizonyos combinatióban emelkedhetik érvényre, kérdem: föltehető-e, hogy egy különbség, mely a fül által csak bizonyos körülmények közt észlelhető, juthatott-e a nyelv öntudatában oly ellentétes megkülönböztetéshez, hogy azt etymologice is érvényesítette volna? Jól megjegy-

¹⁾ Az örmény kiejtés ezekhez még mint 3-ik járul, és ettől eltekintek. Ha a nyelv nem érvényesített kétféle kiejtést, egyuttal bizonyos, hogy nem érvényesített hármat

²⁾ A 2 dual. act. *-thas* és *athus* a 2 dual. med. *-ālhē* és *-ālhām* személyragai és a 3 dual. act. és med. ugyanaz, de nem aspirált személyragai közt az eltérés csak később n. n. differenciozás folytán keletkezett, mit nézetem szerint a 2 pl. act. *-ta* és *-tha*-ja, a 2 dual. act. imperativí és imperfectí *-tam* szemben a 3 dual. act. imp. és imperf. *-tām* személyragával kétségtelenül bizonyítanak. Ide járul, hogy e megkülönböztetés az indgermán nyelvek sorában, csakis az indre szorítkozik. V. ö. Curtius *Das Verbum der griechischen Sprache* I. 73. (Leipzig, 1873.)

zendő, hogy itt nincs is a hangzatos media két külön alakulatúról szó, melyeknek egyike, t. i. az aspirált, bizonyos esetben csak virtualis szerepre volna kárhozthatva, hanem a következő hangzó két különböző erélyű kiejtéséről. Nem tagadom, hogy a szanszkritban a vocalisnak e kétféle ejtése a szerint, hogy a megelőző jegy media vagy az aspirata jelenleg csakugyan észlelhető; de tagadom, hogy e megkülönböztetés eredeti lehetne. Ép oly kevésbé ismerem ezt el a hangzatos mediánál, mint a tenuisnél, melyről sokkal nagyobb joggal mondhatni, hogy két- vagy háromféleképen ejthető. Már csak hangphysiologice is csak egyféle hangzatos media lehetséges; — helytelen egy kivüle fekvő tüneményt t. i. a következő sonorának erélyességét a media qualificatiójába bevinni és mediát, mely után a vocalis egyenlő erélylyel, továbbá mediát, mely után növekvő erélylyel mondatik ki a vocalis (általán a sonora) megkülönböztetni meg.

Ellenkezőleg jogosult egy oly tüneményben, mely bizonyos combinatióhoz van kötve, a combinatiót is szemügyre venni; az alakulatot pedig okozatnak tekinteni, melyet ép a combinatio szült. A fenforgó esetben tehát »a media + növekvő erélylyel ejtett sonora«-féle combinatio resultatum; maga a media nem más, mint egy különzékelt folytatója más eredetibb hangnak (értsd nesznek). E hangnak oly természetűnek kell lenni, hogy önmaga minden combinatióban lehetséges legyen. Mert ha kétségtelen, hogy az indgerman nyelvekben az u. n. aspirata media más etymologicus értékkel bír, mint a hangzatos media, akkor ez oly természettel kell birt legyen, mely a mediaétől különbözött és pedig különbözhetett bármely combinatióban. A jelenlegi szanszkrit kiejtése az u. n. media aspiratának, kétségtelenül helyhez kötött s így nem lehet eredeti. A régibb korra a media aspiratának oly természete postulálandó, melyből annak különböző folytatói a többi indgerman nyelvekben is könnyű szerrel levezethetők; de specialis feladatunkhoz képest is legalább oly kiejtésre kell visszamenünk, melyből az u. n. aspiratának a szanszkritban előforduló más hangokkali combinatiói levezethetők. Ha e kiejtés ugyanaz, mint az, melyből a többi indgerman nyelvekben jelentkező folytatóit a media aspiratának levezethetni, akkor úgy vélem,

a cél teljesen el van érve, s a *gh*, *dh*, *bh* megtartandják talán jelölési értéköket; de valamint hangphysiologicus possibilitásra mindeddig szert nem tehetek, ép úgy az általuk jelölt jelenlegi ind hangértékek (a mint Beames Ellis és Sievers azokat leírják) is el fogják veszíteni eddigelé ősinek vitatott jellegöket.

II.

Ascoli ¹⁾ és Curtius ²⁾ a medialaspiraták elismert tekintélyü védői, magából a szanszkritból következő érvöket hoznak fel.

1) A hehezet az aspiratákra végződő gyökökből képezett alakokban, mindannyiszor átmegy az első gyökbetüre, valahányszor a gyök végén előforduló aspirata a hangtörvényeknél fogva egyszerü mediává válik. Ascoli e tüneményt pótaspiratiónak (Ersatzaspiration), Pott hehezet áthelyezésnek (Umstellung des Hauches) ³⁾ nevezi. Emez argumentumnak értéke azonban igen csekély. Grassmann már 1863-ban a *Zeitschrift* XII. kötetében (110 és kk. old.) a latin és német nyelvek alapján bebizonyította azt, hogy az indgerman nyelvekben eredetileg két aspiratát tartalmazó gyököknek kellett létezniök. E tan átment Schleicher compendiumába is, és röviden úgy fejeztetett ki, hogy az aspiratára végződő gyököknél a szó elején álló aspirata a hehezetet elveszti, ⁴⁾ pl. *bāhús* πῆχυς nord. *bōgr*; a 130. §-ban pedig folytatólag az mondatik, hogy az aspiratio, ha meg nem maradhat, áttér a kezdő mediára, *feltéve, hogy ez eredetileg aspirata volt.* p. *sarvabudham* acc. sg. (mindentudó), de *sarvabhuddhis* instr. pl. — *bodhāmi* 1. sg. praes. (felébredni, észrevenni), de *bhotsyāmi* 1. sg. fut. v. ö. πυνθάνομαι, litv. *bundū* ébren lenni, ó-szláv. *bŭdĕti*; gót. — *biudan* tudtul adni (wissen lassen) *abuddha*, ἄπυστος. Curtius tekintettel Grassmannra ⁵⁾, ez érvet más alakban igyekezett fentartani. Szerinte a mellett, hogy a

¹⁾ *Vorlesungen* (Halle, 1872.) 125.

²⁾ *Grundzüge der griechischen Etymologie*,⁴ (Leipzig, 1873) 417.

³⁾ Ujabbán a *Zschrft* XIX. kötetében, 16—41. oldal.

⁴⁾ §. 125, a 4-ik kiadás 170. oldal.

⁵⁾ *Etymologie* ⁴ 51.

görög ó-kor virágzási idejében az aspiraták még valóságos kettős hangok voltak, szől egyrészt a *hehezet mozgékonyasága*, mely α az explosivától könnyen elválík (miről alább), β) de azért *különböző állásában oly alakok, mint $\theta\rho\acute{\epsilon}\psi\omega$* ¹⁾ és $\tau\rho\acute{\epsilon}\psi\omega$ összetartozásának érzését nem szünteti meg. Igy formulázva

¹⁾ Mellesleg mondvá a $\tau\rho\acute{\epsilon}\psi\omega$ ige épen nem tartalmazott eredetileg két hangzatos aspiratát, hanem a szanszkrit *trp, trmpati, trpnoti*-nak felel meg. — $\tau\rho\acute{\epsilon}\chi\omega$, $\theta\rho\acute{\epsilon}\zeta\omega$ *z. thrak* (ziehen, marschieren), gót. *thragjan* szaladni, ujszloven és horvát *trčati* — $\tau\alpha\chi\acute{\omicron}\varsigma$, $\theta\acute{\alpha}\sigma\sigma\omega$ szanszkrit. *taku, takva* (B. u. R. dahinschiessend, rasch. — $\tau\acute{\upsilon}\psi\omicron\varsigma$ szanszkrit *dhūpa* füst, $\tau\acute{\upsilon}\psi\omega$ de $\theta\acute{\upsilon}\psi\omega$ szintén nem tartalmazott eredetileg két aspiratát. — A tünemény tehát csak akkor állott be, midőn a hangzatos aspiraták avagy réshangok már hangtalanokká váltak; mi több, csak amaz időben, midőn a görögben már számos tenuisból keletkezett hangtalan aspirata vagy réshang létezett. — Λ π vagy κ a gyök végén átváltozott bizonyos esetekben spiranssá, másokban nem; a hol a π és κ megmaradt, ott a szókezdő τ átváltozott θ -vé; oly alakban, mint $\xi\theta\rho\acute{\epsilon}\psi\theta\eta\nu$, a τ e változása azonban mégis beállott. Schleicher szerint §. 148. ez esetben a φ a θ folytán eredetnek lett tekintve; miért is a végaspirata kitüntetése kedvéért a kezdő τ θ -vé lőn. Ezzel szemben az ujlocriai $\theta\rho\acute{\epsilon}\psi\omega$ és az inscriptionalis $\theta\rho\omicron\varphi\acute{\omicron}\varsigma$ -ra utalok, — továbbá az inscript. $\theta\nu\varphi\acute{\omicron}\varsigma$ -ra ($\tau\upsilon\varphi\acute{\omicron}\varsigma$ vak $\sqrt{dhup}$ gót *dumbas* és *daubs* néma — siket), mely utóbbi példából nem csak az tűnik ki, hogy a görögben két spirans, az egyik a szó végén, a másik pedig annak elején, — nem épen lehetetlen hanem az is, hogy a spiransnak átváltozása a szó elején zárhanggá még nem volt befejezve, midőn a ρ (π) a *dhāpa* szóban φ -fé már átváltozott volt. Különbén a τ -nek θ -vá váltá a szó elején épen nem volt szükségképi, p. $\tau\rho\acute{\upsilon}\chi\omega$ (*truncus, trucidare* litván. *trūkstu* összeszakadni, repedni) $\tau\rho\acute{\upsilon}\xi\omega$; újgörög $\xi\tau\rho\epsilon\zeta\alpha$. Egyuttal megjegyzem, hogy a θ ez alakban $\xi\theta\rho\acute{\epsilon}\psi\theta\eta\nu$ tán csak azért, avagy akkor lépett a τ helyébe, mert vagy a midőn a φ π -nek ejtetett. Nem merem állítani, hogy a $\varphi\theta$ $\chi\theta$ mindig orthographicus combinatiók volnának, (v. d. Mühlh *die Aspiration des tenuis im zend u. griechischen* Leipzig 1875 p. 23), de kedveltek nem voltak s helyökbe a réshang + zárhang, avagy zárhang + réshang combinatio lépett csakhamar p. $\chi\theta\zeta$; új lokriai $\xi\chi\acute{\epsilon}\varsigma$, új görög $\epsilon\pi\acute{\sigma}\acute{\epsilon}$, $\epsilon\phi\acute{\iota}\nu\omicron\varsigma$, $\epsilon\phi\acute{\iota}\nu\omicron\varsigma$, $\epsilon\phi\acute{\iota}\nu\omicron\varsigma$, $\epsilon\chi\tau\omicron\varsigma$ $\xi\chi\theta\acute{\omicron}\varsigma$ (Chalkiopoulos a Curtius *Studien* V. kötetében, 362), de $\xi\theta\rho\acute{\epsilon}\psi\theta\eta\nu$, $\xi\theta\acute{\upsilon}\psi\theta\eta\nu$ -ben a tenuis π zárhang volt és maradt, különben az $\xi\theta\acute{\upsilon}\psi\theta\eta\nu$ gyök θ -je τ -vé lett volna. Az sem felejtendő, hogy mind e változások nem gyökökben, hanem szókban álltak be; így e gyökből *trak* $\tau\rho\acute{\epsilon}\chi\omega$ már létezett egy futurum, mielőtt a κ átváltozott χ -vá, és így a be sem állott aspiratióknak a gyök véghangjáróli előléptéről szó sem lehet. (Λ $\tau\upsilon\varphi\acute{\omicron}\varsigma$ szót Schmidt *Vocalismus* Weimar, 1871 — 172 és 180. a gót *dumbs* (néma), *daubs* (siket) szókkal együtt a **dhabh* ind. *dabhnoti* beschädigen-hez sorolja. v. ö. $\pi\upsilon\theta$ ind. *budh*.)

az érv azonban elveszíti jelentőségét. Grassmann értekezése előtt csak azt lehetett feltűnőnek találni, hogy a hehezet hol előre, hol hátra vándorol, (p. *buddha* de *bhuddhis*), de mióta kitűnt, hogy az előrevándorlás tulajdonkép csak oly gyökök-nél lehetséges, melyek eredetileg aspiratával kezdődtek, mint Schleicher oly finomul megjegyzi — sokkal egyszerűbb azt állítani, hogy ily esetekben az aspirata a szó elején nem is vált mediává, s így ama §, mely előadja, mily esetekben válhatik a media — feltéve, hogy aspiratából lett — ismét aspiratává, elesik. Inkább kezdettől fogva másképp lenne formulázandó azon tétel, mely az aspiratáknak a mennyiben szókezdők, átalakultáról szól; ki volna t. i. mondandó, mily előfeltételek mellett történik az állítólagos aspiratának mediává változása és mikor marad el. De a hehezet vándorlás és az abból merített érv a görög *ϕ*, *ϑ*, *χ* avagy a *bh*, *dh*, *gh*-val átírt szanszkrit hangok eredeti aspirált volta mellette menthetetlenül oda veszett. Curtius ugyanis munkája ugyanamaz oldalán (416) beismeri azt, hogy a későbbi időkben a *ϕ*, *ϑ*, *χ* spiransok (hangtalan réshangok) voltak, pedig úgy látszik, hogy a *τρεψω* és *ϑρεψω* alakok összetartozásának érzete akkor sem szűnt meg, midőn az általa postulált egykori hangtalan aspirata helyére hangtalan spirans lépett. Avagy azt akarja Curtius mondani, hogy a nyelvérzék más volt az ó-görög időkben? Tán csak nem lehet tagadni, hogy a zendül beszélő azért, mert a 3. sg. praes.-ben *baraiti*-t ejtett, elfelejtette a 3. pl. perf. *baurare*-t avagy azt, hogy *gadhavara* buzogányt hordozót jelent; pedig a zend soha sem ismert aspiratát és hangzatos réshang és zárhang ugyanazon gyökben ¹⁾ váltakoznak egymással. Avagy eltűnik-e ez összetartozás érzete az angolszászban és ó-németben a grammaticus cserénél, a gótban a *vaurkjan* és *vaurhta* közt és hasonlókép az ige és a p. p. p.-k közt az osk és umbriaiban ²⁾, a nordban az u. n. gyenge praeteritum és praesens közt ³⁾ és

¹⁾ $\sqrt{a\bar{a}}$ p. p. p. *dāta* (adott). *dadhāiti* 3. sp. praes. — $\sqrt{ā\bar{ā}}$ p. p. p. *dāta* (geschaffen, alkotott), *dadhāiti* 3. sg. praes. — A *dh* csak transscriptiója a *z*⁴-nek.

²⁾ osk. *scriptas* (scriptae) — umbr. *rehte* (recte).

³⁾ p. *duga dugā* (érni, taugen) — *lifā* (élni) *lifdā*, a praesensben hangzatos spirans, a multban pedig *d* előtt zárhang (*g* és *b*) ejtetik. 1.

igy lehetne ezt tova és tova folytatni. De ha Curtius elismeri a dentales s-sé váltát τ és ϑ előtt ($\pi\nu\nu\theta\acute{\alpha}\nu\omicron\mu\alpha\iota$ de $\acute{\alpha}\pi\nu\sigma\tau\omicron\varsigma$ azonkívül $\pi\acute{\epsilon}\pi\nu\sigma\mu\alpha\iota$, $\acute{\alpha}\nu\iota\tau\omega$ de $\acute{\alpha}\nu\nu\sigma\tau\acute{o}\varsigma$, $\acute{\epsilon}\delta\omega$ de $\acute{\alpha}\sigma\tau\acute{\epsilon}\omicron\nu$ ¹⁾ és valószínűleg nem tagadja, hogy az összetartozás érzete emez alakoknál csakugyan megvolt: akkor az összetartozás érzete nem szolgálhat bizonyítékul arra nézve, hogy a két kérdéses hang szükségkép a tenuis és aspirata viszonyában állt egymással a görögben avagy a media és hehezet media viszonyában a sanscritban. Sőt nézetem szerint a nyelvbuvárnak igen bajos az összetartozás érzékéről beszélni, mivel az ő iskolázottságának foka szerint összetartozónak fog valamit felismerni idősb korában, a mit eddig átlátnia nem sikerült.

2) A második bizonyítékot képzí a hehezet könnyü elválása a reduplicatióban, pl. $\pi\acute{\epsilon}\gamma\nu\kappa\alpha$ * $\gamma\epsilon\gamma\nu\kappa\alpha$ helyett, ind. $bab\bar{h}\bar{u}va$ — $\tau\acute{\iota}\vartheta\eta\mu\iota$ ind. $dadh\bar{a}mi$ * $dhadh\bar{a}mi$ helyett. E tünemény Curtius nézete szerint analog ahhoz, mely szerint két mássalhangzó közt a reduplicatióban csak az első fordul elő, pl. $\acute{\alpha}\lambda\acute{\epsilon}\chi\upsilon\tau\alpha\iota$ de $\acute{\alpha}\lambda\acute{\epsilon}\chi\tau\eta\mu\alpha\iota$ — ind. $paprac\bar{c}ha$ ²⁾. Maga Schleicher³⁾ oda nyilatkozik, hogy két mássalhangzó, avagy consonanticus kettőshangok közül csak az első ismételtetik; mégis felemlíti maga is, hogy az ó-ind némely esetekben a kettőzés egy régibb módját is ismeri, melynél az aspirata változatlanul megmarad, p. $bhar\bar{i}bhar$, $ghan\bar{i}ghan$.

Delbrück az Rgvedából, mint intensiv participiumot ez alakot $gh\bar{a}n\bar{i}gnat$ idézi ($V\bar{h}\bar{a}n$ ütni, ölni v. ö. $ghan\bar{a}ghan\bar{a}$, a ki könnyü szerrel öl, harczképes, de $j\bar{a}n\bar{i}ghanat$ ugyancsak part. intensivi masc. n. sg.)

Úgy látszik, hogy Schleicher ezek szerint kezdettől a reduplicatióknak kétféle módját veszi fel az aspirata initialis

Wimmer *Formordisk Formlitra*. Lund, 1874 — 8 és 10 old. és *An Icelandic-English Dictionary based on the MS. Collections of the late R. Cleasby enlarged and completed by G. Vigfusson*. (Oxford, 1874.) 49, 93 186. old.

1) Schleicher *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*. Vierte Auflage. Weimar, 1876 — §. 148. 2.

2) A reduplicationalis szótag mássalhangzójára nézve, l. Delbrück „*Das altindische Verbum*“. Halle, 1874. §. 137 és Curtius „*Das Verbum der griechischen Sprache*“. II. Band, Leipzig, 1876. — 122. és kk. old.

3) *Compendium*⁴⁾ §. 130. és 148.

vagy egészen ismételtetik, avagy csak első része. Engem e nézetben a Schleichernél a 148. §-ban idézett $\acute{\epsilon}\tau\acute{\upsilon}\theta\eta\nu$ $\sqrt{\acute{a}h\bar{a}}$ — $\acute{\epsilon}\tau\acute{\upsilon}\theta\eta\nu$, $\theta\acute{\upsilon}\omega$ -ból (v. ö. ind. *dhūnoti* anfächeln — schütteln, rasch hin, und herbewegen, *dhuvana* feuer) ingatott volna meg, a mely alakokban szerinte dissimilatio foglalt helyet.¹⁾ A hehezet hangnak hehezetlenné váltta ugyanis ismeretlen tüncmény; de a theoria, mely χ , θ , φ -ben *kh*, *th*, *ph*-t látott, itt a dissimilatiót még sem tagadhatta. A gondolat közel feküdt volt, hogy itt a dissimilált hang spirans volt, de a *kh*, *th*, *ph* megmentése kedvéért Schleicher jobbnak találta ráállani egy aspirata tenuis-nek tenuissé történt dissimilatiójára. Hogy csakugyan a reduplicationalis szótag consonansa is dissimilatio folytán vált zárhanggá, (illetőleg Schleicher szerint aspiratából non aspiratává) azt bizonyítják azon ó-ind alakok, melyek a reduplicatióban az aspiratát még megőrizték, mi ugy látszik csak akkor foglalt helyet, ha a gyök initialisa nem következett, közvetlen a reduplicatióvocalis után, p. *ghānighnat*. Ezen fölül felhozhatók *bhejé*, *bhejāte*, *bhejire* az RgVedából,²⁾ *bhremus* a *Katkā-sarit-sāgara*-ból, melyek kétségtelenül reduplicált alakokból lettek összevonva.³⁾ Mint *bhaj* mint *bhram* aspiratával kezdődnek, s így a reduplicatióvocalis consonansnak *h*-nek kellett volna lenni,⁴⁾ tehát **beje* és *bremus* alakokat kellett volna nyernünk. A tényleges alakok *bheje* és *bhremus* tanúságot tesznek a mellett, hogy a reduplicált alak valamikor **bhabhaje* és **bhrahramus*-nak hangzott. Kitűnik tehát, hogy a reduplicatio a gyök initialissal (tehát a réshanggal, avagy u. n. aspiratával, nem pedig a mediával) történt, miért is eltérés esetében (p. *dadhau* 1. és 3. sg. perf. $\sqrt{\acute{a}h\bar{a}}$) fel kell tennünk, hogy a reduplicatióvocalis consonans jelen alakja más eredetibb, a gyök initialisával egyenértékű hang-

¹⁾ Csakis dissimilatio folytán keletkezhettek a zárhang e compositumokban: $\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\text{-}\chi\epsilon\iota\varrho\iota\alpha$ fegyverszünet, $\acute{a}\mu\pi\acute{\epsilon}\chi\omega$. A lehetőség, hogy a reduplicationalis zárhang szintén dissimilatio folytán keletkezett, tehát megvan.

²⁾ Delbrück, 117.

³⁾ V. ö. p. az RgVedából *paptus* 3. pl. perfecti, *petdtus* 3. dual. perf. mellett, azonfölül a sing. perf. *ḡagama* de *ḡagmús*.

⁴⁾ Delbrück, 102.

ból (helyesebben neszből Geräuschlaut) fejlődött, *bheje* és *bhremus* initialis spiransa megmaradt, míg a **dhadhau* alak első réshangja dissimilatio folytán zárhanggá lett. Ama nézetben, hogy az összevont alakok p. *debbus* (de *dadábha* D. 125.) általában a reduplicationalis szótag, nem pedig a gyök initialisát őrizték meg, Delbrück (117) is osztozik. ¹⁾ A feltevés, hogy *bhremus* és *bhejire* a *sedus* stb. analogiájára közvetlen a gyökből volna képezve (D. 118) nem bir valószínűséggel, de fölösleges is.

Emez alak *debbus* nézetem szerint **dhadhabhus*-ból is keletkezhetett, ²⁾ a mennyiben a **dhebbus* (v. ö. *bheje*) alaknak épügy, mint **dhabhnoti* (**dhadhau*)-nak dissimilatio folytán *debbus* (*dadhau*)-vá kellett lennie.

Delbrück a *dabh* gyökből indult ki, s így *debbus* nem is igényelt magyarázatot, de ha Delbrück ³⁾ az Rgvedában csak is *dīpsati*-t talált, egyéb desiderativ alakok, mint *dhīpsati* és *dhīpsati didambhīṣati* mellett, ⁴⁾ sejtelmet ébreszthettek volna benne a kérdéses gyök initialisának eredeti aspirált volta mellett, miután mint Schleicher mondja: media a szó kezdetén csak akkor válik aspiratává, ha eredetileg aspiratából fejelett. — Ez aspirata meg is marad (nézetem szerint a réshang nem lesz zárhanggá) aspiratának a szó elején, ha a gyök végbetűje nem aspirálttá (zárhanggá) lesz, a mint az a gutturales és dentalesnél valószínűleg előbb történt, mint a

¹⁾ Delbrück ezen állítását azzal támogatja, hogy a gutturalissal kezdődő gyökből, összevont alakok nem fordulnak elő. Ha a gyök initialis conserváltatott volna, **gemus* keletkezhetett volna, de miután a reduplicationalis szótag initialisa maradt fenn, **jemus*-t kellett volna képezni, mely alaknak összefüggése a *gam* gyökkel azonban ki nem derült volna többé. — E motiválást nem osztom. The masses speak by ear and by habit. Gótban a praesens *gagga* mellett a perfectben *iddja*-t használnak.

²⁾ Schmidt „Zur Geschichte des Indogermanischen Vocalismus.“ I, 172. Weimar, 1871. e gyökhöz az ind *dabh*-on kívül a gót *daubs* és *dumbs*-t is sorolta, miért is indgerman **dhabh*-ot vett fel.

³⁾ *Das altindische Verbum*, 186.

⁴⁾ Pott ez alakot XIX, 40 a Petersburgi szótár után közli, s pedig 1870-ben.

labialesnél, ¹⁾ s innét magyarázható *dipsati* és *dhipsati* ²⁾ de csak is *dhitsathas*. Nézetemben, hogy itt **dhabh* gyökkel van dolgunk, megerősít az örmény *dav*, mely nyelvben tudvalevőleg a *dh*, *gh* de a *bh* is (hacsak nem maradt meg réshangnak azaz *v*-nek) zárhanggá lett. Hübschmann ³⁾ ama megjegyzése ellen, hogy az örmény *dav* csak akor bizonyít, ha nem lett a persából átvéve, azt felelem, hogy ennek eldöntése közönyös és pedig a zend *adhaoya* miatt, melynek *dh*-ja eredeti réshang ⁴⁾ (u. n. aspirata) mellett bizonyít.

A *debbus* alak Delbrück szerint tehát **dadabhus*-ra megy vissza, és így a *d*-t dissimulatio folytán keletkezettnek tekintenie neki nem volt oka, a *dhipsati* ⁵⁾ alakot pedig nem vette tekintetbe. Ama kérdésre, vajjon az ó-indben találni-e egyéb

¹⁾ V. ö. zend *diwž* csalni, *diwža* csalás, Justi, *Handbuch der Zend-Sprache*. Leipzig, 1864, 156 old. *adhaoya* csallhatatlan. Fick: *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, sprachgeschichtlich angeordnet*. Göttingen, 1874—1876. I. 337, hol a *w* és *o* e nézetem mellett bizonyítanak; épígy az ó-ind terén belül *bapsati* 3. pl., *babhusat bapsat* mellett. $\sqrt{bhas}$ rágni, összemorzsolni v. ö. $\psi\acute{\omega}$, mely alaknak initial *b*-je mellett szól, hogy a *v* [így ejtették a *bh*-t] s előtt csak igen későn vált *p*-vé. A Delbrück (107. old.) és Róth által citált alakokon kívül Fick I³ *bhapsati*-t is közöl (160).

²⁾ A *v*-nek (irva *f*) s előtti *p*-vé váltára például felhozom a nordból *ups-t*, F. III, 35; az új-görögből Ebel *Zschrft* XIV, 25. old. $\xi\lambda\alpha\psi\alpha$ -t ó-görög $\xi\lambda\alpha\psi\alpha$ -t közli.

³⁾ *Zschrft* XXIII, 18.

⁴⁾ A szó elején a zendben a réshang általában zárhanggá lett; de megmaradt mégis a compositióban p. *gadha-vara*, $\sqrt{bhar}$ és ez esetben a privativum után, nézetem szerint azonban csak azért, mert a *v* vocalissá (*o*) vált: *adhaoya* és *adhaoyamna*, de *dawäithyáo*, gen. sg. f. part. praes. act. azonban *dadhaóis*; (Justi: pot. 2. sg.?) a dissimulatio a szó elején tehát csak akkor történt, ha a második aspirata (hangzatos réshang) nem vált volt vocalissá. — Különben a *Zschrft* XXIII, 391 határozottan azt mondja, hogy az örmény *davel* **dhabh*-ot tételez fél. Igen érdekesek Hübschmann szavai, melyekkel Grassmann fölfedezését 1862 után 14 évvel magáévá teszi: Ich glaube nun, dass alle Wurzeln bei denen dieses »Umspringen der Aspiration« stattfindet, im An- und Auslaut aspirirt waren.

⁵⁾ Azon kérdésre, miért nem fordul elő a **dhabh* gyökből egyéb *dh*-val kezdődő alak, azt felelem, hogy a *bh* egyéb esetekben nem lett zárhanggá v. ö. a praes. alakjait, *dabhanti*, *dabhnoti*, a perf. sg. 2. személyét *dadambhitha* és *debhitha*.

példát, mely a dissimilatio mellett tanúskodik, utalok a Delbrück által közölt *bodhi*-ra ¹⁾, (37. old.) mely az Rgvedában 34-szer fordul elő, mint $\sqrt{bhu}$ imp. 2. sg.-a (v. ö. *q'w*, litvan *busiu*, *buti* angol-szász *beón* lenni), azonkívül 9-szer mint **budh* ($\pi v\theta$) imp. 2. sg.-a.

Egy másik imperativ, melyben ugyanezen dissimilatióra akadni, mely mondhatni még világosabban bizonyít a mellett, hogy az első réshang a sanscritban mindig zárthanggá vált, ha a vocalis után is réshang következett ²⁾ (itt a *-dhi* képző *dh*-ja, mely később *h*-vá vált) akár tartozott legyen e réshang a gyökhöz, akár a képzőhöz: *jahí*, ($\sqrt{han}$ gyökből v. ö. *ghnánti* 3. pl. praes. *jaghána* pft. ütni, litvan *ginklas* fegyver, *gínu*, *ginti* treiben, zurückschlagen, wehren, *žena gnati* treiben, stossen, Fick I³ 79) z. *jaidhi*, ó-persa *žadiy*. Ama kérdésre vajjon *j* lép e sanscritban valaha *gh* avagy *gh*¹ (palatalis) helyére, Hübschmann *Zschrft* XXIII, 386. tagadólag válaszol,³⁾ saját gyűjteményemből, mit Fick I. kötete alapján készítettem, ugyanaz tűnik ki. Delbrück nézete, hogy az alak eredetileg **hadhi*-nek hangzott, téves.⁴⁾ Nem a *h*-ból kell kiindulni, mely a sanscritban a szó elején csak ritkán lép *gh*²

¹⁾ A hangzóra (*o*) vonatkozólag csak a legközelebb fekvő ily nemű jelenségre, a szintén imperativ *yodhi*-t hozom fel. Delbrück 37. azt mondja: wohl zu 2 *yu*, Grassmann a szótárban *yudh* harszolni-ból származtatja és e jelentés sincs ellentétben a szöveggel: R. V. 5. 3. 9. »áva sprdhi pítáram yódhi vidvân«, de azért így fordít: errett den Vater kett an dich erfahrner, ihn; a *dh*-ra vonatkozólag v. ö. az ugyan e versben előforduló *sprdhi*-t, melyről nézetem szerint szintén nehéz elhatározni vajjon, *spar* vagy *spardh* gyökhöz tartozik, ámbár Grassmann *avasprtam* miatt *spar*-hoz sorolja; ép így B. R. A jelentés ugyanaz.

²⁾ Emez imper. 2. sg.-ban *dugdhi* — legalább így közlik a nyelv-tanok — az initialis spirans daczára annak, hogy a finalis is zárhang, mégis igen korán változtatott át zárhanggá. Nem akarok itt a *-dhi* suffixum kérdésébe bocsátkozni, s emez elszigetelt alakból arra következtetni, hogy a *dh* ez esetben *t*-ből fejlett s pedig később mintsem, hogy az initialis átváltozott *d*-vé; csak azt jegyzem meg, hogy ez alak az aspirata theoria mellett is nehézséget okoz, miután a metathesis aspirationis mellett is **dhugdhi*-t kellene nyernünk.

³⁾ Az anyagot, melyből vizsgálatában kiindul, Grassmann szótárából „*Wörterbuch zum Rig Veda*“ (Leipzig, 1873) szedte.

⁴⁾ I. „*das altindische Verbum*“ 32. oldalt.

(gutturalis) helyére hanem a gh^2 -vel jelölt réshangból. (v. ö. *ghāta* ütés, ölés; mint adj. ölös és *ghnanti* 3. pl.)

Ép így elvetendő Hübschmann magyarázata, mely szerint *jhādhi* (a jelen olvasás szerint $j = d\check{z}h$)-ből kellene kiindulnunk ¹⁾, már csak azért is, mert mint a 386. oldalon maga is mondja »a gh és gh^1 soha sem válik j -vé« s csakugyan a j indgerman gh helyett csak is oly posztíókban fordul elő, melyekben a dh bh mediákká lettek dissimilálva. ²⁾ A g^2 -k a reduplicatióban, mint Hübschmann maga mondja (*Zschrft* XXIII, 28) egyáltalában j -kké lettek, s ugyanaz történt e betűkkel i előtt. Nincs kétség a felett, hogy a gh^2 a mint annak idejében a dh bh sorsában részesült és velök *ugyanamaz* időben vált zárt hanggá; ugy a gh^2 -ből lett g^2 ugyancsak az eredeti g^2 -kel *egy* időben lettek j -kké. Ha Hübschmann visszagondolt volna arra a 391. oldalon, mit ő maga a 28-on írt s összeveti az általa a 385. lapon közlöttel (hol Ascoli észleleteit írja le, láthatta volna, hogy a második palatalisálásnak messze a *jahi* alak ősalakjának képzése után kellett történnie és így egy *jhahi* alak nem létezhetett soha egyebütt, mint az ő irataiban. A zend *jan* pedig azért nem indokolja tévedését, mert tudvalevőleg a zendben a hangzatos réshangok a szó elején egyáltalában zárhangokká lettek. ³⁾)

¹⁾ XXIII, 391. Hübschmann bizonyítékul felhozza a *hiñs* alakot, mely szerinte ép úgy keletkezett a *jighāms*-ből, valamint *dhīps* a *dūdhaps*-ből; a *hiñs* szerinte *jhīms*-ből lett, de hogy jutott ő a *jhīms*-hez, az az ő titka. (Hogy *dhīps* *dhīdhābs-ből keletkezett, arra nem akarok itt visszatérni.) Ama possibilitástól, hogy *hiñs* (verletzen auch tödlich, ein Leid anthun, schädigen) tán parallel fejlemény a *jighāñs* mellett, eltekintek; csak azt jegyzem meg, hogy a *hiñsati* vagy *hiñsāti* mellett előfordul *hinasti* (l. a Petersburgi szótárt) és ez utóbbi alak szolgált Ficknek alapul, hogy *ghas *ghans-t, mint *gha*-ból tovaképezett gyököt vegyen fel. (IV.³ 104.)

²⁾ V. ö. a zend *zu*, *zavaiti* (anrufen, beten) alatt Justinál álló *zao-zîzugê*-t ind. *hu* intensív *johavimi*-vel. z. *zavaiti* losslassen, fortgehen lassen ind. *hā jahāti*-val. Ez utóbbi igének imperativusa indben *jahāhi* (B. u. R.: »nicht zu belegen«, tehát az irodalomban nem fordul elő) *jahīhi* és *jahīhi*; a reduplicationalis első consonans ép amaz esetekben dissimiláltatik, melyekben a gyök initialis. Kérdéses csak az lehet, vajjon mily közbenső lépcsőkön át változott a gh^1 $d\check{z}$ -vé.

³⁾ Igaz ugyan, hogy Hübschmann azt állítja, hogy a zendben gh^2 és g^2 egyaránt g , γ , j , $\check{z}$ -vé lesz, *Zschrft* XXIII, 27. és 387.; de az is áll,

2) De — így szól Ascoli (*Vorlesungen*, 125. old.) — hogy lehetne az együttesen assimilatio és metathesiskép fellépő tüneményt megmagyarázni, melynek folytán p. o. *labh* (valamit elnyerni) összekötve e képzővel *-ta* egészen *normalis* ¹⁾ módon *labdhá*-vá válik, hacsak nem indulunk ki media aspiratából, a mint e hangot nekünk a mai kiejtés tényleg nyújtja, Miben fekszik e sajátos jelenség *normalis* volta, azt magam nem tudom megérteni; Schleicher (*Comp.*⁴ §. 130. 2—177. old.) azt mondja, hogy ez esetben az aspirata átadja hehezetét a következő *t*-nek, ez pedig a maga részéről a megelőző

hogy *j-t gh* helyett a szó közepén (im Inlaut) ugyan kimutathatni, de főleg *r* és *n* után, p. *arj* ind. arh, *reñj* ind. rañh, mely positio a zárhangnak igen kedvez, miért is a zárhang, illetőleg az affricatának e positioiban kifejlése eredeti réslangból gyakori. A német analogiáktól tekintve (l. Paul u. Braune *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Litteratur*. I. Halle a. S. 1874. — 190, és 194. oldal) az örményre utalok, mely Hübschmann szerint *gh*¹ helyett hol *z-t*, hol *dz-t* tüntet fel, *Zeitschrift der D. M. G.* XXX, 70. — *dz* előkerül a szó elején és *n* és *r* után a szóban, különben pedig *z*-re találok p. *dzóni* v. ö. ind. hotra, áldozat; *dzmerⁿ* (v. ö. ind. hima, heman) tél, *dzium* hó, *dzet* fark, *z. zadlianh*; *dzervⁿ* kéz *χείρ*; *dzuna* hal, litván, žuvis, porosz zukans acc. pl. — *n* után *indz* párducz, ind. siñha, *andzuk* szláv azükü ind. añhas; *ódz* kígyó, hol az *n* nyomára a vocalisban akadni, egyuttal mellette szólnak litván angis, aži, anguis, ámbár *gh*²-ből fejlett az ő zárhangjok. — *r* után *handerdz* ruha, *derdzak* szabó, osset. dares ruha, kurd. terzi szabó, ind. darh. *bardz* vánkos, ind. barhis; *bardzr* magas ind. brhat, *ordz* férfi, *z. ezezi*, *óqχι*; here. — (V. ö. *thandzr* dicht *z. tañciš* ta, sehr fest, sehr stark.) A szó közepén *z*: p. *niaz* szegény, v. ö. ind. agha, Schmerz, Kummer; *mëz* húgy, ind. meha, *mizel* ind. mih; *vaz-el* ind. vah, vezä, vehere; *bazum* sok, ind. bahu; *lizel* nyalni, ind. lih *asel* (*azel* helyett) mondani, ind. ah; *dëz* anhäufung *dizel* felhalmozni, ind. deli; *ozni* süli *éχivo*; *lezu* nyelv, litv. lëzùvis. Ez ilymódon constatirozott hanghajlammal szemben csakis e szó *n-zov-kh* képez kivételt. (átok, v. ö. ind. lu, szláv zovä). — Arra vonatkozólag, hogy az örményben a hangzatos réslang először is nasales után vált zárhanggá, érvül felhozhatnám a *b*-nek helyettesítését *p*-vel (l. *Recherches sur la formation de la langue arménienne* par Petkanoff a *Journal Asiatique* Sixième Série XVI. kötetében, Paris, 1870 a 152. old.), a *k*-ét *g*-vel (159), *d* és *t*-nek egymással való felcserélését ugyancsak nasales után. (167.)

¹⁾ Mint ismeretes Ascoli *Vorlesungen* 136. azt állítja, hogy a görög és latinban az ind media aspiratának aspirata tenuis felel meg; e látszólagos ellentétet szerinte igen könnyű megoldani, a mennyiben itt előreható assimilatio foglal helyet, minek folytán az aspirata első eleme homo-

hanghoz az által válik hasonlóbbá, hogy hangzatossá válik. ¹⁾ (dass es stimton an nimt.) Miután eme *normalis* módon keletkezett hangfejemény azonban physiologicice épen nem volna megfejtethető, másrészt párját az indgerman nyelvekben nem lelteni sehol — hangzatos media aspiraták ugyanis a többi indgerman nyelvekben ismeretlenek, és így combinatiójokra utánok következő mutákkal nevezetesen hangtalan zárhangokkal a történet folyamában nem akadhatni; de az azokban előforduló jelen alakulatok sem szorulnak azon hypothesisre, hogy a bennök előforduló betük bármelyike media aspiratából fejlett volna; de nincs is egyetlen consonanticus nexus, mely az e nyelvekben tényleg előforduló hangzatos avagy hangtalan spiransokból (a német nyelvekben, illetőleg görögben) nem volna megmagyarázható: — régóta azon meggyőződésben vagyok, hogy e physiologicus lehetetlenség, mely szerint a media aspirata átadta volna aspiratióját a hangtalan zárhang jellegű *t*-nek, mely a maga részéről hangzatossá vált volna, soha helyt nem foglalt az ó-ind terén sem. Természetes, hogy e *normalis* mód cserbenhagyásával és a medial aspiraták elvetésével még nem volt kiküszöbölve maga a tény, hogy a *gh*, *dh*, *bh* jegyeivel átírt hangok, ha *t*-vel avagy *th* ²⁾-val kezdődő képző avagy személyraggal összejöttek, ne eredményezték legyen a következő combinatiókat:

$$bh + t = bdh$$

$$dh + t = ddh$$

$$gh^2 + t = gdh$$

$$gh^1 + t = dh.$$

genné lett a másikkhoz. A fennidézett esetben a p. p. *-ta* képzőjének *t*-je daczára a mögé lépett *h*-nak azonban mégis átváltozhatott *d*-vé! Vajjon mily módon magyarázza Ascoli, ha az újabb ind nyelvek *kh* és *th* helyett *gh* és *dh*-t tüntetnek fel?

¹⁾ Sajátszerű, hogy az assimilatio csak akkor kezdődött, miután a *h* a *t* háta mögé vonult. Furcsa, hogy a *g*, *d*, *b*, mely különben *t* előtt hangtalaná (*k*, *l*, *p*) vált, ez esetben a *t*-t változtatta hangzatossá.

²⁾ A következőkben ki fog tűnni, hogy a *th* később fejlődött a *t*-ből, mintsem az u. n. két aspiratát tartalmazó gyökök initialisa zárhanggá lett dissimilálva. A *bdh*, *ddh*, *gdh* és *dh* csoportok e szerint az act. praes. 2. dual., és 2. pl. — a med. imperf. avagy aorist. 2. sg.-ában *bh + t* stb. nem pedig *bh + th* stb.-ből keletkeztek.

Ha ki is indultam ama feltevésből, hogy az aspiraták réshangok, még mindig nehézségeket gördített az a tagadhatatlan tény, hogy itt egy hangtalan betű hangzatossá vált egyrészt, másrészt pedig a

réshang + zárhang helyébe
a *zárhang + réshang*

combinatió lépett.

A *h*-knak, az aspiraták e második alkatrészének a gyök végbetűjéről, az initialis mediára való vándorlását Grassmann ¹⁾ szüntette be. Kimutatta, hogy emez initialisok aspiraták voltak kezdettől, s így a *h*-nak csak azon hajlama maradt fenn »hátra vándorolni.« Schleicher, mint fennebb említettem, az előrevándorlást most ama esetre szorította, ha a media eredetileg aspirata volt; állította pedig, hogy ez mindannyiszor történik, *valahányszor a gyök véghangjának aspiratiója meg nem maradhat.* Tehát a 2. pl. med. *dhugdve* alakban ²⁾ Schleicher szerint a *gh h*-ja csak azért léphetett a *d*-re vissza, mert ez eredetileg *dh* volt; fennebb kifejtett nézetem szerint a gyök initialisa, t. i. a *dh* megmaradt, ez esetben simpliciter *dh*-nak vagy is hangzatos spiransnak, a *gh* pedig, mely a Grassmann kutatásai utáni időkben ez esetben *h*-ját azaz aspiratióját nyomtalanul elvesztette, (a gyök initialis nem vált az aspiratio átvándorlása folytán aspiratává, miután kezdettől fogva az volt,) réshangból zárhanggá lett; oka abban rejlik, mert a sanscrit egyáltalában átváltoztatja a »réshang + réshang« combinatiót »zárhang + réshanggá« p. a loc. pl. ban *sarvabhutsu* a ³⁾ **bhudh* gyökből), avagy a *vas* ige (ἔστρα, *vestibulum*, gót. *visam*, *vas*) alakjaiban: fut. 3. sg. *vatsyati*, asc. 1. sg. *avātsam* desid. 3. sg. *vivatsati*. Kétségtelen e szerint az, hogy *s* avagy *dh* előtt a gyök végbetűje egyenlőkép

¹⁾ Még 1863-ban a *Ztschrift* XII. kötetében. Természetes, hogy e vándorlás csak a tudományban lett beszüntetve; a tények terén azonban nem foglalt volt helyet soha.

²⁾ Ép így képezvék az imper. med. 2. pl. *dhugdvam* és az imperf. med. 2. pl. *ádugdvam*.

³⁾ Egyéb példák a *duh* ^{*}*dhugh* gyökből *dhókši* 2. sg. és *dhukšva* 2. sg. imp. med. — *√dah* ^{*}*dhagh* [égni, litvan *degi* *dėgti*, porosz *dagis* nyár, gót. *dagas* (nap = dies)] gyökből: aor. 1. sg. act. *adhāšam*.

viselkedik s ugyanezt találjuk *bh* előtt, p. *sarvabhudbhya*. A gyök kezdő betűje nézetem szerint emez esetekben azért maradt meg spiransnak mert a vocalis, illetőleg vocalis + *n* után zárhang állt és így az initialis dissimilatiója helyet nem foglalt. Ellenben a p. p. p.-ben *dugdha* megtörtént a dissimilatio¹⁾, mert *gh*, azaz réshang állott a zárhang előtt; arra pedig, hogy a gyök végbetűje *gh* zárhanggá váljék, vagy az volt szükséges, hogy a réshang *gh* előbb kivetköztesse az utána következő képzőnek zárhangját e természetéből, még azonfelül pedig, ha csak nem sikerül az *s*⁴-nek *z*⁴-vé változtatását más-kép motiválni, változtassa át az így keletkezett réshangot hangzatossá, s ilykép ismét egy »réshang + réshang«-féle csoporthoz jutunk, mely ép úgy, mint a *dhagdhive* 2. pl. med. esetében csakhamar a »zárhang + réshang« kombinációnak engedett helyet; — a másik possibilitás pedig az, hogy a képző *t*-je hangzatossá vált, és a már most teljesen hangzatos combinatio

$$gh + d\text{-ből}$$

$$gh + dh$$

fejlődött volna ki, s pedig vagy egyenest akkép, hogy a »réshang + zárhang« helyébe »zárhang + réshang« lépett volna; vagy pedig akkép, hogy a $gh + d$

$$gh + dh\text{-vá}$$

lett volna, s a két réshang közül az első, épúgy, mint a *dhugdhive* esetében, zárhanggá dissimilálódott volna.²⁾ Mután ez megtörtént, a gyök initialisa szemben a finalis réshanggal, zárhanggá lett dissimilálva.

¹⁾ Ép így a *-tar* képző előtt, p. *dogdhā*, az infinitívben *dogdhum*. az absolutívumban *dugdhvā*.

²⁾ Ha a hangzatos réshangokat *gh*-t és *dh*-t *γ*-val s *z*⁴-vel írjuk át a possibilitások következő képét nyerjük:

$$\gamma + t$$

$$g + z^4$$

Nézzük most amaz alakokat, melyekben a személyrag *th*-val kezdődik; ezek az *activum praes. 2. dual. és 2. pl.-a és a med. imperf. 2. sg.-a*, p. *dugdhās, dugdhā, adugdhās*¹⁾.

Schleicher szabálya szerint itt az initialisnek aspiratává kellett volna lennie²⁾, de ez nem történt. A személyragok a többi igék alakjai után ítélve egyáltalában a nyelvtanokban hehezetes *th*-val szoktak felállítatni, tehát, *-thās, -thā és -thās*, mely utóbbi személyrag rendszeren azért közöltetik, mint ékezetlenben, mert augmentírozott alakban az augment a hangsúlyt magára vonja.³⁾ Nem kutatom, vajjon a *th* itt az ékezet befolyása folytán keletkezett a *t*-ből, — az ind első conjugatióban az ékezet a gyökön, a 6-ikban pedig mindig az u. n. thematicus *a*-n marad s azért daczára annak, hogy az u. n. régiebb conjugatióban a gyökhangzó, illetőleg a képző alakulta a személyrag hangsúlyos volta mellett tanúskodik, nem akarok itt generalizálni; de nem mulaszthatom el e helyen kiemelni azt, hogy Curtius theoriája (legutóbb a *Das Verbum der griechischen Sprache* I, 64. old.), mely a *v*-nek nyomára akar a *h*-ban akadni, e tünemény által alig nyer megerősítést. Sokkal helyesebb az, mit Schleicher mond, *Compend*⁴ 658: *-tha* eine starke Verkürzung mit schwer zu erklärender *unursprünglicher* Aspiration.« Csakugyan a többi indgerman nyelvek *t* mellett bizonyítanak, (v. ö. a táblázatot a *Comp.*⁴ 686—687. oldalán) és a fennebbieken kifejtett jelenség, mely szerint a gyök initialis spiransa a *-thās, -thā, -thās* ragokkal képezett alakokban zárhanggá vált, bizonyíték a mellett, hogy a gyök végbetűjének spirans természetét meg kellett volt őriznie; megőrizte pedig azért, mert utána a személyragban zárhang, azaz *t* következett. Melyike a fennebbi possibilitásnak foglalt

¹⁾ Ép így az aoristban $\sqrt{*dhagh}$ -ből: 2. sg. med. *adugdhās* M. Müller *Sanskrit Grammatik*, Leipzig, 1868. 255. old. de *adhagdhvam*.

²⁾ Itt még ama kifogáshoz sem lehetne nyulni, hogy a *h* a személyragra vándorolván, egyuttal nem lehet a gyök initialisán, mert a személyrag ez esetben úgy is hehezetes; azt pedig nem lehet mondani, hogy *h + h* keletkezett s csak *h* maradt meg, mert ha ez áll, akkor megint nem lehet magyarázni, honnét szedte a *dhugdhve* 2. pl. med. alakban a gyök initialisa az $\bar{u}$ aspiratióját.

³⁾ Az augment nélküli alakok, amennyiben a mellék mondatban állnak, a személyragon viselik az ékezetet. 1. Delbrück *Altindisches Verb.* 46.

már most helyet, mikép vált a $gh + t$
 $g + dh$ -vá
 $(\gamma + \tau = g + \delta)$

azt nem kutatjuk itt; de annyi bizonyos, hogy e szerint a 2. pl. *dugdhá* és a p. p. *dugdhá* mindketten *dhugh + *tá*-ra mennek vissza és *dugdhá* avagy *duyḏá (a ḏ Brücke *s*⁴ azaz interdental hangtalan spirans) már létezett, midőn a 2. pl. *bháratha* avagy *tudátha*-ban *th* még nem létezett. Folytatólag mindebből még az is következik, hogy daczára annak, hogy az eddig *dh*-val transscribált jegy által kifejezett betű hangzatos spirans természeté ki lett mutatva, még mindig kérdéses marad az, hogy mily természet illette meg a *th*-vel jelölt betűt, mely eshetőleg talán csak akkor fejlődött ki az indben, midőn a *dh* eredetileg hangzatos spirans kiejtését már elveszítette volt. Annyi bizonyos, hogy a *th* — föltéve, hogy *tha* lett volna kezdetől fogva a 2. pl. személyraga az indben, — (mit Schleicherrel valószínűtlennek tartok) réshang nem lehetett, különben a hangzatos spirans előtte ép úgy átváltozott volna zárhanggá, a mint ez a *dh*, *bh* és *s* előtt történt¹⁾, a gyök initialisa pedig megmaradt volna réshangnak.

¹⁾ Azon kérdésre, miért nem változott át a *bh* a *y*, a *dh* pedig a *v* előtt *b*-vé, illetőleg *d*-vé, azt felelem, hogy e *y* és *v* amaz időben hangzók voltak, csak később lettek ékezetlen voltak folytán reducált vocalisokká, (u. n. félhangzók, l. Sievers *Grundzüge der Lautphysiologie* 88.) a melyek a fricativákhoz már igen közel állnak, a reducált vocalisok réshangokká válta után pedig a *dh* és *bh* a kiejtésben át is változtak mediákká és pedig mediákká utánok következő aspiratióval. Ez aspiratio nézetem szerint a benszülöttek kiejtésén sarkal. A Himalaja lakói épúgy mint a gondi-k Közép-Indiában egyaránt ismerik az aspiratákat, épúgy a tibetan dialectek. (Beames I, 274.) Az *y* és *v*-nek egykori hangzó természeté a vedicus metrica segélyével lett deducálva, l. Kuhn a *Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung* III, 113 ff., 450 ff. és IV. 179 ff., valamint Bollensen értekezését „*Zur Herstellung des Veda*“ az *Orient und Occident* II. kötetében 457 és k. k. old. — Vajjon e szónál *dvár* és *dvára*, Thür, ajtó F. I, 349 a *d dh* helyett áll, avagy két parallel alakkal van dolgunk, melyeknek egyike európai, másika áriai, (Fick „*Die chemalige Spracheinheit der Indogermanen Europas*, Göttingen 1873, 174 old.) azt nem merem eldönteni. A *z. dvára* nem tesz nehézséget, a mennyiben a szó elején a réshang általában zárhanggá vált, (különben a zend a »réshang + zárhang« successiót kedveli, de a szó elején ez csak a *zh*-ben érvényesül, miután *z* a zendben mindig megmarad.), de az

4) Az u. n. medial aspiratáknak *gh*, *dh*, *bh* azaz *g + h*, *d + h*, *b + h* kiejtése mellett szólna továbbá a prakrt és pāli, mely nyelvekben a régi aspirált mediák ép úgy, mint az aspiralt tenues, igen gyakran pusztá *h*-vá válnak. Ily reductio (p. pr. *lahu* ó-ind. *laghú*, *hodi* ó-ind. *bhavati*) alig fog másképp megmagyaráztathatni, úgy mond Ascoli (*Vorlesungen*, 125), mint a *h*-nak az explosiv elem (a fennebbi példákban *g* és *b*) feletti mindinkább növekvő tulsúlyából; a *h* tehát össze volt ez elemmel kötve s így igen távol időkre nézve az aspirált mediáknak azon hangértéke volna bebizonyiítva, melylyel azok jelenleg is bírnak. Erre először is azt feleljük, hogy aspirált mediáknak *h*-vá reductiója előttünk az indgerman nyelvek terén belül teljesen ismeretlen, de nem is áll, hogy a *h* nem lehetne másnak a reductiója, mint egy aspirata mediának; ellenkezőleg igen is ismeretesek a hangzatos spirausok ilyenmű reductiói, (l. Sievers Grundzüge der Lautphysiologie. 90.) s így nincs okunk arra, hogy a *h*-k előzőiül medial aspiratákat postuláljunk. De másodsor, nem igaz az, hogy a mai indnyelvekben — és ezeket mégis csak tekintetbe kell vennünk, s pedig azért, mert a prākrt nyelvek direct folytatói — tényleg ejtett *gh*, *dh*, *bh* azaz medial aspirata, oly értelemben, mint annak kiejtését Ellis és Beames írják le — tanúságot tehetne arról, mint ejtették a *h*-vá reducált hangzatos spiransokat. A *gh*, *dh*, *bh* féle kiejtése ugyanis jelenleg csak a szó elején és *n* és *r* után dívik, szóval ott, a hol reductio nem történt.¹⁾ E *gh*, *dh*, *bh* féle kiejtés ugyanama positiókban fordul elő

ind *dur*, melynek *d*-jét csak akkor lehetne a *dhvar*-ból megfejteni, ha fölteszszük, hogy a *v* először is réshanggá vált s így előidézte a megelőző réshangnak zárhanggá váltát, s csak azután történt volna a *va* átváltozta *u*-vá. — Az RgVeda e szónál nem olvassa a *v*-t soha vocalisnak, a spirans tehát korán keletkezhetett. Talán a szó hajdan **dhvar*-nak (v. ö. ó-persa *duvarā*) lett ejtve, minek folytán az u. n. két aspiratát tartalmazó gyökök analogiájára **duvara*-t nyerünk, miből mind a *dvār* mind a *dur* alak nehézség nélkül volnának levezethetők; s ezt tartom legvalószínűbbnek.

¹⁾ Ép így változott át a *gd* csoport *gdh*-vá, legalább így ejtik jelenleg a skr. csoportot; a prākrt *dđh* tüntet fel p. *muđđho* skr. *mugđha* foolish. Ép így lesz a skr. *đuđđha* milk aprākrt-ban *đuđđha*-vá; az újabb ind nyelvek hol *dh*-t, hol *d*-t tüntetnek fel: h. *đuđđ* m. g. *đuđđha* o. *đuđđha*, p. *đuđđ* s. *đuđđđhi* b. *đuđđha*, *đuđđ*, *đuđđu*. Beames I,

melyekben már az ó-indben is, de más nyelvekben általában a hangzatos réshang helyébe hangzatos zárhang lépett. A kétféle media ugyanazon törvény fejleménye; a különbség csak időbeli. A korábbi időben aspiratákból fejlett mediák után a vocalis (a sonora egyáltalában) halk átmenettel lett kiejtve, a később fejletteknél pedig ez átmenet hangzatos hehezettel történt. Kérdéses, vajjon e különbséget külbefolyásra kell-e visszavezetnünk; annyi bizonyos, hogy az ily külbefolyás possibilitását eddig, mint lehetetlent állították oda, a mennyiben annak létét egyszerűen tagadták. Csakugyan a dravid nyelvekben nincsenek az ily aspiraták, de igen is a többi ¹⁾ éjszaki és közép nem áriai indiai nyelvekben. Amaz állítás, hogy az ind nem kedveli az aspiratákat s így nem keletkezhetett volna a *gh*, *dh*, *bh* féle kiejtés ind téren, szintén nem egyezik meg ama ténnyel, hogy az újabb ind nyelvek a *k* és *p*²⁾ de a *t* helyett is *kh*, *ph* és *th*-t tüntetnek fel ott is, hol az ó-indben még megőrizte a régi indgerman kiejtést. Közönyös e *kh* *th* genesisének kérdése; akár *χ*, *θ*-ből fejlődött ³⁾ legyen, akár pedig egyenesen *k* ille-

286. — v. ö. cigány *thud*, *tud*, *tchud*, *tut*, orosz *cut*, bask *suta*, spanyol *chuti* (čuti). Miklošič: *Beiträge*, Wien, 1874. *Die Aspiraten der Zigeuner Mundarten* 17. pont alatt. A *bh* csoportról (Beames 284, 318.) alább.

¹⁾ Beames „*A comparative Grammar of the modern Aryan Languages of India*“ I. London, 1872. p. 274. — aspirates are in all the non-Aryan dialects of the Himalayas and in the Gondli of Central India. Tibetan al so possesses the aspirated surds, though not the sonants; and some of the subdialects of Tibetan — aspirate not only the consonants of the five organs, but even semivowels and nasals.

²⁾ Beames 306: skr. *skandha* shoulder; pr. *khādh*; gujarati: *khānda*, *khādha*; marathi: *khāndā* 307. skr. *spar*; *ana* touching; pr. *phāso*, *phāsa*; hīndi: *phansanā*; panjabi: *id.*; sindhi: *phasaju*; g.: *phasavū*; m.: *phasavē*. 313. skr. *stana* teat; h.: *thana*; p. *thana*; s.: *thaju*; g.: *thāna*; m.: *thanā*; oṛiya és bangali: *thana*.

³⁾ A mellett, hogy a *kh* és *th*-knak jelentékeny része — nem akarjuk itt azon lehetőségét, hogy igen késő időben *kh* és *th* *k* és *t*-ből *directe* fejlődött végkép tagadni — *χ* és *θ*-ből fejlődött, föl lehetne hozni: azt: hogy 1) a *ph* jegye még jelenleg is általában *f*-nek mondatik ki, s így az *f* ámbár mellette a puristák *ph*-t szoktak ejteni, a régiebb kiejtés. A mi a *ph* jegyéről áll az a *kh* és *th*-ről is valószínű. 2) A szanszkritnek a prākṛt s újabb ind nyelvekben kifejlett *kh*, *th*, *ph*-kon kívül vannak a zenddel közös szavai, melyekben mindkét nyelv *kh*, *th* és *ph*-t ír. (Spiegel §. 29. 35. 40. az *f*-nél ez ritkább, de azért ily szóok vannak p.

tőleg *t*-ből; annyi bizonyos, hogy *e* kiejtés *k + h*, *t + h* jelenlegi tényleges előfordulta ott, hol az ó-indben *k* és *t* áll, bizonyíték a mellett, hogy az ind földön kellett *e* kiejtésnek keletkeznie.

Azt, hogy az u. n. aspiraták változást szenvednek a szó közepén, még a szó elején megőriztetnek, már Beames is tanította. A *Comparative Grammar* 269. oldalán így szól: It will be observed that Grimm's law of positional changes holds good to a great extent in the case of these aspirates. While they are frequently, nay almost regularly, changed into *h* in the middle of a word — they lose all their organic portion, retaining only the aspiration common to all, — they are on the other hand when occurring as initials, almost as regularly retained. The most striking exception is the case of *bh*, which is often changed to *h* in the beginning of a word (l. 268). — Ha egyenkint tekintünk az egyes u. n. aspiratákra, kitűnik hogy a hangzatos réshangok szó közepén való reductiójának (az u. n. *h*-vá változásnak) *gh*, *dh*, *bh* általában ki vannak téve. Másképp áll a dolog a *kh*, *th*, *ph*-val. E betűk újabb fejlemények, miből nagyobb mérvben fenmaradásuk könnyen magyarázható. *kh*¹⁾ és *th*²⁾ egyes szókban még előfordulnak a szó kö-

ind. *çapha*, z. *çafa*, német huf.) A zend csakis hangtalan réshangot ismer; valószínű, hogy *e* szókban az ind hajdan ugyanezt ejtette. Vannak ezenfelül mind a zendben, mind az indben újabban fejlett *ç* *ç*-k illetőleg *ph*, *kh*, *th*-k; valószínű, hogy az ind ez újabb szókknak legalább egy részében még önállóan is fejlesztett hangtalan réshangokat. 3) Vannak a görög nyelvben is *ç*, *ç* és *ç*-k, melyek *s* után *κ*, *τ*, *π*-ből fejlődtek. Ezek közül némely *ç*-k és *ç*-k az atticai sőt ennél is későbbi korszakban keletkeztek, mint azt maga Curtius is elismeri. (*Grundzüge* 493.) A görög nyelv csakis hangzatos réshangokat ismer; de ily késő korra az aspirata tenuis védői sem fognak a mellett síkra szállani, hogy itt az *s* aspirált. De vannak a görögben *e* positióban (t. i. *s* után) már sokkal régebben keletkezett *ç*, *ç* és *ç*-k; sőt van *ç* és *ç* itt-ott ugyanazon szókban, melyekben az ind is *ph*-t illetőleg *kh*-t tüntet fel; p. *σφάλλο* ind. *sphālaya*, Fick: I. 253, *ἔρχομαι* ind. *reçhati*, Fick: I. 20. Ha már most az ind *s* után *kh*, *th*, *ph*-t fejlesztett, ép úgy mint a görög *ç*, *ç*, *ç*-t (V. ö. Schleicher *Comp.* §. 122. és 148.) valószínű, hogy az ind *kh*, *th*, *ph* hangértéke eredetileg ugyanaz volt, mint a görög *ç* *ç*-é t. i. hangtalan réshang (spirans).

¹⁾ Beames, 266. — ²⁾ u. o. 267.

zépén, *ph* pedig, ámbár általában ritkább, megmaradt, mondhatni kivétel nélkül. ¹⁾ Ama kérdésre vonatkozólag, vajjon a hangtalan réshangok lettek-e *h*-vá, vagy pedig vajjon előbb hangzatossá lettek, szintén megtaláljuk a feleletet Beamesnél. A 271. oldalon ő igen helyesen ezeket mondja: Judging from the constant tendency of all languages to pass their words through a gradual process of softening, it may rationally be conjectured that the aspirated tenues *kh* — *th* *th* *ph* would first be softened into their corresponding mediae, and then into simple *h*. A *ph* és *th* — a mennyiben átváltoztak — meg is álltak a hangzatos réshang stadiumában ²⁾, a mennyiben eme hangzatossá vált (nem kezdettől fogva hangzatos) réshang (*bh*, *dh*) nem lett reducálva, természetesen azért nem, mert az eredeti *bh*-k reductiója idején még nem is existált talán, mint *f* sem, hanem még *p* volt, s ugyanaz áll a *th*-ból fejlődött *dh*-kre nézve is. Ezenkívül vannak egyes *kh* és *th*-k is, melyek *gh* és *dh*-vá lettek, tehát hangzatossá váltak ugyan, de nem reducáltattak ³⁾ (*h*-vá). Azon kérdésre, miért nem váltak a *ch* ⁴⁾ *jh* *th* és *dh* szintén *h*-vá, Beames azon feleletet adja, hogy e betűk később keletkeztek, mintsem ama hangtörvény, mely a hangzatos réshangokat (szerinte medial aspiratákat) reducálta, vagyis *h*-vá változtatta, működött. ⁵⁾ De eltekintve

¹⁾ Beames, 263., 271. Némelykor *bh*-vá lett a präkrtnban. Az újabb ind nyelvek eme *bh* [eredetibb *ph*]-t tartalmazó szók között csak egyet conserváltak, t. i. *sabharī*-t, (skr. *śaphara* a carp), melynek spiransa reducáltatott h. *saharī* p. *saula*.

²⁾ Beames, 270: *th* is not elided, but passes often into its media *dh*.

³⁾ A példákat l. Beamesnél a 272. old.

⁴⁾ A *ch* (*tsh*) affricata és így a *kh*, *th*, *ph*-tól, melyek jelenleg aspirált tenuesnek illetőleg réshangnak (a *ph* = *f*) ejtetnek, a kiejtésben is különbözik. De ép úgy különbözik eredetére nézve, a mennyiben *sk*-ból keletkezett Schleicher *Comp.*⁴ §. 123, 165. old. Ascoli *Vorlesungen* §. 39. (Az ind *ch*-nak Sievers az örmény *tʿ* ʃ hangértéket, — mint azt Hübschmann leírja *Z. D. M. G.* XXX, 52 és 57, — akarja vindicálni.) Ép így secundär eredetű a *jh* is. Beames, 263.

⁵⁾ — they had come into recognised existence, so to speak, lower down the stream than the point at which the other aspirates had lost their organic characteristics and were thus safe from further change. — u. o. 264.

attól, hogy Beames szerint a cerebral kiejtés régibb, mint a dentalis (munkája 233. oldalán), s így ő itt önmagának mond ellent: e tétel akkor sem áll meg, ha a cerebral betűk másodlagos eredetét elfogadjuk; mert ha áll az, mit Beames e helyütt mond, (264. old.) t. i. hogy a cerebrales csak később keletkeztek, mintsem e törvény, mely a hangzatos réshangokat reducálta, működött; akkor a cerebral betűknek nem volt miből fejlődniök. Ama tünemény pedig, hogy reducált spiransból (*h*-ből) ismét hangzatos réshang, illetőleg aspirata keletkezett legyen, teljesen impossibilis, nem is történt ez soha és sehol; (legalább a nyelvtörténetben, mert Bühlernek a cerebrales-ről irt értekezésében e hihetetlen dolog mégis csak előadta magát, miről később.) Hogy pedig cerebrales sok esetben egyszerű dentalisnak felelnek meg, (224. és k. k.) hogy a sanscrit némelykor cerebralist használ, hol a modern nyelvekben dentalis áll, (235.) hogy ugyanama gyök, sőt ugyanama szók, hol cerebralis, hol dentalissal kerülnek elő: mindezt épen Beames vitatja és bizonyítja. Világos tehát, hogy az ok, miért nem reducáltattak a cerebralis réshangok, csakis azok physiologicus természetében gyökerezhetik. Csakis így történhetett meg, hogy ugyanazon gyökből képezett szók, avagy ugyanazon szók a különféle dialectekben reducált dentalis, de megőrzött cerebralis zárhanggal lépnek fel egymás mellett. S csakugyan Sievers, ki főleg a német nyelveket vette figyelembe, azt tanítja, hogy *z* és *ž*-nél reducióra sehol sem talált, ellenben *w*, *v*, *d*, *j* és *γ*-nak reducált alakjai sok helyütt el vannak terjedve. (*Grundzüge der Lautphysiologie* 90.) Ugy látszik Beamesnek csakis a kimutathatólag secundär cerebrales forogtak szeme előtt, melyekről ő munkája 85. §-ának 3. pontja alatt szól. Az újabb és modern ind nyelvek ugyanis egyáltalában nem kedvelik a mássalhangzó csoportokat; s így történik, hogy az *rt*, *rth*, *rd*, *rdh* csoportok hol kettős cerebralissá, hol kettős dentalissá változnak, mi mellett az is előfordul (ámbar ritkán, Beames 334.), hogy az első dentalis, (mely mindig a zárhang jegyével van írva s tulajdonkép nem más, mint az u. n. geschuittener Absatz, l. Severs 94. és 98. old. —) elenyészik, illetőleg a vocalis végéhez közeldtében nem ejtetik többé a szájszerveknek a következő consonans képzésére szükséges szájszó alakulat felé történt át-

meneti mozgása alatt, hanem tisztán, — s így hosszabb ideig fog hallatszani, mi hosszú vocalissal szokoti iratnt; a geminatio látszata, benyomása a fülbe pedig megszűnik, minnek folytán csak egy consonans iratik. De ép úgy van ez, ha a kettős vagy egyszerű cerebralis *št* vagy *šth* [eredeti *st*]-ből lett, (Beames, a 314. oldalon) avagy *dh* *št*-ből keletkezett. (Beames, 316). Ebből kitűnik 1) hogy a cerebrales az újabb ind nyelvekben, szemben az ó-inddel sok esetben kimutathatólag secundär eredetűek és pedig consonans csoportokból fejlődtek, ¹⁾ 2) hogy e cerebrales általában véve geminatákkép lépnek fel, s csak későbbi időkben történt azt, hogy az u. n. geschnittener Vocalabsatz ejtésére fordított idő a megelőző vocalis javára vált, minnek folytán az így támadt hosszú hangzó után visszamaradt az egyszerű cerebralis. A mi kimutathatólag az újabb indnyelvekben történt, ugyanaz előfordulhatott oly cerebralesnél is, melyeknek emez eredetét, legalább ind téren belül kimutathatni nem lehet. Csakugyan egy pillantás Fick szótárába meggyőz bennünket arról, hogy vannak cerebrales az ó-inddben, melyek *rt* helyébe [léptek, p. *katakutāya* vagy *kitakitāya*, zajjal egymáshoz ütődni, zörögni,²⁾ *kata* halánték,³⁾ *cat*, *catati* sich ablösen, abfallen,⁴⁾ *kata* fonadék, gyékény,⁵⁾ *patu* csipős az ízéről, *patu* só⁶⁾ *hātaka* B. és R. szerint 1) egy nép tulajdonneve, 2) Hātakából nyert arany; jelentése valószínűleg: arany.⁷⁾ *kāthina* erős, kemény;⁸⁾ 3.

¹⁾ Hogy azonban a cerebrales egyszerű dentalis helyett is előfordulnak, hogy pusztán ind szempontból nem is lehet eldönteni vajjon az indgerman dentales interdental (*s⁴ z⁴* Brücke szerint) vagy cerebral ejtése (*s⁴ z⁴*) volt az eredetibb, arra éppen maga Beames szolgáltatja az adatokat. — Azt hogy Angolországban és Dél-Németországban dorsaleket ejtenek, állítja Sievers 60. és 68.

²⁾ *κρότος*; m. hangos ütés, *κροέω* zörögni — litv. *kertù kirtai* kirsti, ütni.

³⁾ *κρόταφος* m. v. ö. ind. *karta* verem, lyuk.

⁴⁾ ind. *krntatra* litv. *kristas* hulladék.

⁵⁾ ind. *kart*. *krhatti* fenni, tekerni, winden, *cart*, *ertati* kötni, flechten *κρόταλος* font kosár, gót. *haurds* új-ném. *hürde*.

⁶⁾ *πλατὺ ὕδωρ* sós víz Herodotnál; gyök: $\sqrt{\text{prai}}$ nedvessé lenni, rothadni.

⁷⁾ szláv *zlato*, gót. *gulþ*.

⁸⁾ ind. *grathita* összefont, csomós; *granthi* = *κροτώνη* csomó.

sg. *paṭhati* értelmezni, olvasni, *paṭhu* ügyes ¹⁾ *rd* helyébe: *taṇḍula* m. n. gabona mag, rizs, főzelék növény; ²⁾ 3. sg. med.: *khaḍate* törni, *kāṇḍa* levágott rész, *khaṇḍa* lyukas, összetört, m. darab, töredék; ³⁾ *khaṇḍaka* bizonyos táncz, *khoḍati*, 3. sg. sántítani, (ó-ind *kūrdate* ugorni mellett) ⁴⁾ — *naḍa* és *nala* sás; ⁵⁾ — *st* helyett *jaṭhara* has, gyomor, öl, schoss; ⁶⁾ *sḍ* helyett *nīḍa*, *nīḷa* nyughely, fészek, ⁷⁾ *piḍate* 3. sg. összenyomatni és *piḍaya* összenyomni, ⁸⁾ *śodaṣan* tizenhat; ⁹⁾ *sdh* helyett: *mīḍha* harc, verseny, eredetileg tán pályabér, küzd-bér (v. ö. compositumot *svarmīḍha*) ¹⁰⁾ *śodhā* hatszorosan. ⁹⁾ Úgy látszik, emez esetek lebeghettek Beames előtt, midőn azt állította, hogy a cerebrales come into recognised existence, so to speak, lower down the stream than the point at which the other aspirates had lost their organic characteristics and were thus safe from further change. (*A comparative Grammar of the modern aryan languages of India: to wit, hindi, panjabi, sindhi, gujarati, marathi, oriya and bangali*. Vol. I, 264. London, 1872.) Vajjon már most a reductio idejében az eredeti csoportok, melyekből *th* és *ḍh* keletkeztek, (*r* vagy *s* + dentalis) még léteztek, avagy e törvény működése idejében az eredetileg létező mássalhangzó csoportok már a gemi-

¹⁾ *interpretari* litv. *protas* értelem. gót. *fraþjan* megérteni.

²⁾ *τόσυλον* valamely ernyős növény. (Doldenpflanze.)

³⁾ *κλάδαρο*; törékeny, összetört, *clades* vereség gót. *skreitan* szét-szakítani mhd. *schrantz* hasadás, törés.

⁴⁾ *γκόρδαξ* víg táncz, középnémet *scherzen*, *schirzen* vígan ugorni

⁵⁾ *νάθραξ* Hesych. különben *νάθρηξ* nád, litv. *nendré* sás, nád. Valószínűleg $\sqrt{naḍ}$ (hangzani, susogni, rezegni)-ből és nem $\sqrt{nadu}$ (támaszkodni, segílyt keresni)-ből.

⁶⁾ *γαστήρ*, *γαστέρα* has, öl, gót. *qiþra* gyomor. v. ö. ind. *jaṭa*, *jaṭtu* vulva, gót. *kilþei* anyaméh, *qiþus* has, gyomor.

⁷⁾ *nīḍus*, litv. *lizdas* ags. *nest*. $\sqrt{nas}$ + *sum* összejönni, egyesülni.

⁸⁾ *πίδαξ*, *πιῆξ*. F. I,³ 146: *pis*, *pinaṣti* — összetördelni, összezúzni — *d*-vel tovaképezve. A *d*-ről mint gyökhatározóról (Wurzelde-terminativ) l. F. IV,³ 70. — Osthoff a *Zschrft* XXIII, 85. oldalán ind. *piṇḍa*-t (gombóc, Mehlkloss) *piṇsda-ra törekszik visszavinni. Eredeti értelmé azonos volna a *piṣta* (liszt)-éval, t. i. összezúzott.

⁹⁾ ind. *śaṣ* z. *khṣvas* hat.

¹⁰⁾ z. *mīzḍa* *μυθός*; szláv *mīzda*, gót. *mīzdon*. Bővebbet e szóról l. Kulm *Zschrft* XIII, 349. XXIII, 87.

natáknak engedtek volna helyet; ennek eldöntése közönyös volna, mert tudvalevőleg a gemináták nem reducáltak. — De nem szabad felejtenünk azt, hogy vannak cerebrales, melyek egyszerű dentalis helyett vagy jobban mellett fordulnak elő. ¹⁾ — Emez utóbbi esetben nem érjük be azzal, »hogy a cerebrales aspirata (szerintem zárhang) később fejlett, mintsem ama törvény működött, mely az aspirata helyébe *h*-t léptetett, mert az aspirata cerebralesnek nem lett volna, miből fejlődnie.

De akkor sem érünk célzt, ha fölteszszük, hogy a *th* és *dh* a reductionalis törvény működése előtt keletkeztek, ha — hogy Beames szavaival éljek — amaz időpont előtt keletkeztek, melyen túl a többi aspiraták elvesztették organicus charactericonjaikat, mert ha csakugyan megmaradunk a mellett, hogy az u. n. aspirata valóban aspirata volt: nincs mód megmagyarázni, miért nem vergődött az aspiratio szemben a zárhanggal ép úgy túlsulyra, mint a többi organumok (a száj egyéb tájain képezett) aspiratáinál. — De az ind nyelvek története bizonyítja, hogy cerebralesnek dentales mellett ugyanabban az időben kellett előfordulni, hogy részben a cerebrales kiejtés a megelőző *r* és *s*-hez történő assimilatio eredménye, hogy ép az *s* gyakran indoka a *t* spiranssá váltának, hogy épen az ó-indnek az újabb inddeli összevetéséből kitűnik ugyan a cerebral kiejtésnek egyes esetekben secundär volta, valamint az is, hogy cerebrales itt-ott egykori mássalhangzó csoportok helyett állnak, melyek első elemének köszönik átalakulásokat interdentalisból cerebralissá; ²⁾ de más részt az is, hogy a

¹⁾ Igen jól tudjuk, hogy a vitás kérdések közé tartozik, vajjon lépett-e valamely cerebral spirans vocales közt álló dental spirans helyére, (tehát az *r* vagy *s*-sel képzett csoportokon kívül.) Miatán ez nincs eldöntve, tekintettel kellett lennem ama possibilitásra is, mely szerint p. a praëkt *siqhilo* loose *dh* a skr. *sihila th*-ja helyére lépett volna; lehetséges az is, hogy e szó a $\sqrt{grath}$ gyöknek netalán tán **arth*-féle alakjára menne vissza. Beames, 272.

²⁾ Ismeretes, hogy az *st* *tth*-vá lesz; újabb időkben *th* (néhánykor *t*) lép helyébe, a megelőző vocalis pedig vagy megnyújtatik vagy pedig nem. Az *st* csoport helyére tehát eredetileg »zárhang + réshang« lépett, melynek helyén jelenleg sokszor csak tenuisra általában hehezett ritkábban halk átmenettel (gehauchter illetőleg leiser Vocalansatz) találunk. Nem kutatom itt az átmeneti lépcsőket; csak azt jegyzem meg, hogy

reductio időpontja általán meg nem határozható, hogy ez egy folyvást folyamban levő processus, mely csakis a reducálható betűk elenyésztével érte végét.

A cerebralis *ʈh* és *ɖh* tehát semmikép sem lehetett aspirata, mert ha felteszszük, hogy a *gh*, *dh*, *bh* *h*-vá vált a után keletkezett, akkor hiányzott a betű, melyből fejlődhetett; ha előbb, akkor szintén *h*-vá kellett volna lennie. Mindehhez járúl, hogy a nyelvtörténet tanúsága szerint *ʈh* és *ɖh*-nek a *gh*, *dh*, *bh* *h*-vá vált a előtt és után is kellett keletkeznie, maga a *h*-vá válási processus pedig continuális. A *ʈh* és *ɖh* azonban az indben még is létezik s pedig jelenleg aspiratának ejtetik: világos tehát, hogy eredetileg más phoneticus természetű volt.

Mind eme nehézségből csak úgy fogunk kivergődni, ha az u. n. aspiratának spiranticus voltát elfogadjuk, s azzal egyúttal megtaláltuk annak magyarázatát is, miért nem reducáltatott e spirans, annak saját physiologicus természetében. ¹⁾ Keletkezhetett már most e cerebralis képzés bármely időben — s kétségtelen, hogy egyes szóknál előbb, másoknál utóbb történt ez, de természetes (a mennyiben interdental spiransból keletkezett) csak is addig, míg az interdental spirans nem

---

amaz esetben, ha a *th* illetőleg *t* (például pr. *hattho* kéz l. g. *hāta* p. *hattha*, s. m. o. *hātho* b. *hāta* ind. *hastā*) réshangból felett, akkor e réshang természetében kell rejleni amaz oknak, mely a reductiótól megmentette s zárhanggá váltát előidézte. Az, hogy a kérdéses réshang nem volt interdentalis, kitűnik abból is, hogy az indgerman *s*, (mely nem volt interdentalis) assimiláló hatása folytán indult meg az *st* csoport phoneticus átváltozása. Példákat l. Beames, 313. old. (V. ö. a skr. *ch*-nek spiranssá váltát a marathiban Beames, 218 — a *ch*-nek *t* vagy *t*-vé váltát az újabb ind nyelvek némely szavaiban 214, az *ś*-nek átváltozását *ch*-vé e szóban *śaś*, hat — a *ç*-ét e szóban *çāvaka* gyermek — az *ś*-nek *h*-vá váltát a hindi- és panjabiben.) — Hogy az affricata és zárhang közt szoros válaszfal nincs, hogy az is lehetséges, hogy az affricata változik zárhanggá, a mennyiben az áttérése a szájnak a zár állapotából a következő sonorához mind inkább gyorsabban történék, minek folytán a fricatio megszűnnék, arról l. Sievers, 97. — De akárhogy is keletkezett legyen e *th* illetőleg *t*, annyi bizonyos, hogy kiejtése eredetileg nem volt interdentalis. Vajjon most az ?

¹⁾ Sievers *Grundzüge der Lautphysiologie* 90.

volt reducálva — de ha egyszer létrejött, az ily spirans többé nem reducáltatott.

Az aspirata védői arra sem hivatkozhatnak, hogy e cerebrál réshangok jelenleg aspirált zárhangoknak ejtetnek ki. Ily átváltozására az interdental spiransnak akadunk a német nyelvekben is; míg a dán ¹⁾ a z^4 -t reducálta, addig a felnémet s alnémet a dorsalisá, illetőleg alveolárisá, vált hangzatos réshangot ²⁾ átváltoztatta mediává. ³⁾

Épen nem magyarázhatják az aspirata védői, kik szerint a h annyira túlsúlyra emelkedett, hogy végre az explosiv elem elesett volna, mikép történhetett az, hogy e processus nem általános, a mennyiben az újabb ind nyelvek, kivált a marathi nyelv némelykor az aspirata helyett a nem aspirált betűt tüntetik fel. Beames (272. old.) ezeket mondja: Marathi in particular, and the others in a minor degree, exhibit in a sporadic and somewhat disconnected manner a tendency to drop the aspiration, and to use only the unaspirated form of the letter. This is more frequently observable in the middle or at the end of a word

¹⁾ L. Möbius *Dänische Formenlehre*, Kiel, 1871. A d (z^4)-ről a 33. — a g (γ)-ről, a 36. — a v -ről a 39. oldalon.

²⁾ Az s jelenleg is általában dorsal módon képeztetik Németországban. Sievers, 71. Az st és sp csoportokban az éjszaki németek alveolarist ejtenek.

³⁾ Az újonnan keletkezett z^4 (eredeti s^4 , indgerman t^4)-nek átváltozása z^3 (z^1) s végre d^3 (d^1)-vé Felső-Németországban kezdődött a 8-ik században, de Alsó-Németországra is kiterjeszkedett s a XII. században e processus be is fejeződött. E változás tehát nem specialiter hochdeutsch. Braune *Zur Kenntniss des Fränkischen* 53. old., a *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Litteratur von Paul u. Braune* I. kötetében Halle a. S. 1874. A guttural és labial sor hangzatos réshangjai az alnémetben nem lettek zárhangokká. Paul, u. o. 192. — Miután éjszaki Németországban általában alveolarest ejtenek, (Sievers, 68.) lehetséges, hogy e kiejtés. Déli Németországban megelőzte a dorsalist; mely esetben a d^3 újabb kiejtés volna, a mennyiben a d^3 -nek a d^1 avagy a z^3 -nek a z^1 helyére kellett volna lépnie. Hogy azonban a dorsal kiejtés a németben is aránylag új és nem az ősi, az kiderül a hangzatosí vált indgerman (valószínűleg dorsal) s -nek korábbi időkbeli r -ré váltából. Feltéve, hogy az indgerman t -ből keletkezett hangtalan spirans és a belőle fejlett hangzatos már akkor is dorsalis lett volna, akkor az indgerman dh és t helyett mai nap csupa r -t mondauának.

and in Bengali more particularly with cerebrals, as *dh*, when pronounced as *rh*. The rule holds good whether the aspirate be in existence in Sanscrit, or have arisen from prākṛit change. A felhozott példákából azonban kitűnik, hogy a réshangnak zárhanggá vált a szó elején fordul elő, p. az ó-ind *vi-ghaṭhana* destruction újabb alakjaiban ¹⁾ vagy a szóban *n* után p. skr. *sandhyā* evening, *sandhi* junction *skandha* shoulder szók újabb alakjaiban, ²⁾ avagy *r* után, p. a skr. *mahārgḥa* ³⁾ dear (in price) szónál. Előfordul továbbá *t* másodlagos *th* mellett a marathi *hāta*, skr. *hasta* hand és m. *hātī*, skr. *hastī* elephant szókban, hol a hosszú hangzó egykori kettőzés *tth* és abból eredt spirans *th* mellett bizonyít. Az ily spirans, ha régiebb időben vált zárhanggá, nem aspirálttá lett (a mint az a fennebbi példákban történt); később pedig aspiralt tenuissé változott. ⁴⁾ Némelykor a cerebral hangtalan spirans előbb hangzatossá vált és azután lett zárhanggá, pedig régiebb időekben *ḍ*-vé később pedig *ḍh*-vá, azaz aspiralt mediává. Példákat a korábban keletkezett *ḍ*-ra főleg a bengali szolgáltató p. *beḍā* h. *beḍhā* skr. *veṣṭana*, das Umwinden, Umschlingen; Schlinge, Binde — b. és oriya *siḍī* m. *ṣiḍī* ladder, hindi *siḍhī* = skr. *ṣṛiṣṭhi*; — b. *ḍāḍā*, *dāḍī*, h. *dāḍhī* tooth, skr. *dāḍhikā* *dāṣṭrikā* mellett (l. 225. és 316. old.). Hogy a megelőző *n* conserválólág hat, azt felismerte Beames maga is az e szó skr. *sāghaṭika* újabb ind alakjaiban fenmaradt *gh* esetében; (B. szerint fenmaradt, mert ő az aspirata kiejtést eredetinek tekintti) h. és p. *sīghāḍā* root of the esculent waterlily sindhi *sīghoro* gujarati b. o.: *ṣīghāḍā*, (v. ö. §. 78. különösen 299 old. u. o.) h. és panjabi *sīgha*, mely az újabb nyelvekben

¹⁾ h. *bigaḍanā* to be spoilt, p. *vagaḍanā*, s. *bigaḍanu*, g. b. o. *bigaḍanu*, mely szónál ép a marathi tūnteti fel az aspiratát: *bighaḍanē* és *bighāḍanē*.

²⁾ m. *sājā*, *sāḍa*, *khāḍā* (g. *khāḍa*).

³⁾ h. *mahāyā*, p. *mahingā*, s. *mahango*, m. *mahāga*, de g. *mōghī*.

⁴⁾ Egyéb példák skr. *piṭhā* szék, bengali: *pīḍa*, m. *pātṛ*, mely esetben a hosszú hangzó a *ṭh* secundär volta mellett tanúsodik. Itt a marathi előzte meg a többi nyelveket a réshang zárhanggá változtatásában. A bengali *bujāna* m. *bujanē*-re vonatkozólag v. ö. Beames 176. old.

általában *sing*-nek ejtetik, h. és p.-ben annak is iratik skr. *sīha* lion (Beames, 262.) Ugyaníly hatása van a megelőző *r*-nek is, p. (Beames, 319) pr. *gabbha* h. g. m. *gābha*, p. *gabbha* s. *gabhu*. Azonban az *n* és *r* után a réshangnak zárhanggá változása már régi, mi kitűnik az ó-indnek más indgerman nyelvekkel való összehasonlításából. A Fick szótár alapján közlöm *kaṇḍola* és *kāṇḍāla* m. nádkosár ¹⁾, — *gaṇḍa* m. orca, *joḷa* áll ²⁾ — *ganda* csomó, gombolyag ³⁾ — *gaṇḍū* f. hagyma de *gandholi* & *ī* f. növény neve ⁴⁾ — *kaṇḍu* m. & f. rüh, *kaṇḍūya* magát vakarni ⁵⁾ *karamba* és *karambha* Grütze, Mus, — *kakubh* cacumen Kuppe, Gipfel és *kakubha* = *kakuha* hervorragend de *kumba* weiblicher Kopfputz, Kopf, dickes Ende eines Holzes, v. ő. *sindhu* 1. Fluss, Strom; 2. Flut; 3 Meer és *syanda* 1. das Fliessen, 2. der Fluss, B. & R. szótárában; — *r* után *naḍa* sás — *mard*, *mṛḷati*, *mṛḷayati* kegyesnek lenni, megbocsáthatni, megkimélni *mṛḷika* kegy, könyörület ⁶⁾.

Még ama kérdésre akarunk felelni, vajjon a reducált vocalesből lett *y* és *v* szóval az u. n. semivocales felmutatnak-e a hangzatos réshangok változásával megegyező tünevényeket avagy nem. Csakugyan a *y* a szó elején *j* (ejts *dž*-t) -vé válik mi mindenesetre a hangzatos réshangoknak a szó elején zárhanggá váltához hasonló tünevény, a szóban pedig az *y* rendszeren *i*-vé válik. (Beames §. 62.). Csakis e képzőkben *-aṇṭya* és a participialis *-ya*-ban lép a *y* helyébe *jj* illetőleg *j*. A *v*-ről ugyan azt mondja Beames §. 64., hogy más betűvé nem válik, 251 : Of changes of this letter into any other there are no examples, de azért magokból az e §-ban felhozott példákából kitűnik az, hogy a *v* a szó elején vagy

¹⁾ *καρθία* nagy kosár.

²⁾ *γνάθος* állkapca litv. *žandus*.

³⁾ *nodus* an. *knútr*.

⁴⁾ *γήθρον* hagyma. *γηθυλλίδ-*, hagymaféle.

⁵⁾ *κνήθω* vakarni, *carduus* mácsolya, rakácsvakaró (Kratzlistel.) litv. *kasdinti* ásatni, kapartatni.

⁶⁾ z. *mareždā* megbocsátani *mareždikā* könyörület; föltéve hogy *dha*-val van tovaképezve.

megmarad, vagy *b*-nek ¹⁾ ejtetik, a szóban pedig rendesen vocalissá válik. De még az is történik, hogy a *v r* után zárhanggá lesz. Így a sindhiben előfordul *parbhu* és *pirbhu* a festival skr. *parvan*. — *sabhu* all, skr. *sarva*, hol Beames az *r*-nek aspiráló hatásáról beszél, holott a *sarva* a sindhiben *később* változtatta *v*-jét *bh*-vá (és innét az aspiratio) azaz zárhanggá mint a hindiben, hol *saba*-t mondunk, (v. ő. b. *saba* o. *sabu* p. *saraba* és *sabha*.) — s. *pūrbu* eastern, former h. *pūrabā* a többi nyelvekben *pūrba*, skr. *pūrva* ²⁾. Csakis a megelőző *r* rovására esik a *b* Chandnál ³⁾ e szóiban *grabba* ⁴⁾ skr. *sarva*, mely alak nála kizárólagosan használtatik; ellenben a rhytmus követelményei szerint előfordul *prabata gādhvaba parvata* és *gandharva* mellett. (Beames, 321) De a *gandharva*-n kívül, mely a veda utáni időkben az ó indben is előfordul, a Fick szótárból is felmutathatni *b*-ket indgerman *v* helyett e szóiban 3 sg. *bharbati* ⁵⁾ felemészteni, rágni *bharv* mellett 159; *kharba* ⁶⁾ és *kharva* (Fick, 240) verstümmelt, megcsonkított.

Az ó-indben a semivocalicus *y* még nem vált volt spi-

¹⁾ E szónál skr. *vāṣpa* vapour *b* mellett *bh* is fordul elő. A marathi csak *bāpha*-t ismer, és ez alak előfordul a b. h. s. és g. nyelvekben is; míg a h. p. b. és o.-ban *bhāpha* használtatik. Beames véleménye (I., 191.) hogy ez esetben a sibilans nemcsak az utána következő betűt, hanem az initialist is afficiálta, téves. Eltekintve attól, hogy a *bh* jegye India keleti részében az angol *v*-ével egyenértékűnek tartatik (Beames I., 264.) — egy hang ha kiveszöben van (in going out) épen nem hathat más hangokra. Nem forog itt fenn egyéb, mint a semivocalis *v*-nek spiranssá válta, melynek helyére a zárhang ('s pedig hol *b* hol *bh*) lépett.

²⁾ L. Beames *Comparative Grammar* II. 25.

³⁾ *Chand Bardai* Lahore-ból *Prthirāj* Delhi legutolsó hindu királyának udvari költője volt. Munkája, mely körülbelül, 1200-ban íratott, *Prthirāj* viszontagságait tárgyalja. A dialect régi hindi. Beames *Compar. Grammar* I., 83. Mutatvány Chaud művéből u. o. 15 old.

⁴⁾ Ugyancsak ő nála egy Gaṇeṣa-hoz intézett hymnusban I., 27, 26 előfordul: »*sabai* kajja aggai« before all affairs.

⁵⁾ A Dhātupāṭha *bharb*, *bharv* és *bharbh*-ot közöl; B. & R. *bharv* alatt. — z. *bravara* nagend, *baourva* Speise, φορβή Weide Speise; ólatin *forbea*.

⁶⁾ κόλορος, κόλορ, κολούω — *štrǔbū* mancus *štrǔbina* fragmentum.

ranszá ; természetes tehát, hogy csak arról lehet szó, vajjon a palatal *gh*¹ átváltozott-e a szó elején *j* (dž)-vé vagy pedig nem. Csakugyan megtörtént e változás a reduplicationalis szótagban emez igéknél $\sqrt{hū}$ kiönteni, áldozni *juhōti*¹⁾ — $\sqrt{hū} = \sqrt{hvā}$ ²⁾ híni anrufen intensív *johrvīmi*, *johūtra* hangosan kiáltozó, 1. pl. *juhūmasi* perf. *juhāva* — $\sqrt{hā}$, *juhāti*³⁾ elveszteni, elhagyni z. *zazāiti* — $\sqrt{hū}$ *jihīte* eltávozni, szétválni (v. ő. Hübschmann »*g*¹, *gh*¹ im sanscrit und iranischen *Zschrft* XXIII, 393) — továbbá oly szókban, melyek initialisa és véghangja u. n. aspirata p. *jāhati*⁴⁾ mit den Händen und Füßen schlagen, sich sperren *janghā* f láb, *janghana* seg, — valószínűleg e szóban $\sqrt{jābh}$, *jambh-ate*, schnappen, beissen⁵⁾ — végre a *hvar*⁶⁾ gyökből képezett causat. alakjaiban : *jihvaratam* 2 duat. félrevezetni és *juhuras* 2 sg. aor. — valószínű az is, hogy az instr. *jmā* gen. és abl. *jmas*⁷⁾ directe a *gh*¹-ből keletkeztek, nem pedig a szin-

¹⁾ *zaothra* szentelt víz ; annak áldozása.

²⁾ z. *zava* Ruf, *zabayēiti*, ószláv *zova* *zvati* F. I. 84, 467.

³⁾ F. I. 78, 466. z. *zazūiti* loslassen, fortgehen litv. žioju kloffen szláv. zījati, zinjati gūhnen.

⁴⁾ F. IV., 50 szerint $\sqrt{jāhā}$ lassen, klaffen (ind. *juhāti* z. *zazūiti*) gyök reduplicatiója. — A két réshang egykori létezését — mind az anlaut, mind az auslautban — az összehasonlítás kétségén kívül helyezi : F. I., 79. és 322 gót. *gaggan* litv. žengiu schreiben z. *zāṅga* der obere Fuss.

⁵⁾ Hübschmann *Zschrft* XXIII., 389 az eredeti *g*¹ alatt sorolja fel. Nincs kétségem az iránt, hogy e *j* csak is ama törvény folytán keletkezett, mely két u. n. aspiratát tartalmazó gyököknél az initialist zárhanggá vagy legalább affricatává változtatta. Az initialisnak palatal voltát szláv. *zēbz* *zēbsti* zerreißen. *zobiti* emni *zabŕ* fog. Zahn, szókkal lehetne támogatni ; spiranticus természete mellett szól a nord *gapa* den Mund aufsperrn u. *gap* a gap, empty space F. I., 69 *gabh* alatt és III., 100. — Finalis spirans u. n. két aspiratás gyökökben a németben ugylátszik már korán vált zárhanggá. Így történik, hogy n. *geta gat* elnyerni to get, F. III., 98 előfordul *ḡarḡávo* ind. *gadhya* festzuhalten, zu erbeuten mellett. — F. III. 111, *grīpa greip* óind *grbhūati*. — F. III. 150, n. *djūpr* mély, *dypiu* mélység, litván. *dubti* hohl werden, einfallen, *dubē* és *daubē* Grube, Höhle, Loch, Grab, szláv *dŕbri* Tal mellett, v. ő. angol-szász *dāfan* *dedf* ntrans. és *dŕfan* trans. tauchen, to dive.

⁶⁾ z. *zbar* F. I. 468.

⁷⁾ v. ő. Fick *Indogermanen Europas* 173 old. — F. I. 380 litv. *zēmē* szláv *zemlja* z. *zemačnja* földi.

tén *gham*-ra visszamenő *gam*-ból az újabb palatalizálás folytán.

Azt lehetne vélni, hogy a cigányban előforduló aspiratae tenues új érvül szolgálának a mellett ¹⁾, hogy az óindben aspiratae mediae léteztek kezdettől fogva. De ez érv nem is sorolható fel külön, miután a cigány csakis ott tüntet fel *kh*, *ph* ²⁾, *th*-t hol az újabb ind nyelvek egyáltalán átváltoztatják az eredeti hangzatos spiranst zárhanggá. Ha tehát ama körülmény, hogy az újabb ind nyelvek egyáltalán nem reducálják ³⁾ a hangzatos spiranst a szó elején, a szóban

¹⁾ *Ascoli*, *Zschrft* XVII. 242—245 old. még 1868-ban és újabban 1874-ben Miklosich a bécsi *Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der k. Academie der Wissenschaften* LXXVII. 759 és k. k. oldalain. Eme *Beiträge zur Kenntniss der Zigeuner-Mundarten* külön lenyomatát idézem. A második »*Die Aspiraten der Zigeuner-Mundarten*» a 25—36 oldalig terjed. — Miklosich 14 cigány szójárást különböztet meg. Terjedelmes dolgozata »*Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europas*» 1872. óta a bécsi akadémia *Denkschriften*-jeiben jelenik meg.

²⁾ *bh* előfordúl, de ritka p. hindu *bhāri*, cigány *bharó* és *baró* nagy; cig. *phabhi* alma. Mikl. *Beitr.* I. & II. 15. pont. Különben a cigány szójárások az aspiratákat épen nem kedvelik egyenlő mérvben. A magyar használja őket leginkább, holott az angolban nem is fordulnak elő. Mikl. 7. p. Íp oly keveset aspiral a spanyol cigány. Ha Miklosich véli, hogy az ind. *dh* helyett a spanyolban előkerülő *ch* (tš) *th*-ből fejlett, (v. ő. 5. pont) téved; ellenkezőleg e tš bizonyíték a mellett, hogy a spirans létezett, miután affricata csak is abból fejlődhetett. E spanyol tš és orosz *ts* ugyanis o és u előtt is találhatik, (p. orosz *covés lege*, spanyol *čuti* tej, *čabaló* szivar, v. ő. ind. $\sqrt{dhā}$, ind. *dugdha* $\sqrt{dhugh}$, ind *dhūma* magyar cigány *thuv tuv thu*, füst.) s így a palatalisatio lehetősége ki van zárva. Helyet foglalt a palatalisatio a cigányban is, de későn; mi kiténik abból, hogy indgerman *v*-ből fejlett zárhangokat is ért, p. lengyel *psivto* in. vidhavā, hindu bevā 17. p., megjegyzendő az is, hogy e tünemény a rumun és lengyel-litván szójárást jellemzi.

³⁾ A spirans megmaradt (csak Mikl.-ből idézek) ez igében *lāva* prendre ind. *labh*, reducáltatott e 1 sg. *bihēmi*-ben ind. *bihēmi* M. 20, 15; a guttural spirans pedig hangzatosná és palatalissá lett: *muj* szájskr. *mukha* míg a cigány *naj* köröm a hangzatos spiranst tünteti fel, — és erre mutatnak a többi indgerman nyelvek. F. I. 354. p. unguis — holott skr. *nakha* ujjpersa *nākhun* a hangtalan spiranst használják. — A *gh*-nak *j* illetőleg *i*-vé váltára nézve a pehlvi *taē* = *tai*-ban z. *taēgha* Schärfe, élesség az örmény *marī* (tyúk)-ban z. *maregha* I. *Ascoli Studj*

pedig ezt nem teszik nasalis és *r* után, nem szolgálhatott érvül a mellett, hogy a kérdéses medialaspiraták eredetiek; ugy a cigány tenues aspiratae ép ugy hangtalan réshangokból keletkezett secundär fejleményeknek lesznek tekintendők¹⁾; mint a mediae aspiratae avagy mediae, melyek a szanszkritban avagy az újabb ind nyelvekben az eredeti indgerman hangzatos réshangokból az idők folyamában fejlődtek. Ascoli azon nézete, hogy a cigány *ph*, *th*, *kh* csakis a *bh*, *dh*, *gh*-ból magyarázható, s pedig ugy, hogy az explosiva utáni rövid pausa megszűnt, minek folytán a *b*, *d*, *g* a spiritus asperhez assimilálódott²⁾, már csak azért is elvetendő, mivel a jelenleg Indiában ejtett medialaspirata (Ellis és Beames szerint) nem is tartalmaz hangtalan elemet³⁾; nem is lehet telát a *bh*, *dh*, *gh*-ból assimilatio folytán *ph*, *th*, *kh*. De nem is nyer Ascoli e tana semmiféle támaszt a tényekben sehol másutt. Mert az, hogy a görögben ép így keletkeztek volna a tenues aspiratae, pusztá állítás, és pedig annál inkább, mert ily tenues aspiratae a görögben nem is léteztek soha⁴⁾, ámbár⁵⁾, Curtius

---

Irani Milano, 1866. — 7 old. — Arra vonatkozólag, hogy a cigányban *gh*¹ és *gh*² egymás helyébe lépnek, példa: magyar *khatni kajni* (tyúk), görög *kaghni*, *kajni*, *kalni*, orosz *kagnij* mellett. M. 18. A szó elején megmaradt a palatal hangzatos spirans a spanyol *jibé* (neige)-ben skr. hima.

¹⁾ Hangtalan réshang itt-ott elő is fordul p. a bask *suta* skr. dugdha (tej) angol *carfny* skr. *garbhini* (terhes) görög *fu* skr. bhūmi (föld). — Hogy a cigánynak csakugyan van tendenciája a hangzatos spiranst hangtalaná változtatni, azt ama cigány *ph* és *p*, mely indgerman semivocalis *v*-ből lett, bizonyítja, p. *phivó* özvegy skr. vidhavā F. I., 220 *phuró puró* öreg skr. vrddha F. I., 423; továbbá amaz *f*-k, melyek *v*-ből (mely *m*-el váltakozik) keletkeztek; ilyenek (Miklosich *Denkschriften* II., 4 old.): *hiv*, *vir*, *vif* neige skr. hima, *nav* és *naf* skr. nāman.

²⁾ *Vorlesungen* 136 — 19 jegyzet és *Zschrft* XVII. 242.

³⁾ A *th*-nak *dh*-vá változott az újabb ind nyelvekben, a *ph* *bh*-vá változott a prákrtban (Beames 270 k. k.) csakis a spirans hypothesis mellett lesz megmagyarázhatóvá. Míg a szanszkritban a hangtalan spirans lett zárhanggá, addig az újabb nyelvekben a hangzatosá váltát érte e változás. Vajjon mikor lépett át a spirans a cerebral sorba, még mint hangtalan, avagy már mint hangzatos, azt itt nem kutatjuk.

⁴⁾ Ezt később a Philologiai Közlöny II. évf. (1878.) 381—303 old. törekedtem kimutatni.

⁵⁾ Az érveket l. Arendtnél, Kuhn *Beiträge* II. 424 és kk. Ebelnél

(*Etymologie* 425) Ascolival együtt (*Vorlesungen* 137) mellettük sikra száll. De ép oly keveset létezett valaha a görög-latin tenuis aspirata a görög vagy latin nyelvben, de igenis Ascoli könyvében. (*Vorlesungen* 144.) Ő szerinte ugyanis a közös göröglatin tenuis aspirata a latinban egyáltalán hangtalan réshanggá lett: *h*, *s*⁴ és *f* (mindkettő indgerman *dh* latin-görög *th*-ből) *f* és *e* hangtalan réshangok vagy megmaradtak vagy pedig átváltoztak hangzatos zárhangokká. Maga Curtius (*Etymologie* 4) 422 a *) jegyzetben) ugyan mesterkéltnek nevezi Ascoli e systemáját, de daczára annak, hogy ugyan e jegyzetben azt is mondja, hogy e fejtegetéseket szellemeseknek elismeri, mégis megmarad ama nézete mellett, hogy amaz esetekben, hol a latinban *f* felel meg indgerman *dh*-nak, e spirans a *bh*-t tételezi fel mint középfokot. Nem bocsátkozunk itt Curtius megezáfolásába — kiki tudja, hogy *s*⁴ (angol *th*) át szokott változni *f*-vé¹⁾, míg a *dh*-nak *bh*-vá változott ismertlen tünemény — de miután Curtius az ellenérveket eme közös göröglatin tenuis aspiratae ellen fel nem hozta, utalok az *Etymologie* 4514 és k. k. oldalaira, hol ama szók közöltetnek, melyekben indgerman u. n. media aspirata helyére media lépett. Világos tehát, hogy a görögben — a mint azt Curtius maga is mondja²⁾ — e betűk valaha hangzatosak voltak. De ugyan e mellett bizonyít a makedon dialect³⁾

Zschrft XIII. 267 és Roschernél, Curtius *Studien zur griech. und lat. Grammatik* I. 117.

¹⁾ A latinban a hangzatos *z*⁴ vált *v*-vé p. *ruber* ind. rudhira, *uber* ind. údhar, *verbum* got. vaurd; *barba* ags. beard szláv. brada F. I³, 684. III³, 207. — Valószínűleg a lesbiai és a thessaliaiban még a *z*⁴ lett *v*-vé, ez pedig *φ*-vé, p. *φοινας* = *θοινας* (F. I³, 631 ind. *dhenā*, Trank, Nahrung) Kühner *Gramm.* 122; és megfordítva a görögben a *v z*⁴-vé ez pedig *θ*-vé p. ez igében *θλίβω*, *θλάω*, — *φλίβω*, *φλάω* (F. II³, 176 *fligo*, *flagellum*, gót. *bligvan*.) — A *θ*-nek *f*-vé váltát az uj lacriaiban l. Curtius *Studien* IV. 254 és V. 356; p. *fikari θρκάριον*, stafnizo, uj görög *σταθμιζω* — az *f*-nek *θ*-vé váltát a keleti zakon szójárásban i előtt l. IV. 253 p. *θιτέ* = *φιτόν*. Miután az ujlocriaiban a hangzatos spiransok (*z*⁴ és *v*) általában megmaradtak, V. 34 old. lehetséges itt is, hogy a *z*⁴ lett *v*, ez pedig *f*-vé. — A görög *θήρ*-re nézve *φήρ* mellett l. F. II³, 167 és Curtius *Et.* 4256.

²⁾ *Grundzüge* 514.

³⁾ Ujabbán Fick közölte a makedon glossákat és tulajdon neveket

(Mullach *Grammatik der griechischen Vulgarsprache* Berlin, 1856, 15) melyben a spirans még nem vált hangtalanná. Sokkal egyszerűbb tehát a latinra nézve is elejteni ama ideát, hogy e nyelvben valaha *kh*, *th*, *ph* existált legyen, s a hangzatos zárhangokat az e *tenues aspiratae*ből fejlett hangtalan spiransokból fejleszteni s mind a latin mind a cigányra vonatkozólag az eredeti indgerman hangzatos réshangból kiindulni ¹⁾. A cigányban ugyanis szintén előfordul a hangzatos réshangból fejlett hangzatos zárhang *p*. (*Zschrft* XVII. 244): *bangáva* török, *benava* beszélek, *baró* nehéz ²⁾ *bič* küldj, mely alakok mellett *phugerav pangáva* — *phenav*, *penáva* — *pharo paró pich-aváva* is előfordulnak, de mindig *bokh* éhség *bokhaló* éhes h. *bhūkh*, skr. *bubhukšā* éhség, v. ő. skr. *bhuj*, élvezni, fungor Fick I, 161. — Miklosich után idézem 9, a.): *gošáva* — *guri* — *gará* m. *garaní* f. *agori* és *agora-t* melyek mellett a többi dialectek hangtalan zárhangot tüntetnek fel ³⁾ — továbbá *thud* ⁴⁾ (tej) M. 17 pout alatt. — A szóban és pedig kizárólag csak hangzatos zárhang nasalis mellett e szóokban: *sung*, Geruch *sungav* szagolok, skr. *sughrāna* ⁵⁾,

a *Zschrft* XXII. kötetben 193—235 old. — V. ő. az új locriai dialectet, mely *θ* és *φ* helyett *δ* és *v*-t tüntet fel. Curtius *Studien* V., 346. E szójárásban az újabb fejlődésü (eredeti hangtalan zárhangokból keletkezett) hangtalan spiransok is hangzatosakká lettek, ép úgy mint a nordban. A *χ* Chalkiopulos nézete szerint — e szó *δραγμα* (ógörög *δραγμα*) kivételével, — conserváltatott; magam is azt vélem, hogy az eredeti indgerman spirans *j* és *γ* (*gh¹* és *gh²*) hangtalanná vált, ép úgy a mint ez a görög *j* és *γ*-val (indgerman media) történt. V., 361.

¹⁾ Talán fenmaradt a palatal hangzatos réshang a spanyol *jibé* (neige skr. hima)-ben. A *hiv* mellett előforduló *viv víf* is hangzatos initialisra mutat.

²⁾ M. a 14. p. a. Vaillant után *bhara-t* (Schwere) is idéz; *bhara* teher. Vaillant Romania cigányjaival foglalkozik leginkább. *Les Rômes*, Paris, 1857. című munkájáról Paspati *Etudes sur les Tchingianes* Constantinople, 1870. — 3 old. kedvezőtlenül nyilatkozik.

³⁾ skr. *ghrṣ* — *grha* prákr. *ghara* hind. *ghar* sindhi *gharu* — skr. *goṭa* hind. *ghoṭa* *ghoṭā*.

⁴⁾ skr. *dugha* h. *duḥh*.

⁵⁾ A spanyol *sunjelo* Gestank (M. 19.) úgy látszik megőrizte a spiranst.

lubni ¹⁾ kurva (h. *lūbhnā*) *kangli* fésű (h. *kanghī*) ²⁾. Világos tehát, hogy oly positiókban, hol a zárhang már régiebb fejlemény t. i. nasalis után ³⁾ s a szó elején a cigányban is előfordul eme secundär fejlemény, mint hangzatos s pedig nem aspirált zárhang; különben pedig a hangzatos réshang hangtalanná vált ⁴⁾ s csak később lett hol aspirált, hol nem aspirált tenuissé. Nézetem mellett bizonyít, hogy a cigányban az indgerman *v*, melynek spiranticus voltáról senki sem kételkedik, (eredetileg semivocalis volt) szintén *h*-vé lett p. *berš* skr. *varša*, és — *biáv* skr. *vivāha* menyekző ⁵⁾. Hogy pedig a *kh k* — *ph p* csakugyan hangzatosból hangtalaná vált spiransból fejlett, s hogy e tenues aspiratae (jól megjegyzendő, hogy mellettök egyszerű tenues is fordulnak elő,) épen nem

¹⁾ *lumni* mellett Paspatis 122. Ép így fordul elő s pedig szintén a görög szóírásban *kabni kamni* (terhes) mellett, skr. *garbhiñi*.

²⁾ Idetartoznak a skr. *gandha* szag és $\sqrt{bāndh}$ -ből fejlett cigány szók; M. 17. — továbbá *čang* Bein skr. *jaṅghā* hind. *džangh* comb; görög cigány *sigó singó* M. 19. Valószínű, hogy a skr. *riḡhira* hosszú hangzója *in*-ből fejlett, v. ő. F. I^a, 55.

³⁾ A latinra vonatkozólag v. ő. Schleicher *Comp.* 153. §. *ango*, *lingo*, *mingo*, (mējo mellett, hol a régi hangzatos réshang a nasalis eltűnté folytán fenmaradt. — Hogy az *ē* a *mējo*-ban »vocalis + nasalis-ból« fejlődött, azt már Schmidt is tanítja. *Zur Geschichte des indogermanischen Vocalismus* I. Weimar, 1871. 134 old.) *anguis condo*, *vento* (de *meridies* hol a *z* *z*²-vé lett 's később *r*-ré változott) *ambo*.

⁴⁾ V. ő. a görögön kívül az indgerman *v* sorsát a szó elején az írben. Schleicher *Comp.* §. 170, 3. pont. 276 old. Ily hangtalan réshangokat találunk a cigány dialectek némely szavaiban még mai nap is, p. *bask. sutu* tej, magyar *thud* mellett; (indgerm. $\sqrt{dhugh}$ -ből) — angol *cofny* terhes, görög *kabni*, *kamni* mellett. M. 17 pont. — E spiransok aztán ugyilátszik vagy egyenest zárhangokká lettek, vagy affricatákká p. görög *tud*, spanyol *chulí* tej, görög *fu pu puw pfuw phuw* föld skr. *bhāmi*. Fel-említendőnek tartom, hogy a cigány *čavó čavó* (gyermek) alig hozható fel mint bizonyíték a spiransnak affricatává váltára nézve a cigányban, mintán e szóban a praēkt *chāvao* és az újabb ind nyelvek affricatát tüntetnek fel a skr. *čāvaka* (child)-val szemben Beames, 261. Fick I, *59 : $\sqrt{kv}$. Miklosich e szót skr. *vatsa*-val hasonlítja.

⁵⁾ Ide tartozik Paspatis etymológiája szerint *baró* adj. grand notable, skr. B. & R. : 4 *vava* der vorzüglichste, beste, schönste. Mintán Mikl. *bharo*-t (15 pont a.) is közöl; ez volna példa, melyben indgerman semivocalicus *v* átváltozik *bh*-vá.

olytatói az állítólag létezett aspiratae mediae-nek, azt bizo-
fnyítják az indgerman *v* helyébe lépett hangtalan zárhangok
p és *ph*: ind. *vidhavā* özvegy hind. *bevā*, újpersa *bīvā* de
czigány *phivlo piuli* sat. ind. *vrddha* öreg, hindi *buḍḍhā*, *būḍha*
de czigány *phuró*, *puró*¹⁾; továbbá e szók *khabni kamni* terhes
asszony²⁾ *phand pand*, kötni, binden³⁾, *khand* Geruch⁴⁾, hol
a szanszkrit a gyök initialist változtatta zárhanggá, a czigány
pedig a nasalis utáni gyökvéghang átváltoztatásával kezdte,
miért is ez hangzatossá lett — a gyök initialis pedig ép azért,
mert a gyök végbetűje dissimilálódott először, megmaradt
sokáig réshanguak, s csak miután hangtalanná lett, változott
át zárhanggá s pedig úgy, hogy az aspiralt és nem aspiralt
kiejtés egymás mellett szerepelnek⁵⁾. Itt is megjegyzem,
hogy az aspiralt és nem aspiralt tenuis parallel fejlemény, s
semmikép sem áll az, hogy az egyszerű tenuis az aspiraltból
keletkezett volna. A németben és az örményben előfordúl az,
hogy egyszerű tenuis aspiráltakká válnak, de hogy aspirata
elvesztené helyzetét, az ismeretlen tünemény.

¹⁾ Mikl. 17 pont.

²⁾ skr. *garbhini* — h. *gābhīn*, pregnant v. ő. Fick. I³, 73. Az ind-
german *v*-nek *m*-meli váltakozása nemcsak *n* előtt fordul elő [v. ő. a nord-
nyelvet Wimmer *Forunordisk Formlāra* Lund, 1874. §. 25, 2.) e) és d)
— *nafn* nomen jelenleg *nabn*-nak lesz ejtve §. 5. 4.)] hová tán *nav*
skr. *nāman* is sorolható, hanem előkerül az *m*-nek *v*-vé vált a czigány-
ban másutt is; így felette gyakori a 1. sg. személyragában, de egyebütt
is: *tuv dhūma*, füst; *phuv bhūmi*, föld; *gav gau* village, páli: *gāma*;
hiv neige, skr. *hīma*; *jāvent* híver skr. *hemanta*. Miklosich, *Denkschriften*
II., 4 oldal.

³⁾ skr. *bandh* v. ő. Fick I³, 165 h. *bāndh*, de ugyancsak h. *phandā*,
noose, *phāndnū* to imprison.

⁴⁾ skr. *gandha*, h. *gandh*.

⁵⁾ Miklosich (17 p. a.) az aspiratio metathesise által véli e czigány
alakulatokat megfejtendőknak. A szövegben felhozott szókön kívül, Mik-
losichnál még egyebet is találunk, *thud* tej $\sqrt{dhugh}$ -ból származik. F. I.,
120. A skr. *prech*, *pr̥stha* czigány folytatóiban a jelenleg aspirált initialis
ugyanazon szempont alá esik, mint a π -ből fejlett φ . Hasonló megítélés
alá esik a skr. *gumph*, *guṣp* czigány folytatója (F. I³, 77) feltéve, hogy
az etymologia helyes. A czigány *kher*, *kar* számár pedig visszamegy
skr. *khara* (z *khara*)-ra (F. I³, 452) skr. *gardabha*-val pedig nincs
semmi köze.

mig a skr. *duhitār* *dughitar-ból keletkezett ¹⁾. Mi e szót skr. *bhaginī* nővér illeti, megjegyzem, hogy Beames I., 187 csak is e prākrit alakot *bhāinī* közli, mely ép úgy mint a p. *bhaina* (*bainha* mellett Beames I., 202) s. *bhenu* o. *bhaunī*, *bhaunī* a gyöknek *bhag alakulatára mutat vissza, mig a h. *bahina* p. *bainha* (*bhaina* mellett) g. *behena* m. *bahīna* b. *baīna* a gyöknek *bagh alakulatára volna visszavezetendő; ámbár azt is lehetne vélni, hogy itt egy kora időkből réshangból zárhanggá lett initialissal (*b*) van dolgunk, a *h* pedig a hiatus kikerülésére ejtetik ²⁾, a mint az a *y*-ről csakugyan áll. Magam mindazonáltal azt vélem, hogy eredeti *bhagh gyökből lehet és kell is kiindulnunk.

Nézetem szerint ugyancsak a szó elején ép úgy, mint a szó végén (miről fennebb volt szó) épen a spirans *v* (közönségesen *bh*-val lesz átírva) őrizte meg réshang természetét legtovább; átalakulása zárhanggá csak későn s India keleti részében egyáltalán nem állott be; legnagyobb hajlamot a zárhangu alak felvételére ellenben a gutturalis réshang (*gh*²) tanúsított, mig a palatalis (*gh*¹) réshang legnagyobb hajlamot tanúsított a reducióra. Így történt, hogy az indgerman *bhugh*, mely mellett a gót *biugan* teljesen bizonyító tanúságot tesz, az

¹⁾ Mellesleg megjegyzem, hogy Cowell »*A short introduction to the ordinary prākrit of the sanskrit dramas* London, 1875, 36 oldal, a skr. *duhitā*-nak megfelelő prākrit formákat közli; ezek: *dhūdā*, *dhū* és *dhūdā*. Ép ez utóbbi alak, mely az *u* hangzót conserválta, valószínűtlené teszi Ascoli magyarázatát, hogy a *dh* itt *d+h*-ből lett. De tegyük, hogy Ascolinak igaza van, s lássuk mily keveset bizonyít a *dh* initialisnak összetoldása folytán keletkezése. Nem egyebet mint azt, hogy a *dh*-val átírt jegy bizonyos időben *dh*-nak lett ejtve, mint azt nem is tagadja senki. De evidens, hogy e *dh* (*d+h*-ből) épen nem bizonyít ama korra nézve, melyben a kérdéses hangból (nézetem szerint a hangzatos spiransból) a szó elején zárhang fejlett, mig az a szóban reducáltatott *A dhūdā* initialisa (a *dhūdā*-t Ascoli nem közli) tehát ép a kérdéses pontra vonatkozólag — ez pedig a *dh*-nak régi, tán *ṣ*s hangértéke — nem bizonyít semmit. (A *dh* mai kiejtését közölte Ellis.)

²⁾ Így értelmezi Beames, 202: h. *bahina* for *bhaina*. Érdekes volna tudni, mikép keletkezteti Ascoli a skr. *bija* (seed)-ből a h. *bihana* m. *bī*, *bī*, p. *bīha* *bīhanu* v. *bīhana*-t, miután ez esetben az gyökinitialisról épen nem lehet az aspiratiót elszedni, s pedig azért, mert a *v* itt nem változott *soba media* aspiratává.

Attérek Ascolinak ama bizonyítékaira, melyeket egyes szók történetéből vél merithetni. Így e präkrt forma *dhīdā* Tochter initialis *dh*-ja ő szerinte ama két hangból van összetéve, melyek az ő alakban *duhitā*-ban tisztán megkülönböztettetnek s egymástól elkülönítve állanak. (*Vorlesungen* 10. §. 125.) E szóban pr. *bahinī* nővér skr. *bhaginī* pedig az adta volna magát elő, hogy a *h* az initialis explosivától elvándorolt a gyök végén állóhoz, (— a postulált alak e szerint **baghinī*) mely utóbbit (t. i. az explosivát) végre ki is szorította. A vándorlások bizonyításául a §. 30, 8 jegyzetében Ascoli a *dhak* elérni-re utal *dagh* mellett, de kiki tudja, hogy itt egy oly gyökkel van dolgunk, melyben eredetileg két u. n. aspirata állt, melyek közül a görög a gyök végén állót, az ind pedig hol az elsőt, hol a másodikat változtatta zárhanggá¹⁾. Nézzük először is e szót *duhitār*, mely ó-ind alak Ascoli szerint egyszersmind amaz ő alaknak volna tekintendő, melyre a präkrt forma szükségkép visszamegy, míg a skr. *bhaginī* helyébe, miután a kivánt célnek nem felel meg, általa egymás alak substituáltatik, mely a bizonyításnál felhasználható, s csak annyiban alkalmatlan, hogy az aspiratio visszavándorlása következtében keletkeztetése teljesen nélkülöz minden analogiát, mit azonban a bizonyító figyelembe nem vett. Az hogy a **dhugh + tar* szónak g; öke (Fick I. 3120,347) két u. n. aspiratát tartalmazott, nem szenved kétséget; s így a *dh* initialis nem egyéb mint réshangból fejlett zárhang, melynek keletkezése későbbi időkre mutat; *később* történt pedig, az initialis eme zárhanggá változása azért, mert a gyök véghangja igen korán vált mediává; a pāli *dhītara* és *dhūtara* (a skr. *dhīdā*, legalább B. és R.-nél)²⁾ a präkrt *dhīā*, *dhūdā* h. *dhī*, *dhīyā* p. g. id., s. *dhīu*, *dhīya* b. *jhī* o. *jhīa* (Beames I, 192) mindannyi **dhugītar*-ra³⁾ megy vissza v. ő. *धृगृतर*

1) Fick I³, 104 és 631 skr. *daghyati*, *daghna* *धृगृत्वो ऋधृगृ*.

2) Szövegben azonban ez alak elő nem kerül. De hogy az ó indben a *duhitār* szó kéttagúnak is szerepelt, azt tudjuk a versmértékből, v. ő. az *Atharva-Veda* 2. 14. 2, — 10. 1. 25 és a *Story of Śunah-çepa* 6-ik versét.

3) A *g*-nek s általában a zárhangoknak kiesteről vocales közt I. Beames I, 201.

ó-indben átváltozott *bhuj* gyökké. A jelentés azonossága: hajlítani, biegen nem enged semmi kételyt a felett, hogy ugyan ama szóval van dolgunk. ¹⁾ Az örmény *ž*, mely a szintén gyökhöz tartozó *bužel* heilen, befreien, retten-ben ²⁾ előfordul, *gh*-ből is keletkezhetik (*Ztschrift* XXIII. 27.), mint e szóban *džrel*, *držel* betrügen, fehlen, sich vergehen (szkr. *druh* ³⁾), *drogha*, z. *druj* és *druh*, *draogha*) kétségtelenül történt. A *bhuj bhunakti*, *bhunjati* élvezni, fungor eredeti *bhugh* gyök-alakulata mellett a h. *bhūkh* — (szanszkrit *bubhukṣā* éhség) czigány *bokh* — *bokhala* éhes, bizonyít, s pedig azért, mert a czigány *b* csakis gyökinitialis *bh*-nak dissimilatiója lehet; beállott pedig e dissimilatio, mert a gyök vég-hangja szintén u. n. aspirata volt, a mint ezt Ascoli *Ztschrift* XVII. 245. is magyarázza. Ugyan így viszonylanak egymáshoz szkr. *dhraj* ⁴⁾ dahin ziehen, streichen (von Wind, Vögeln) és *dirgha* ⁵⁾ hosszú z. *daregha* lang és *drājanh* Länge; az indgerman ős alak tehát mégis csak *dhargh*, nem pedig *dharg*, mint ezt Hübschmann (*Ztschrift* XXIII.) 388. állítja. Mindez áll eme gyökről *bhagh*, szkr. *bhaj*, görög *ῥαγον*-ról is, ⁶⁾ szkr. *bhaga*, z. *bagha* isten, rész örmény *baž* rész. A p. p. *bhakta* ép azon alapszik, hogy a *gh* már rég *j* [*g*]-vé lett, noha a *gh* + *t*-nek *kt*-vé váltta épen nem volna lehetetlen. V. ö. z. *dughdhar* ujp. *dukhtar*, örmény *dustr*, litv. *dukte*-vel; avagy nord. *mätta* $\sqrt{māgh}$ Fick. I³ 168. — *dugdha* $\sqrt{dūgh}$ Fick. I³ 638.

¹⁾ Hübschmann *Ztschrift* XXIII. 388. ezeket mondja: Urform also *bhug*, stimmt daher nicht zu got. *biuga*, milhez csatlakoznám feltéve, hogy ez alatt *ösalak*, Hübschmann nem értené az indgerman *ösalakot*, mire a gótnak szükségkép vissza kell mennie. Ha már most a gót *g* csakis *gh*-ből eredhet, világos, hogy az indgermán *ösalak* — bármilyen legyen az ázsiai alak, mely belőle eredt — *bhugh*.

²⁾ Ugyane jelentése van a *bhuj* gyöknek a *nis* praepositióval összetéve Hübschmann szerint, ki e tekintetben a Grassmann szótárt követte, z. *buj* ablegen, retten, phil. *bokhtan* retten, befreien.

³⁾ Fick I³ 120. ags. *driogan*, an. *draugr*.

⁴⁾ Fick I³ 117. görög *ῥελγω*, v. ö. *ῥελγιν* és *ῥελχιν* n. pr.

⁵⁾ Fick I³ 107. *δούλιχος*, *dlügü*.

⁶⁾ A görögben a *γ* itt ép úgy a spiráns helyett áll, mint a *φεύγω*-ban. A *bhugh* biegen gyökkel v. ö. a szkr. *bhaj* sich wohin begeben fliehen gyököt, melynek *j*-je szintén *gh*-ből lett; bizonyíték a litván *bėgu*, *bėgti*.

Ezen kívül Ascoli az aspirata kiejtést még az újabb eran nyelvekből törekszik bebizonyítani. Ámbár az ő deductiója közvetlenül csak a palaeoeranra vonatkozik, mégis természetes, hogy annak kimutatása, hogy az újabb eran nyelvek egyes tüneményei csakis az aspirata kiejtésből volnának megfejtethők; nagy nyomatékkal birna annyiban, a mennyiben ez által be volna bizonyítva, hogy az indgerman nyelvek egyikében mégis csak e föltevessel birunk boldogulni. A *Studj Iráni Articolo primo* (Estratto delle *Memorie del Reale Istituto Lombardo* — Classe di lettere e scienze morali e politiche, Vol. X. — I. della serie III. Fascicolo IV. Milano 1866.) jelenleg kezeim közt vannak, és épenséggel nem bizonyítanak Ascoli tana mellett. ¹⁾ Kivonatát e dolgozatnak a *Ztschrift XVII.* (1868.) 135—142. old. találni. Tavaly csak ezt ismertem s így nem mertem végítéletet mondani. ²⁾

III.

Miután mindamaz érveket, melyek a *gh*, *dh*, *bh*-val átírt betűk media aspirata-féle kiejtése mellett felhozatnak, felsoroltam volna, áttérek arra, vajjon a kérdéses betűknek hangzatos réshang értéke mellett felhozhatni-e egyéb indgerman nyelveket, melyekben a hangzatos réshang netulán tényleg constatálható. Csakugyan a német nyelvek terén nemcsak léteznek hangzatos réshangok, de tova fejlett folytatóik is ugyanazok, mint az ind nyelvekben.

Ismeretes, hogy az előbbi időkben ama theoria uralkodott, hogy az u. n. aspiratae mediae a németben egyszerű mediákká ³⁾ lettek általában, a hol pedig a német nyelvekben e

¹⁾ A *dh*-nak *j*-vé, illetőleg *i*-vé változása (p. ujp. *rōjam*, z. *rao-dhāmi*, mellesleg mondva kérdéses, vajjon itt a gyök finalis nem *gh*¹, — *rōi* viso, volto z. *raodha*, *mai* vino z. *madhu*;) épúgy, mint a *gh* *i*-vé váltta legalább e tulajdonnévben *Rai* z. *Rayha* (città meda) helyett, csakis bizonyíték a spirans mellett. — A zend spiransok *h*-vá váltta ritka p. *nihādan* porre \ *aha*, *Behētūn* = *baghaētāna*.

²⁾ L. Mayr: *A tárgy aspiraták kiejtéséről a zendben.* Budapest, 1876. 9. old. 1. jegyzet.

³⁾ Mellesleg felemlítendőnek tartom, hogy a régi ruma írásnak közönségesen *d* és *g*-vel átírt jegye, nézetem szerint csak azért nem vétetett át a latin alfábetből, mivel a hangok, melyeket a rumák írói jelölni kívántak,

mediák mellett hangzatos réshangok jelentkeztek, ott azt állították, hogy az illető nyelvnek special törvénye folytán állott be e változás, mihez képest a hangzatos réshangok új fejleményeknek lettek feltüntetve, melyek csakis az egyes német nyelvek terén belül keletkeztek. Újabb időkben azonban Paul »zur Lautverschiebung« (a Paul és Braune *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Litteratur* I. Halle a. S. 1874. 147—201. old.) című értekezésében kimutatta azt, hogy a német nyelvek terén belül a hangzatos spirans megelőzi a zárhangot; ¹⁾ hogy tehát ez utóbbi, t. i. a zárhang bizonyos posi-tiókban, nevezetesen a szó elején, a szóban ²⁾ azonban általánosán csak nasales után, valamint a geminációban — hangzatos réshangból fejlett. ³⁾ Miután ő az indgermanra nézve bebizonyítottnak hiszi a medialispirata kiejtést (195.), de másuttal elismeri azt, hogy az aspiratio nem szokott nyomtalanul eltűnni (198.), közvetítő lépcsőnek az affricatát veszi fel, mely a szó elején és a szóban egyaránt spiranssá vált. ⁴⁾

a latin *g* és *d*-nek nem feleltek meg. E tény annál nyomatékosabb, mivel a régi runa alfabet kimutathatólag nem egyéb, mint a latin alfabet modificatiója. L. Wimmer: *Runeskriftens oprindelse og udvikling az Aarboget for nordisk oldkyndighed og historie* 1874. évi kötetének 1 és 2. füzetét.

¹⁾ Paul, 192. Természetes, hogy az indgerman tenuesből fejlett hangtalan spiransok, mielőtt mediákká váltak, hangzatosakká lettek. Hogy a hangtalan spiransok sorában csak az *s*⁴, *z*⁴ válik a niederdeutschban vocales közt *d*-vé, míg az oberdeutschban a spiransok általán zárhangokká lettek, az ismeretes. A svédben nemcsak a *z*⁴, de nagyrészt a gutturalis spirans is zárhanggá (*g*-vé) lesz. (Érdekes, hogy maga Schleicher a *b*-t és *g*-t hangzók közt, valamint a *b*-t *r* és *l* után spiransnak ejtette; ő azonban e kiejtést nézte újabbnak. L. Schleicher: »*Die deutsche Sprache*«² Stuttgart, 1869. 212. old.)

²⁾ Az *s*⁴ átváltozott hangzatossá és folytatólag zárhanggá; ez utóbbi átváltozása a spiransnak *d*-vé a VIII. században vette kezdetét Felső-Németországban s a XII. végéig elterjedt egész az éjszaki tengerig. Braune *Zur Kenntniss der Fränkischen Beiträge* I. 54—56. I. *A hangtalan réshangok hangzatossá váltta és a grammaticus csere-ről az Egyetem-es philologai közlönyben*, Budapest, 1877. 154. old. általam közlöttek.

³⁾ A *gd* *ft* csoportokról alább. A legrégebbi nord czekekben két hangzatos spiranst ejtett egymás után.

⁴⁾ A másik föltevés az, hogy (Braune, 197.) az u. n. aspirata a szó elején elvesztette a hehezetet, a szóban ellenben affricatává s folyta-

E spiráns szolgál Paulnak kiindulási pontúl. Elismeri, hogy az indgerman u. n. aspiraták, a fenlevő bizonyítékok szerint, kezdettől fogva már folytatókat tüntetnek fel a szó elején, mint a szóban (194), noha épen nem bizonyos, hogy a gótok a szó elején tényleg már explosivát ejtettek. (A 151. oldalon ama nézetének ad kifejezést, hogy a szó elején egyáltalán és nasalis és liquida után a szóban is, a gótok bizonyos átmeneti hangokat ejtettek, melyek a réshang és zárhang közé esnének; indokolja pedig e kiejtést avval, hogy a hangzatos spirans ugyanama jeggyel jelöltetett, t. i. β , γ , δ .) Az angol-szászban (179.) a gutturalis a szó elején némely szókban még conserválva volt. A nordra vonatkozólag felhozom, hogy régi kéziratokban ámbár ritkán a δ (z^4) még iratik, p. *ðar*, *ðinn*, *ðegar* (l. *An Icelandic-English Dictionary* by Cleasby, Vigfusson, Oxford 1874. 93. old.).

Braune érvei a góth β , γ , δ spiranticus kiejtéséről ezek: 1) a görög jegyek ez időben spiranst jelöltek, 2) a transscriptio a gótból és gótha, 3) ama tény, hogy a gót ugyanama szók-nál (in denselben Wörtern), a szóban (im Inlaut) *b*-t és *d*-t, a szó végén pedig és a nominativus *s*-e előtt *f* és $\bar{b}$ -t használ (151.). ¹⁾ Világos tehát, hogy a *b* és *d* az *f* és $\bar{b}$ -től csak a hangnak (Stimnton) hozzájárulta által különböztek, ép úgy, mint a niederdeutschban azt mondjuk *daghe* és *leiwre* hangzatos réshanggal, ellenben *dach* és *leif* hangtalan réshanggal. ²⁾ Te-

---

tólag spiranssá vált; így adta ezt elő Sievers már az 1871/72. tanév téli felében. Természetes, hogy azok, kik az u. n. aspiratának eredeti affricata értéket tulajdonítanak, a szó elején álló affricatát kénytelenek egyszerű zárhanggá változtatni. De jól jegyzi meg Braune, hogy a homorganicus spirans eleste ép oly gyanus, mint a hehezeté.

¹⁾ E szabály csakis *m*, *n*, *r*, *l*, *z* után szenved kivételt, miből következik, hogy a *b* és *d* e hangok után már zárhanggá vált (194.), s így a szó végén vagy *s* előtt már nem válhatott hangtalan spiranssá.

²⁾ Mintán az oberdeutschban a szóban hangzatos zárhangot ejtünk; a szó végén is zárhangot mondunk, természetes, hogy hangtalan. A mittelhochdeutsch e különbséget az írásban is feltűntette, p. *lip* gen. *libes*, *tar* gen. *tages*. L. Pfeiffer »Hahn's Mittelhochdeutsche Grammatik«³ Frankfurt a. M. 1875. 14. old.

lát gót *bīudan* ¹⁾ de *bauþ*, *redan* ²⁾ de *rairoþ*, *þaurbum* ³⁾ de *þarf*, mely szókbán az eredeti indgerman hangzatos spirans a szó végén hangtalanná vált. De ép oly rendes a csere az eredeti indgerman tenuisből fejlett spiransnál, mely a szóban hangzatossá válik, (hacsak nem áll hangsúlyozott szótag után l. Verner *Ztschrft* XXIII. (1876.) 97. és kk. old., de v. ö. *aihan* és *aigan*, *guþa* és *guda*) p. *aih* ⁴⁾ de *aigum*, *staþ* ⁵⁾ de *stadis*.

Paul azt, hogy a hangzatos zárhangok, a mennyiben a német nyelvekben előfordulnak, hangzatos réshangcxból (illetőleg hangtalanokból, melyek megelőzőleg hangzatosakká váltak) fejlődtek, az összes német nyelvekből mutatta ki. Bizonyításában, természetes, oly nyelvekre kellett főszúlyt fektetnie, melyek a réshangot saját irmodorukkal kétségen fölül helyezik. Nem fogjuk e helyen bizonyítékait teljességökben felsorolni, de tekintettel arra, hogy a nord nyelv története szolgáltatta a spiransnak zárhanggá változása mellett a legszembeötlőbb példákat, megjegyezzük, hogy a nord a labialis hangzatos spiranst ⁶⁾ *f*-fel írja. Spirans volta e szerint nem is vitatandó; hangzatos természete pedig kitűnik abból, hogy némelykor *v* helyett íratik, s megfordítva, máskor a hangzatos labialis réshang *f* helyett *v* áll ⁷⁾; 2) az *f*-nek *m*-mé és az

¹⁾ Fick I³, 162. indgerman *bhudh.

²⁾ Fick I³, 191. ó-persa *rād* das Beschliessen, denken, ražda, raditi sorgen, fürsorgen, beraten.

³⁾ Fick II³, 370. trēbá nōtig, trēba negotium.

⁴⁾ Fick I³, 6. és 28. ind. *īç*, *īñe*.

⁵⁾ Fick I³ 244. ind. *sthitī*, station, *στασις*.

⁶⁾ Hogy a régi indgerman semivocalicus *v* reducált vocalis *s* a németben is sokáig még e kiejtéssel birt, arra a bizonyítékokat Paul állította össze, *Beiträge* I. 158. *) jegyzet. Ezekon kívül felhozandó, hogy fenmaradtak nyomai annak, hogy *v* hajdan vocalissal alliterált. Cleasby *Vigfusson*, 672. b. col.

⁷⁾ Paul u. Braune *Beiträge* I. 160. Wimmer *Fornnordisk formlära* §. 5. 4) ann. 2) p. *hava, liva* — *hafa lifa* helyett, *l* után p. *sjálfuan* ipsum; in the 14th century this was common, but did not continue; in Swedish it prevailed, hence mod. swed. : *gifva, drifva*. L. Cleasby *Vigfusson* 137. a. col. — Wimmer 5. §. 9. 1. ann. *snjófar* nives; de előfordul ez a szó elején is, p. *vari l* p. p. a *fara*-ból Cleasby *Vigfusson* 142. a. col. egyéb példák, u. o. 673. a. col.

m-nek *f*-fé vált, ¹⁾ 3) az *lf* és *rf* helyett némely régi kéziratok *lb* és *rb*-t használnak, of our own time a few people of western Seeland speak so (Cl. V. 49. a. col.). 4) A mai hangzatos kiejtés és pedig minden nord nyelvben. 5) Felemlítendőnek tartom a faeroei szójarást, mely a legrégibb időktől fogva az *f*-t csak a szó elején használja, a szóban és a szó végén pedig mindig *v*-t ír, p. *góvu* an. *gâfu*, *lív* an. *lif* ²⁾).

A dentalis hangzatos zárhang az újabb runa alfabetben hiányzik. Az igen régi islandi kéziratok a hangtalan spirans jelével fejezik ki a hangzatos spiranst is. A 12-ik század végén a *ð* át lett véve az angol-szászból, a XIV. elején pedig általánosan használtatott mind a szóban, mind a szó végén, (In- und Auslaut), de csakhamar *d* lépett helyébe s nyomtatványokban is csak 1772 óta fordul ismét elő a *ð*; az öregebb nép még most is *d*-t ír. A norvég kéziratok azonban a hangtalan *þ* (*s*⁴⁾-nek jegyét soha se használják ott, hol hangzatosat cjtének, t. i. a szóban és a szó végén.

Az újabb nord nyelvek e betű hangzatos volta mellett mindannyian tanúskodnak. A mellett, hogy a *þ*, melylyel a régi islandi hajdan a *z*⁴-t is jelölte, spirans volt, szól 1) gyakori átváltozása *h* és *f*-fé ³⁾); e tünemény az által lel magyarázatot, hogy a spiransok egymás közti cseréje igen gyakori⁴⁾; 2) az *n*-nek *ð* előtti kieste, mely az angol-szászban és ó-szászban általános, de a nordban is előfordul; mint ismeretes, e tünemény zárhangok előtt nem fordul elő, de igen *s* és *f* előtt, a nordban a *þ*-n kívül csak *s* előtt. Emez érv nemcsak a *ð*-k, de a *þ*-knek spiranticus volta mellett is felhozható, minthogy a *ð*-k egy része *þ*-kből felett. — Folytatólag a hangtalan *f* át is változhatik *þ*-vé, p. *fifriildi* *fipriildi* (lepke) mellett ⁵⁾

¹⁾ P. *nafn* nomen Holtzmann *Altdeutsche Grammatik* Leipzig, 1870. 118. 122. — *helmingr* a half. V. ö. Wimmer 33. old.

²⁾ Heyne *Kurze Laut- und Flexionslehre der altgermanischen Dialecte* Paderborn, 1874. 146. old.

³⁾ Paul, 184. — nord. *mål* Fick III. 229. got. *maþl*; n. *nál* g. *neþla* III. 156.

⁴⁾ Példákat l. Paul 184. A *þ*-nek *f*-fé váltá ismeretes az oroszából; a nordra vonatkozólag v. ö. gót *þliuhan* n. *flyja*-val.

⁵⁾ an. *fþri* Gefieder, mhd. *vivaltere* Schmetterling v. ö. rihd. *Tayfalter*, *Nachtfalter*. Fick III. 182. l. Paul, 186.

fjós mod. *fjós* the carcass of a whale. De a hangzatos *đ* is átváltozik más spiranssá; nevezetesen pedig átváltozik a *đ* (azaz *z*⁴) *z*³-vé, mely folytatólag *r*-ré lett, p. *bar* orabat gót. *biđjan baþ*; Fick III. 200.; így értelmezi Gislason a 3. sg.-nak *r* személyragát is (gót *þ*, *đ* helyett v. ö. angol-szász *đ*, ó-szász *d*-t, a 2. személy raga *r* szintén *z* (*s*)-ből fejlett).¹⁾ Ép így lépett a *đ* (*z*⁴) *z*³ helyére a pron. pers. 2. személyének többesében, feltéve, hogy a gót alak az eredetibb²⁾: gen. pl, *yđar* dat. és acc. *yđr* pron. poss. *yđarr* got. *izvara*, *izvis* s ép így magyarázandó a p. perf. p. *fredinn frjósa*-ból angol *frozen* nhd. *gefroren*, *hröðaz* a fáfnismál 6-ik versében a Codex Regiusban, *hröras* helyett, mely esetekben Gislason (um frumparta isl. tûnga 217. old.) szerint a *đ* *r*-ből keletkezett volna. Spirans változást kell látnunk abban is, ha néha *g* *đ*-vé, avagy *đ* *g*-vé válik. (Gislason 118. 2.)³⁾

A guttural spirans megjelölésére a nord nem alkotott új jegyet, mint az újabb angol-szász és annak folytatója a régi angol;⁴⁾ a réshang és zárhang tehát ugyanama jeggyel, t. i. *g*-vel jelöltetnek. Különbözik a *g*-nek kiejtése a jelenlegi islandiban háromféle⁵⁾ és pedig Cleasby Vigfusson (186. old. a col.) szerint 1) kemény, azaz zárhangzó kemény hangzók előtt, *gar* p. *đr*, és a szó végén consonansok után, p. *sorg*⁶⁾ 2) lágy, azaz réshangu, ha egyedül áll hangzó után, *dag*, vagy ha két hangzó közt áll, melyeknek másodika kemény, p. *đögum*⁷⁾, de ha a hangzók mindketteje, avagy legalább az utána követ-

¹⁾ *Ztschrift* XXIII. 122.

²⁾ V. ö. Leskien »*Die Declination im Slavisch-Litauischen und Germanischen*« Leipzig, 1876. 155.

³⁾ A példákat Paul, 186. nem közli: Elöttem ismeretes *g þ* helyett: *fjögur* gót *fidvör* négy n. *fjörir* és *fjörar* mellett, Fick III. 184. — *jügr*, *jür* adh. úter nhd. *Enter ouðaz*; ind *úðan* F. III. 33. — *đ* pedig *g* helyett e szóban *bađmr* élőfa gót *bagms*.

⁴⁾ Paul, 177.

⁵⁾ Wimmer 5. §. 1); ugyanazt találni Paulnál, *Beiträge* I. 175.

⁶⁾ A svédben a *g* általában zárhangnak ejtetik, kivéve *r* és *l* után, hol *j*-nek hangzik. Paul, 177. — Wimmer azt véli, hogy a régi kiejtés consonansok után az esetek többségében aspirált volt; Cleasby Vigfusson szerint a *g* kiejtése az *rg* és *lg* csoportban lágy volt, mi mellett az angol *holy*, *sorrow*-t is felhozhatja.

⁷⁾ Wimmer szerint e két esetben a kiejtés aspirált.

kező lágy (egy *i* vocalis), akkor a *g* hangja elvész s pedig vagy teljesen elimináltatik, vagy pedig assimiláltatik a megelőző vocalishoz, mely ilykép kettőshangzóvá válik; ugyanez történik akkor is, ha a *g*-t *j* követi; *dagi* tehát ép úgy hangzik, mint *daei*, *eygja* mint *eyja* (innét magyarázható a *deigi*-féle írásmód *degi* helyett); 3) aspirált: mint initialis, ha lágy vocalis vagy *j* előtt áll,¹⁾ *gefa*, *gjörd*; mint finalis: a kettős *g*²⁾ (*gg*) avagy *g* consonans után mindig aspiráltatik, a hol az egyszerű *g* elvész, p. *laggir*, *margir*, *engja*. A *g*-nek spiranticus kiejtését a dán is ismeri, s pedig a szó végén hosszú vocalis után, a szóban pedig általában hangzók közt, p. *eg* (Eiche, tölgy), *drog* (Zog), *soge* (suchen, keresni), *stegen* (gestiegen).³⁾ A *g*-nek e hármas kiejtése daczára, a *g*-nek eredeti spiranticus volta mellett — eltekintve a többi német nyelvektől — magából a nordból is meríthetni bizonyítékokat. Mindenütt, a hol régebben (a gót tanúsága szerint) a szó végén állott a *g*, ott elveszett, a megelőző hangzó pedig ha rövid volt, megnyúlt. A *g* és *h* tehát egyenlő bánásmód alá esnek, p. *draga dró*; *míga*, *mê*.⁴⁾ Hosszú vocalis után a *g j* előtt némelykor kiesik, p. *teyja teygja* ducere helyett, ép így vocales közt, p. *stia*⁵⁾ (Stall), *ōa sk*⁶⁾. Ezen kívül felhozhatom e szót *knega*⁷⁾ *knā*

¹⁾ Wimmer szerint ez esetben palatal *g + j* ejtetik. E kiejtés régisége szerinte kitűnik abból, hogy már régi kéziratok is *i*-t szúrnak közbe p. *giefa*, *gefu* mellett. Cleasby Vigfusson szerint a *gi* az aspirata kifejezésére szolgált, a *gh* pedig a lágy kiejtés (Wimmer szerint az aspirált) kifejezésére lett volna használva, p. *dagh*, *deghl sagha*. A *gh* általában a norvég kéziratokban fordul elő, (továbbá a gothlandiakban. Heyne, 147.) s csak némely islandiban. A mellett, hogy a *gh* spiranst jelöl, a *dh* és *th* ily használata is tanuskodnék.

²⁾ *gg* Wimmer szerint mindig kemény.

³⁾ Möbius *Dänische Formenlehre* Kiel 1871. 35. old., ki azonban a spiranticus kiejtést aspiráltnak nevezi.

⁴⁾ V. ö. *slā slō* gót slahan. Ha a dánban *slog* iratik, ez csak téves helyesírás, mely a plur. *sloge*-n alapszik; az élő nyelv e *g*-t nem ejti. Möbius *dän. Formenlehre* 36.

⁵⁾ *stiga steig* és *stē* (steigen) stignati στειγω Fick. III³, 347.

⁶⁾ *agi* (Unruhe) *ugga* (bang sein) got. *ogan*, *ǎ zoqau* Fick. III. 12.

⁷⁾ Az infinitiv nem fordul elő; de a többes *knegum* a conj. *knega* teljesen megegyezik a *mega mā mätta* ugyanaz alakjaival. I. Wimmer, 149. old.

knitta ahd. *intchnāan*, *irchnāan* (erkennen), *znaja*, *znati*¹⁾, melyben a *g* a *j* helyére lépett; továbbá a faeroeit, hol e szókban *faji capio*, *fajid capite*, *tvaji lavo* a *g* helyébe²⁾ *j* lépett. Mindehhez járul, hogy a nordban, mint a következőkben látni fogjuk, két egymás után következő spirans közt az egyik, s pedig általában az első, zárhanggá szokott dissimiláltatni. Ez történt a spiranticus *g*-vel a *j* előtt s pedig már igen régen. Már Holtzmann (109.) felismerte azt, hogy e *gg j* előtt ép oly kevésbé lehet valóságos geminatio³⁾, mint a *v* előtt fejlett, avagy a gót *dd*-nek megfelelő *gg* s azt véli, hogy ez a *g*-nek és pedig valószínűleg nasalis modificatiója. Paul (177.) e *gg*-ben nem lát egyebet, mint módot, melynek segélyével a zárhangot törekedtek kifejezni.

A nordban tehát a hangzatos réshangok ugyanazon fejlődőfolyamatot tüntetnek fel, mint az indben. A szó elején átváltoznak zárhangokká, valószínűleg itt is legelőször ama gyökökben, melyeknek nemcsak initialisuk, de finalisuk is hangzatos réshang volt;⁴⁾ legalább e mellett tanúskodik az ó-ind, mely régebben csakis e gyökök initialis réshangjait változtatta zárhangokká, míg a többi gyökök initialisait csakis a történet későbbi folyamában érte ugyanaz a sors, de német téren belül ezt kimutatni már nem lehet; a szóban pedig megmaradtak réshangoknak s csak újabb nord nyelvekben érte őket e positióban is a változás. Így a svéd ma zárhangú *g*-t és *d*-t ejt, s csak a *v*-t őrizte meg; az islandi a gutturalis és

¹⁾ Fick III. 41.

²⁾ Nord. *fá fèkk fèngum*, gót *fahan*, z. *paç* (binden, fesseln). Fick III. 170., nord. *thvá thvo tho thògum thveginn*, gót *thvahan*, mhd. *dwahen*, *twahen*, nhd. *bajor*, *zwagen*. F. III. 142.

³⁾ Ezt bizonyítja az ily igék multideje p. *hyggja*, *hugda* (gót *hugjan* v. ő. ind. *çuc*. Fick IV. 77.) *i* umlaut nélkül, míg a *v* + *CC*-ra végződő gyökök ezt feltüntetik, p. *drekka* *drekta* (etränken). Hogy *ng*-féle kiejtésre nem gondolhatni, bizonyítják az *ng*-re végződő gyökök, p. *lengja*, *lengāa*. — Más példák *leggja*, *legg* Fick III. 262. *steggja* 358., *hryggj* 85., *higgja* 129., *dreyg* 153. — Igen érdekes az ó-svéd *döggja*, gót *daddjan* mellett, *dojja* *doiti*, *ēðisa* 145.

⁴⁾ A görögben csakis e gyökök réshangjai lettek zárhangokká, a zendben az initialis réshang általában zárhanggá lett.

palatalis réshangot, hol megőrizte,¹⁾ hol zárhanggá változtatta át; a dán a réshangok közül szintén csak a gutturalist változtatta át bizonyos esetekben zárhanggá, de összeségben vagy megőrizte a réshangokat, vagy pedig — ép úgy mint az újabb ind nyelvek — reducálta azokat. Így a *g*-nek aspirált kiejtése mellett (aspirálnak nevezi Möbius a spiranticus kiejtést) előfordul egy másik, mely azt hol vocalisnak ejti, hol pedig teljesen reducálja,²⁾ p. *jeg* (ich), *eget* (proprium), *regner*, (regnet), *segl* (Sichel), *tager tar*, *sagde* ejtsd sa, *tie* hallgatni tacere; de a *g* át is változik *u*-vá, p. *lov* (Gesetz), *tav* (hallgass.³⁾ A *đ* jelenleg *d*-nek irva igen gyakran reducáltatik, így *fader*, *moder*, *broder*, *lader* (lässt), *beder* (bittet) mellett *far*, *mor*, *bror*, *lar*, *ber* fordul elő, mind a beszédben, mind az írásban. — Végre a *v* szintén gyakran válik *u*-vá, p. *svovl* (Schwefel), gyakran pedig reducáltatik, p. *har* (er hat) *haver* mellett, *give gi*, *bliver* (fit) *bli*-vé lesz.

Kérdés már most, miután Paul által a hangzatos réshangok előfordulta a németben ki van mutatva, mily alakulatokat tüntetnek fel e nyelvekben a »hangzatos spirans + t« ből keletkezett csoportok. Ismeretes, hogy a németben az u. n. participium perfecti passivi és az u. n. összetett mult *-ta*-val van képezve.⁴⁾ E *-ta* képző, mint azt Schleicher *Comp.* 224.

¹⁾ Tekintet nélkül arra, vajjon az indgerman nyelvben palatalis és gutturalis állt, jelenleg a kiejtés tája a spiransoknak környezete által határozatik meg.

²⁾ Möbius, 35.

³⁾ Möbius, 39.

⁴⁾ Möbius, 33.

⁵⁾ Az emez alakokról eddig felállított nézeteket l. Begemann *Das schwache Praeteritum* Berlin, 1873. 1—25. old. A régi tan a multidőt összetétel által keletkezettnek tekinti; az összetétel a *dh̄* gyöknek mult idejével avagy aoristjével történt, mely theoria folytán a p. p. p.-t, mely egész alakulatában (a gyökében is) a multidővel teljesen megegyezik, vagy új képzésnek kell tekintenünk, melynek az a többi indgerman nyelvekben *-ta* képzővel alakított multidejű igenevekkel összefüggése nincs; vagy pedig, ha elfogadjuk azt, hogy a német nyelvben előforduló *ta* és *na* képzők identicusok, az a többi indgerman nyelvekben ugyanily értelemben használt képzőkkel; akkor nem marad hátra egyéb, mint a gyök-alakulatnak egyenlőségét, mely a multidő és p. p. p. közt a gyökök összességénél s a német nyelvek mindegyikében előfordul, a véletlen resultatú-

§. maga is bevallja, csakis idők folyamában vált a p. p. p. képzőjévé, és eredetileg melléknevek, nomina agentis és actionis alkotására is használtatott; ¹⁾ alkalmazása a *-ta*-val képezett igenévnék, mely magában semmi szenvedést nem jelent, sőt csakis igenév, a mennyiben annak használtatik, és ép úgy képeztetik a gyökből közvetlenül, mint akár a *-ti*-vel képezett abstractumok — a mult idő kifejezésére e szerint nem szenved semmi nehézséget.

Miután a nordban $\ddot{d}$ ($z^4 + z^4$) ép úgy *dd*-vé lesz, ²⁾ valamint a $z + \ddot{d}$ ($z^3 + z^4$) ³⁾, a mint a német nyelvekben általában a hangzatos spiransok a geminatioóban zárhanggá vál-

mának tekinteni, ami teljesen valószínűtlen; de ide járul még az is, hogy a multidő *dha*-jának, a p. p. p. *-ta*-jának, vagy *-ta* vagy *-s'a* vagy *da* vagy *z'a* felel meg, és mégis bármely ige mind a multidőben, mind a p. p. p.-ben a négy forma közt ugyanazt alkalmazza. Megfejtendő volna továbbá ama kérdés, mikép történt az, hogy oly alakokból, mint **may + da* (avagy **magh + dha*)-ból, gót *mahta* avagy **hurþ + da* (turbh + dha)-ból, gót *hawfta* fejlődhetett. Maga Paul *Beitryge* I. 199. elismeri azt, hogy itt a $\ddot{d}$ (z^4) nem vállhatott assimilatio folytán hangtalanná; de az sem áll, hogy két spirans közt a második hajlandó arra, hogy zárhanggá változzék. Paul a nordból tudhatja, hogy ép az első spirans szokott sokkal nagyobb geographicus területen zárhanggá változni, mintsem a második; de folytatólag nem lehet megnyugodni ama nézetében sem, hogy a spiransnak zárhanggá váltta ez esetben már a lautverschiebung előtt történt volna, miután még jelenleg is vannak islandi dialectek, melyek a két hangzatos spiranst egymás után ejtik, s így a föltevés, hogy a *d*-t a lautverschiebung változtatta *t*-vé, elejtendő. Természetes, hogy az így keletkezett *t*-nek kellett volna a hangzatos spiranst hangtalanná változtatnia, és így sikerül csak — két be nem bizonyítható, sőt önkényes közbeneső lépcsőn át — a tényleges alakhoz jutni.

¹⁾ A példákat l. Schleicher *Comp.* ⁴ 419. és Begemann 108. p. ind. *sthitá* álló *çaktá* (vermögend, mächtig), a gótból *mahts* e jelentésben *ðvararöç* (vermögend, fähig, im Stande) *skulds*, *hawfts*, l. Begemann 105. — A *-ti* képző, mely rendesen nomina actionis-t képez, e mellett nomina agentisben is fordul elő, p. tő gót *gadrauhiti* (Krieger) *fadi* (úr) ind. *páti*.

²⁾ Wimmer, 25. old.

³⁾ Wimmer, 27. old. »Gotiskt *zđ* motsvaras af *dd*. Hogy azonban a gót *d z^4*ből lett, azt bizonyítja a kérdéses szóknak más nyelvekkel, összehasonlítása l. nord. *hodđ* Fick III. 79. v. ö. latin *custos*, *gadđ* 106. v. ö. latin *hasta*, *brođđr* 207. v. ö. ind. *bhršti*, *röđđl* 252. v. ö. ind. *rasita* és *odđr* v. ö. ind. *vas* (schneiden, vágni). E magyarázat mellett szól a gót *mizdon* 240. *μιζθός*; z. *mizhda* is. V. ö. Holtzmann, 113. v. ö. *Ztschrift* XXIII. 87.

nak (Paul, 193.) a következőkben csakis a guttural és labial spiransra végződő gyökökre lehetünk tekintettel. A szabály, mely hangzatos betűknek hangtalanokkal összeütközésénél érvényesül, az, hogy az egész csoport vagy hangzatosná, vagy hangtalanúvá válik.¹⁾ Hogy más nyelvből vett példával éljek, a lengyelben a *magh + tī* (hatalom) -ben az egész csoport hangtalanúvá válik s *moc*-nak hangzik, holott a *magh + ti* (könnyen) infinitivusban a hangzatos réshang assimilálja az utána következő *t*-t s hangzatos csoportot nyerünk, t. i. *módz-t*.²⁾ Így tudjuk, hogy a németben az u. n. verba praeterito-praesentia avagy perfectiva a mult időben a hangtalan csoportot kedvelik; köztük (a gót alakban idézek) *ogan* Fick III. 12. és *magan* F. III. 226., és *ḡaurban* F. III. 131. hangzatos réshangra végződő gyökök.³⁾ Hozzájuk csatlakoznak más, eredetileg *g*-re végződő igék,⁴⁾ melyek a praesential tőt *ja*-val képzik; ezek: *ḡagkjan* és *ḡugkjan*,⁵⁾ *brūkjan*,⁶⁾ *vaurk-*

¹⁾ Sievers *Grundzüge der Lautphysiologie* 140. E szó *furchtbar* szerinte majd *furχpar*, majd *furjbar*-nak ejtetik. A szanszkritban általában a hangzatos zárhang változtatja át az utána következő zárhangot (*t*) hangzatosná és réshanggá, de vannak esetek, hogy a *t* assimilálja a megelőző hangzatos réshangot p. a dual. act. *dhattás* a 3 sg. med. *dhatté*-ben, mely esetekben a *dh*-nak zárhanggá változott igen régi, miért is a szó elején álló réshang sokáig conserváltatott s csak később lett aspirált zárhanggá, v. ö. a 2 pl. med. *dhaddhvé-t dhugdhvé*-vel, holott *dhugdhás dhugdhé-t* mondunk. Más példa talán a 2. sg. pf. *áttha ah* gyökből v. ö. latin *ajo, adagium. i,ui* de örmény *asel* *Ztschrift* XXIII. 392. (Fick I³ 9.) v. ö. Schmidt *Vocalismus* II. 474. — A nordra nézve Wimmer 107. oldalára és Begemannra 56. utalok, mely utóbbi az oly alakot, mint 2. sg. pf. *hast* (*hinda*-hoz) *ā + st*-ből magyarázza. A *z'* tehát a következő *s³* előtt *ā*-vé dissimiláltatott volna ép úgy, mint az az ó-indben történik, p. 2 sg. med. *dhatsé*.

²⁾ Ebel *Ztschrift* XIV. 253. azt mondja: *módz* dessen *dz* die Media bewahrt hat. De épen Ebel magyarázatából kiténik az, hogy a *t* lett assimilálva, világos tehát, hogy előbb hangzatosná kellett válnia.

³⁾ *aikan* vagy *aigan* Fick III. 3. hangtalan réshangra végződik.

⁴⁾ *briggan* és *bugjan* rokoni, a többi indgerman nyelvekben vagy nem léteznek, avagy ismeretlenek, miért is a szövegben ez igéket nem idézem.

⁵⁾ Fick III. 128. lat. dial. *tongēre* nosse, *tongitio* cognitio; osk. *tanginud* abl. sg. sententiā.

⁶⁾ Fick III. 218, latin *fruges, frvor* v. ö. Begemann 43.

jan. ¹⁾ Emez igék mult idei (illetőleg *ta*-val képezett személyragozott alakjai): *ohta* (csak a gótban mint *verbum perfectivum*, a nordban szintén hangtalan csoporttal képzett szók *ótti* *fear*, *dread óttask to fear*, *óask to dread*, *fear* mellett) *mahta* *ḥaurfta*, *ḥähta* és *ḥühta*, *brühta*, *vaurhta*. Ép így képeznek emez igék a nordban, csakhogy *ht* *tt*-vé válik, tehát: *mätta*, *ḥurfta*, *ḥätta* ²⁾ *ḥötta* és *orta*. (Wimmer, 155. §. A. és B.) A többi igék a nordban a hangzatos csoportot tüntetik fel és pedig eredeti gutturalis spiransra végződnek *uggða* Fick III. 12. ³⁾, *baegða* F. 199., *beygða* F. 213., *leggja lagða* F. 262., *lengða* F. 265. — u. n. *bh* azaz labial spiransra; *kembða* Fick III 41., *hverfða* F. 93., *deyfta* 151., *leyfta* 278., *veifta* 305.; — ellenben eredeti indgerman *k* tehát german hangtalan spiransra végződnek *hangða* 58. *hík* mellett *heygða* Fick III. 77. (unter einem *haugr* d. i. Hügel begraben, — n. *hâr*, gót *hauht* magas) *hyggja hugða* 77, *teygða* 123., *ḥagða* 128., *thröngva thröngða* 139., *noegða* 157., *de gnött* (-i tö Genüge, Fülle) *fylgða* 182., *fleygða* 195., *vígða* 303., *roegða* 310., *segja sagða* 316.; eredeti indgerman *p*-re tehát német hangtalan spiransra végződő gyökökből képezvék: *hafa hafða* Fick III. 63., *hvelfta* 94., *lifða* ? 271.

Maga Begemann (65) úgy véli, hogy amaz alakok, melyek *ht* és *ft*-t tüntetnek fel, az egyes német nyelvek szétválása előtt keletkeztek s így közös ősgerman birtoknak volnának tekintendők. Ha e tant el is fogadjuk, még mindig fenmarad azon különbsége a hangtani alakulásnak, mely szerint a régi idő hangzatos réshangnak hangtalan zárhanggal találkozásánál hangtalan csoportot képzett, míg újabb időkben tehát a nord külön léte idejében hangzatos csoportot nyerünk. ¹⁾

¹⁾ F. 293. *úéζω* z. *varez* (wirken).

²⁾ Begemann emez alakot nem találja az irodalomban, 41. old. **) jegyzet. Cleasby-Vigfusson szerint *ḥätti* előfordul 4-szer I. sub. *ḥekkja*.

³⁾ Nem pedig **uggða* I. Cl. V. 648.

¹⁾ Megjegyzendő, hogy Begemann a *ja*-val képzett u. n. verba derivata-nál a perf-ben és a p. p. p.-ben előforduló *i*-t (p. gót. *nasida*, *nasifþs*) egyenértékűnek tekinti az ind. *damitás* latin *domitus*-ban előforduló *i*-vel, szóval pusztá köthangnak; (158.) miért is ő a rövid *voc.* + *Cons.*-ra végződő u. n. rövid gyököknek *i* umlaut nélkül képezett multideit, (151), a mennyiben ilyenek az ó-szász, angolszász és althoch-

Természetes, hogy e szerint mindazon szók, melyek *ht* illetőleg *ft*-t tüntetnek fel, a közös ősgerman szókincshez számitandók. Begemann e szókat *Das schwache Praeteritum der germanischen Sprachen* 46. illetőleg 51. és k. k. oldalain sorolja fel. Elutasíthatlan bizonyítékai e szók annak, hogy a

deutsch-ban előkerülnek, régibb alakulatoknak tekinti, mint az az ilyféle gyökökből rendszeren *i* umlauttal képezett multidőket; ép így régiebbek szerinte a nem hajlított p. p. p.-nek *i* umlaut nélküli alakjai. (Mint ismeretes a hajlított p. p. p. sokkal gyakrabban tünteti fel az *i* umlaut nélküli alakokat, Hahn's *Althochdeutsche Grammatik*⁴, Prag 1875, 62. old. — A »hosszú vocalis + C« avagy »rövid voc. + C. C.«-ra végződő gyökök az *i* umlaut nélkül képzik a multidőt. V. ö. Schleicher *Die deutsche Sprache*², 293. A neuhochdeutsch a multidőt s p. p. p.-t az u. n. hosszú gyököknél is *i* umlauttal képi, és pedig azért, mivel a praesens e vocalis modificatiót tünteti fel. Úgy látszik, hogy a nyelvben azon öntudatlan nézet fejlődött ki, hogy a praeteritumnak a praesensből kell képezetnie. (Begemann, 165.) A nordban a rövid gyökök általában umlaut nélkül képezik a multidőt s a p. p. p.-t (Wimmer, 135. old.) kivéve e két igét: *setja* és *setja*: *selda seldr*, *setta settr*; ez utóbbi azonban a dánban (Möbius, 106.) és svédben *satte*-t képez v. ö. ahd. *sazte*. A p. p. p. emez igék közül néhányánál *idr*-re is végződik. Wimmer azt mondja (§. 144. ann.), hogy az *-idr* a legrégebb nyelv sajátja; Cleasby Vigfusson szerint főleg költők használják — azonban igen rég, sőt némely igéknél kizárólag *idr* (*-dr -tr*) fordul elő.

Emez *idr*, Wimmer és Cleasby Vigfusson szerint, később átváltzott *in*-re. Begemann 115. az Eddából is idéz *-in* alakokat, és azt állítja, hogy ezek u. n. erős alakú igékre mennek vissza. S csakugyan kimutathatni ily *-inn* participiumokat u. n. erős igéknek gyenge alaku igenevei mellett is, p. nord *hefja*, *háf*, *hafinn* és *haftdr* (Wimmer 116. old.) v. ö. gót *hafja*, *haf*, *hafans* (Fick III,³ 62.) ó-szász *hebbjan* és *heffjan* *hob*, *hof*, *huob* és *huof*, Schade »*Altdeutsches Wörterbuch*«,² Halle, 1866. — 244. mhd. *heben* és *heven*, *huop*, *gehoben*, *gehebt*! Hahn's *mhd Gramm.*³ 107. §. — n. *skapa* és *skepja*, *skop* és *skapta -inn*-re végződő p. p. p.-mal nem bír, *skapiidr* és *skaptr* — ezenkívül *skapaða*, *skapaðr* v. ö. gót *gaskapjan -skop*, *-skapans* F. III, 331., Továbbá Schade, 520. az ahd.-ban a gyenge praet. *scafta* még ritka, mhd. *scuof scūf* p. p. p.: *geschaffen*, *geschepfet* — n. *sverja* esküdni, *sör*, *svör*, *svarinn* és »praet. *svarði* p. p. p. *svardr* also frequently occurs in old writers, but in modern usage the strong form alone is used« Cleasby Vigfusson 610. Fick III, 362; gót. *svaran*, *svor*, *svarans*, ó-szász *sverjan*, *swor*, ahd. *swarjan*, *swuor*, *gisworan*, mhd. *geswarn* és *gesworn*. Schade, 584. — n. *fara*, *for*, *farinn*, *varið* n XV. századtól Cl. V. 143., de *ferja* öfverföra p. p. p. *fariðr*, *farðr*, *ferjaðr*. Wimmer, 145., v. ö. got *fara*, *for*, *farans* és *farjan*, *farida* F. III, 173.;

p. p. a német nyelvekben *-ta*-val lett képezve, mint ez a többi nevek (*tar-ti -ta*-val képzett főnevek, *-ta*-val képzett melléknévek) képzésénél resultáló consonans csoportokból kitűnik. — Hangzatos gutturalis (avagy palatalis) réshangra végződő gyökökből képezvék nord. *gätt* ajtó, F. III. 99. *döttir* Tochter

Schade 100., mely utóbbi példánál a *ja*-val képzett ige transitív jelentéssel bír a nordban, és a jelentés ugyanazonossága nem létezik; a *vari* pedig igen késő alak, melyet Begemann ugyan nem ismert, de melyről Cl.-V. állítja, hogy a *farit*-ből (az *-inn* p. p. neutrum sg.-a) fejelett. — Nem kutatom, vajjon *hafa* (haben), *hafda*, *hafdr*, (v. ö. F. III, 63., Schade, 232. és pedig főleg az ó-szászt, mely a segéd igét *ja*-val képzi: *hebbjan*) összefügg a *hefja* igével. (A 1. sg. praes. *hef* régi írónknál a personalis és a negatív suffix előtt használtatik: *hefk* és *hefka*. Cl. V. 228. Wimmer téved (132. old.) ha állítja, hogy egy 3 sg. *hefr* előfordúl. Vajjon azonban »*hef*»-ja praesensből eredt, avagy erős a gyökből származik, avagy *hefi* helyébe lépett, mely mellett *hefir* is fordul elő — v. ö. 2. sg. imper. *lijf* és *lij* — a jelen nyelv csak *hefr* és *hefur*-t ismer — azt itt nem akarom eldönteni.), de a többi német nyelvekkel összehasonlítása a n. *hafdr* — *skaptr*, *skapiðr*, *skapatr* — *svarðr* alakoknak a mellett szól, hogy csakugyan vannak a nordban *-ðr* és *-idr*-re végződő alakok, (v. ö. *farit* és *varid*) melyek az *-inn* alakoknál újabbak; és ha special nord téren a *svarði* és *svarðr* csak is a régi nyelvben használtatik, és még is kétségtelen a többi német nyelvek tanúsága szerint, hogy az erős alak *svör*, *svarinn* régiebb vagy legalább is egykoru, ugy Begemann azon állítása, hogy az *-inn* alakulatok a mennyiben *-idr* és *-ðr* mellett fordulnak elő, elveszett erős igékre mennek vissza, nem fog többé oly vakmerőnek látszani.

Folytatólag azt véli Begemann (116), hogy az *i* nélküli alakok (*ðr*) régiebbek, mint az *i*-vel képzettek (*idr*) és pedig azért, mert 1) az *i*-vel képzett alakok ama 34 igenél, melyek *ðr* mellett *idr*-t tüntetnek fel, csak is azon esetekben fordulnak elő, melyek az *-inn* p. p. declinációjában az *i*-t megőrizték. Kiindulási pontúl a neutrum sg.-a szolgált volna, mely *-re*, — az *-inn* p. p. p.-knál pedig *it*-re végződött; emez *-it* mellé most *idr* alakok lettek képezve, a mint a *-t* mellett *ðr* alakok álltak. (E declinatiót l. Wimmer §. 144.) — 2) az *i* umlaut hiánya szintén a mellett bizonyítana, hogy az *i* későbbi beszúrás. Itt ellenvetésül az *i* névtökre lehetne utalni, melyeknek egy része az *i* umlautot szintén nem tünteti fel; Heyne, 305. és W. §. 41. b. és 44. — másrészt az *-igr* és *-ugr* végződő adjectivek declinációjából, W. §. 80. B. lehetne érveket pro és contra meríteni, mibe itt nem bocsátkozhatok; csak azt jegyzem meg, hogy az *-igr*-re végződő adjectivek részben *agr*-ra végződtek p. *auðigr* gót *aulags*, hogy a kiesett *u* nyoma megmarad p. acc. sg. f. *öblga* stark v. ö. *nikviðr* és *nökltan* acc. sg. m. — Feltűnő mindenesetre, hogy az *i* kiesett volna minden casusban, minék támoga-

F. III. 149. *drótt* f. Gefolge, Leibwache F. III. 154. *dróttinn* Fürst, König, *máttir* Macht 227, *l'ttir* leicht 264, *l'тта* in die Höhe heben — *g*-re végződő gyökre megy vissza: (Begemann szerint *váttir* tanu, gót. vahtvôn, Wache; a jelentések eltérése, ép úgy mint a képzők különbsége azonban ép a mellett bizo-

tására csak a később előforduló *n kār*-re lehetne utalni. Ha az u. n. hosszú gyökök a nordban feltűntetik az *i* umlautot, míg a többi német nyelvek ezt ép e gyököknél nélkülözik, épen nem volna lehetetlen, hogy az umlaut a jelen időből lépett a multba, mint ez a nhd.-ban történt, noha az *i*-nek egykori előfordulta a hosszú gyököknél épen nem bizonyít a mellett, hogy az a rövid gyököknél kiesett. Ép az, hogy a nord és a többi német nyelvek (kevés rövid igétől eltekintve, melyek a többi német nyelvekben sem bírnak *i* umlauttal) az *i* umlaut-ra nézve egymással ellenkezésben vannak; nézetem szerint a mellett bizonyít, hogy a *ta* és *ita* alakok egyenértékűek s egymás mellett használtattak. Braune (L. C. B. 1873 — 53. sz.) azon állítása, hogy az *i*-vel képzett alak azért is eredetibb, mert a szlávban *-iti*-re végződő igék vannak, avval volna támogatandó, hogy a *-ja* igék az *i-ti* igékkel a szlávban szembe állíthatnának s összetartozásuk bizonyíthatnék; attól, hogy szláv *i* nem felel meg a német *i*-nek, Schmidt *Vocalismus* I, 12. itt eltekintek; azt sem említem, hogy *ja* a gótban a szóban soha sem lesz *i*-vé, Begemann 158; hogy amaz igék, melyek a nordban a *ja*-t átviszik a p. p. p.-be az *i*-umlautot feltűntetik p. *farja* öfverföra *ferja*tr, Wimmer §. 152., holott az ugyanazon igéhez tartozó *farja*tr-ben az *i* umlaut ép oly kevésé fordul elő, mint a *farja*tr-ban; hogy az *i* umlaut előfordul oly igenél is, melynél a *-ja* sem mint praesentiális, sem mint derivatív képző nem fordul elő, t. i. a praeterito-praesens *skulu* ige mulidejében *skylula* (Wimmer §. 155. de *munda*) mely alaknál a többi német nyelvek egyike sem mutat *i* umlautot, a mint e tünemény a perfektív igék mulidejében különben is általában ismeretlen, l. az alakokat Begemannnál 40. old. és k. k., v. ö. Fick III,² 334. — (Nem kutatom, vajjon ez *y* az *u* vagy az *o* umlautja, miután mindkettő lehetséges, Wimmer §. 12, csak azt jegyzem meg, hogy csak az *o* alakok *skolu*, *monu* használtak a legrégebb kéziratokban. Cl. V. 560, 439.) — 3) A mellett, hogy az *i* csak betoldás, Begemann még felhossa az *e*-vel derivált igéket (p. gót *fahan*, *fahaida*, tacere — Wimmer §. 150.) is, melyek a multidőben a képzőt a gyökhöz függesztik, míg a p. p. p.-ben *a*-t tűntetnek fel, p. *hagða* de *hagat* ritkán *hagt*, mit ő későbbi beszúrásnak vél. Támazkodik a *hafa* ige *hafðr*, *haft* p. p. p.-ára, mely mellett *hafat* az Eldában (mint Cl. V.-ből kiténik az egész nord irodalomban, 228.) csak egyszer fordul elő. A *segja* sagen p. p. p.-je *sagðr* sög ð *sagt*, doubtful forms are *sagaðr*, *sagat* Cl. V. 518., miért is ez alakok nem vétethetnek figyelembe. Ezenkívül ismeretes ugyan, hogy Holtzmann szerint *ald.* *Gramm.* 108. a *ju* itt

nyít, hogy a két szó az illető két nyelv saját képzete, miből kitűnnék, hogy $g+t$ az ősgerman idő után is adhatott *ht* combinatiót. A gyököt: indgerman *vag* l. F. III. 280.) *sâttr* einig, versöhnt F. III. 314., *sât*t és *saett* Vertrag, Vergleich, *sött* Krankheit Gram (325) csak a német nyelvekben előforduló gyökből, és

újabb, de a többi német nyelvekben is előfordúlnak, mint *-ja* mint *ē*-vel derivált alakok, F. III, 316., a *hegja* csak a praesens pluralisában tüntet fel a nordban *-ja* alakokat, a többi német nyelvekben is az *ē* derivatumok szerepelnek, de az ó-szászban *ja* alakra találunk, Fick, III. 128., mely mellett Schade 56. *thagōn*-t is idéz. E példák közül tehát csak a *hafdr* nyomna, mely mellett azonban a *hefja* ígéről nem szabad megfeledkeznünk, s így csak a verba perfectiva (Begemann, 119.) *kunnat*, *unnat*, *umt* mellett, *munat*, *vitaðr*, *viljat* p. p. p.-ok jönnek tekintetbe, melyek kétségtelenül új képzések, v. ö. *áttr* s *mátt*, Wimmer §. 155. *kunnr* és régibb *kuðr* adj. Cl. V. 359. Osakugyan a mint a nordban vannak erős igék, melyek mellett gyenge alakok fordulnak elő, melyeket a *-ja* derivatumokhoz szokás sorolni, p. *kefja* older form *kvefja* praes. *kefr* praet. *kafði* part. *kafinn* to dip, put under water, *kafðr* drowned Cl. V. 335. niederd. *Quebbe* beim Tritte zitternder Moor — oder durch versteckte Quellen aufgeschwemunter Grund, Weigand *Deutsches Wörterbuch*, Giessen, 1876, ámbar igen kérdéses, vajjon a *ja* nem pusztá praesential képző, mi mellett *segja* és *hegja* is látszanak szólani; (felhozhatnám még *hnyggja* stöta, Fick III. 81. *tyggja* to chew dán. *tygge* engl. to *tug* (at food) Cl. V. 646.. Wimmer 112. — *kljúfa* spalten, F. III. 52. *lúka* tillsluta, F. III. 274., W. 121. — és *sperna* to spurn, kick with the feet, F. III. 353., W. 111., ígéket továbbá *belgja* uppblása, *hvelja* hválfa és *kreppa* krympa ígéket, melyek a multidőt gyengén képzik de *bolginn*, F. III. 208., *hólfinn* és *hvelfðr*, F. III. 94., *kropinn*, F. III. 50.): úgy vannak erős igék, melyek kétségtelenül átléptek az *a* ígékhez; először pedig felhozom *fregna*, *frá*, *frágunn*, *freginn*-t W. 115., F. III. 189., mely már igen régen *freyndi*-t képez, Cl. V. 172. Wimmer szerint természetesen a hosszú gyökü *ja* tők szerint; a praesential *n* itt kétségtelenül bizonyítja, hogy ez új képzés; közbevetett *i* itt soha sem fordúlhatott elő — később *fregnaða*; számos egyéb példa közül felemlítem *trega* bedröfva, F. III. 125. v. ö. Wimmer §. 12. ann. 3 *svima*, *bjarga*, *hjálpa* — *aka*, F. III. 8., *guaga* F. III. 159. ígéket stb. megjegyzem, hogy a *troda* (F. III. 125. treten, svéd. *tráda*, dán. *traede*) erős ige Wimmernél idézett (§. 119. 145.) gyenge alakjai *tradda* és *traddr* Cl. V.-nál 641. nem fordulnak elő. Fellette érdekes l. Wimmer 113. *feta* to step, with the notion to find one's way in a fog or darkness *fat*, *fátum* és *fetada* vagy *fata* (v. ö. *veitta* Wimmer 25. old.) Fick 171. v. ö. *fet* a pace, step szembevető tehát, hogy a *fata* nem derivált képzés, egy *ja* praesens nem is létezik; de hová jutott a multidő *t-je*? nem valószínű-e, hogy itt nem is fordult elő soha

a Begemann által nem idézett *thrótr* Kraft, Stärke F. III. 138. — Hangzatos labial spiransra végződő gyökből erednek n. *gipt* Gabe, Geschenk F. III. 100., továbbá a Begemannál nem idézett *gröptr* Begräbniss, Grab 109., *veftr* és *veptr* Einschlagfaden, woof. Magam Begemann azon nézete ellen, hogy a

(v. ö. *valda*, *olda* és *olla*, l. Begemann, 164.) — *freta*, *frat*, *fretaða* vagy *frata* pedere de *frettr* m. F. III. 179. — Egykori erős igéből valók az u. n. p. p. p. emez alakjai dat. sg. *lijnum* (vivo) acc. pl. *lifna vivos*, e mellett előfordúl a dativ. *lifdum*, a n. participii pedig *lifat* (Cl. V. 388.) a praet. *lifða* a praesens az *ē*-vel derivált igék szerint conjugáltatik, az imperativ *lif* és *lifi*. A többi német nyelvek (gót *liban*, *libaida*, ó-szász *libbian*, *libda*, ags. *lifian*, ahd. *libjan* és *lebēn* F. III. 211.) hol *ē* hol *ja* alakokat tüntetnek fel. Ha valaki azt állítja, hogy az *-iðr* alakok régiebbek mint a *-ār* alakok, akkor az *-adr* alakoknak is régiebbeknek kellene lenniök a mellettök előforduló *-ār* alakoknál; még is kétségtelen, hogy a fensorolt esetekben a történet a *dr* alakok elsősége mellett szól. Ha a praet. *dugða* mellett előfordúl a p. p. p. *dugat* v. ö. ahd. *tohta* angol-szász *dohte* (gót. *daug*, ahd. *touk*, *tukun*, Graff ahd. *Sprachschatz* V. 369—371. szerint, Halm ahd. *Gramm.* 73.) Begemann 60., 119. azt véli, hogy az *a* be van toldva, s csakugyan csak a nordban lépett át ez ige a praesensben az *ē* igék conjugatiójába, különben perfectivum. A *dugða* directe, a *dag* gyökből F. III. 149 lett képezve a *dugat*-ban, az *a* ép oly beszúrás mint a többi perfectiv igéknél p. *uunt* és *uunat*, és ép így nord. új képzésnek tekintendő a 3. sg. perf. reflexivi *óadisk* Cl. V. 469. (*ogaða* Begemann-nál 42. old. *g*-vel már nem fordul elő). — Végre előfordúl egy a gótban reduplicáló ige n. *hanya*, *hék* (F. III. 58. gót. *hahan*, *haihah*) *hængum*, *hangjun*, mely a praesent mindig az *ē* igék szerint képi *hangji*, Wimmer 122. némelykor régi írónál *hangði* which form is still heard about Reykjavík Cl. V. 238. — Az *a* betoldása mellett még az is szólana, hogy a gót. *ai*-nak a praesens indic. sg.-ában emez igéknél *i* felel meg, hogy az erős igék optativusában általában gót *ai* helyébe *i* lép, az *ai*-nek (érts hosszú *ē*-t) *a*-vá váltta pedig a nordban különben sem fordul elő. (Arra nézve, hogy a nord némelykor de csak *r*, *h*, *r* előtt gót *ai* helyett *ā*-t tüntet fel, l. Holtzmann 85. Schmidt *Ug. Vocal.* II. 406. *)).

Még emez igére *kunpa* akarok utalni, mely a nordban a praesensben úgy conjugáltatik, mint *vaki* (III. osztály, Wimmer §. 151. b) de a multban *keypta*-t képez unlauttal, p. p. p. : *keyptr*. Megjegyzendő, hogy a III. osztályhoz csak emez egyetlen ige tartozik, melynek gyökében diphthong fordul elő; hogy a többi német nyelvek *-ja* praesent is ismernek, p. ags. *ceáppjan*, ófr. *káppja*. A multidő s p. p. p. egyáltalában mindig *-ti* és *-tr* végződik *ð* vagy *þ*-nek nincs nyoma. A p. p. p. nézetem szerint *ita*-val lett képezve, ép így a multidő is egy *-ita*-val

ht és *ft* combinatio régibb fejlemény s általános német, míg a hangzatos consonnans csoport ($\gamma\delta$, $\beta\delta$) későbbi fejlemény, mely az egyes nyelvek keretén belől jött volna létre kapcsolatban a már felhozott n. *vâttr* főnévhez — megjegyzem a következőket. Ha a lengyelben *módz* Macht *moc* könnyen mellett fordul elő, ámbár mindkettő *gh* + *t*-re megy vissza, F. II. 429. — és tekintettel eme szóknak előfordultára a szláv nyelvek mind-

képzett névtő conjugatiójánál nem egyéb. Nem kutatom, vajjon a gót *kaupatjan* a *kaupa*-val összefügg (Grimm *Rechtsaltertümer* 606.), de felhozom a p. p. p.-jét *kaupatida* a multidő *kaupasta* mellett, mely utóbbi alak *s* + *đ* (= *z'*) sehogy sem fejlődhetett volna.

Ujabbán Begemann nézetét a verba perfectiva multidejének képzésére nézve Windisch is elfogadta, (I. Kuhn *Beiträge* VIII. 456), ellenben a *sokida*-t a *dha* igével tekinti összetettnek. Szerinte tehát a németben *-ta* perfectum (mint az az irban is előkerül) és azonkívül *-da* perfectum léteznék; a *-da* perfectum conjugatióját a *-ta* is követte volna. Elismerem magam is, hogy a gót *-dedum* 1. sg. pl. sat. személyragok alakitani szempontból a Begemann theoria mellett nehézséget okoznak; de miután ez alakok csak is a góthban fordulnak elő, hajlandó vagyok ezekben egy gót specialitást felismerni, mely még megoldva nincs, egyúttal megjegyezvén, hogy azt is valószínűtlennek tartom, hogy a sg. személyragai az aoristhez tartozzanak, míg a plural egy *dad*-nak perf.-a volna v. ö. Scherer *G. D. S.* 200. v. ö. *dedun* *daidun-ból *Beiträge* VIII. 460. Ebellem szemben arra utalok, hogy valószínűtlen az, hogy a nord. *sóttá* s gót. *sokida* az ó-szász *dohta* és nord *dugða* két külön képzést tüntetne fel, s a lengyel *módz*-ra emlékeztetek *moc* (hatalom) mellett, míg a többi szláv nyelvek a *posse*-t és a *potestas*-t hangtalan csoporttal képzik, továbbá az újpersa *duktar*-ra z. *dughdhar* mellett.

Még mielőtt e hosszadalmas jegyzetet befejezném, fel kell hoznom, hogy Begemann *Zur Bedeutung des schwachen praeteritums der germanischen Sprachen*, Berlin, 1874. című munkája utolsó fejezetében — magam nem bírom — kimutatta azt, hogy a *-ta* névtő az újabb eran nyelvekben is conjugáltatik, p. huzv. *burt* = *latus de tuli* is v. ö. ó-ír: *burt* = *tuli*. — Arról, hogy a *-ta* képző eredetileg nem szolgált a praesens thema képzésére, értekezett Brugmann *Zur Geschichte der Praesensstamm bildender Suffixe*. Curtius *Sprache. Abhandlungen* Leipzig, 1874. p. gót. *skapjan*, *skoþ* skr. *kšata* 167. old. v. ö. *bidjan*, *baþ* 163. old. — Különben már Begemann is bizonyította, hogy névtők directe mult időnek használtattak, 162. old. p. ahd. *dursta* szomjaztam, ahd. *durst* gót. *þaurstei* szomj mellett; az ige a góthban *þaurstan*; kétségtelen, hogy az ó-szász *thursta* régibb mint *thurstida*, ép így régibb alak a mhd. *durste* impf. *dürste* praes. mellett, mint az újnemet *dürstete*, mely a praesensből lett képezve.

egyikében épen nem állíthatni, hogy a *módz* újabb képzés és pedig annál kevesebbé, mivel a főnév *mahts* a német nyelvekben is található; úgy a hangtalan és hangzatos csoportoknak egymás mellett előfordultából a németben, sem meríthetünk indokot azon következtetésre, hogy eme combinatiók egyike csak régibb időben keletkezhetett. Az eredmény, melyhez jutunk, ha a *ht*, *ft* csoportokat régiebbeknek fogadjuk el, valóban meglepők; így a n. *dugða* ¹⁾ új képzés volna, míg az angol-szász *dohhte* és ahd. *tohta* régi, — ha ezt átviszszük az eran térre, a z. *dughda* Tochter, új alak, holott az új persa *dukhtar* régi; a n. *sóttta*, *sótttr* perf. és p. p. *soekja*-hoz régi képzés az indgerman $\sqrt{\text{say}}$ -ból, F. III. 314., holott a gót. *sokida* új, ép úgy mint a nord nyelv összes többi *k*-ra végződő gyökeinek perfectumai és p. p. p.-ai. ²⁾ Ismeretes, hogy csak a nordban fordul elő a **knega* ige (az infinitiv nem fordul elő) mint verbum perfectivum, mégis a mult időben nem csak *knáði* de *knátti* is fordul elő, F. III. 41., Cl. V. 345. De ha concedáljuk is, hogy a hangtalan csoport a hangzatosnál régibb; még mindig épségben marad azon tétel, hogy a nordban egy bizonyos időtől kezdve a szóképzés terén a hangzatos réshang győzedelmeskedett a hangtalan hang felett. ³⁾ Azt lehetne folytatólág

¹⁾ A főnév n. *dygd*, svéd *dygd*, dán. *dyd*, a többi német nyelvekben is megőrizte a *g*-t. Cl. V. 110, Schade 613, Weigand II. 943. F. III. 149., ófries. *duged* ahd. *duged* (az *e* néma) ags. *duyud* és *duyod*. E *-ti*-vel képzett nőnemű főnév e szerint daczára annak, hogy előfordúl a különféle német nyelvekben, szintén új képzés volna; holott épen a *dygd* bizonyít a *dugða* régisége mellett.

²⁾ Begemann (60) a nord alak régiség mellett ó-szász *sóhta* ags. *sóhte* ófries. *sóchte*-re hivatkozik. Emez alak a gót. *sakan*, *sôk*, *sakans* streiten, zanken-hoz ép oly viszonyban van mint a gót. *olhta* (*ogan* sich fürchten verb. perfectivum, nord *uyga* *uygði* Cl. V. 648. to fear suspect, óask *óadisk* Cl. V. 469. to dread, fear) az *unagands* p. praes. act.-hez egy máshol nem használt **agan* igéből. Mindenesetre bizonyos, hogy a *k*-nak (indgerman *g*) a *t* előtt kellett állania, hogy *h*-vá váljék; a gót *sokida* tehát csak is parallel képzemény, és épen nem tekintetők a gót *i*-vel képzett alakok a többi nyelvek *i* nélküli alakjainak szükségképi előzőiül.

³⁾ Történt ez pedig nem csak a szóban, de az összetételben s a mondatban is. Így azt mondjuk (Cl. V. 729.): *Vafdrúdnir* e helyett *Vaf þrúdnir* the mighty in riddles, the name of a giant (v. ö. *þrúdnir*

kérdezni, vajjon a hangtalan réshangokból fejlődhetett-e hangzatos, s mily körülmények közt? volt-e az ékezet befo-lyással a *-ta* képzőnek hangzatosná váltára, mint azt Verner állítja¹⁾; *Zschrft* XXIII., 123. ? mi volt az ugynevezett

doughly) *lugðekkr* e helyett *lugþekkr* endeared to one, after one's heart (v. ö. *þekkr* gratus, acceptus; ahd. *dechi* lieb wert, F. III, 128.) — *ef þú* (si tu) *eb ðú*-nak (előbb) tehát *ev ðú*-nak), ejtetik. Cl. V. 49). A mellett hogy a *þu* initialisa eredetileg csakugyan hangtalan réshang volt, bizonyít a modern faeroei dialect és a többi német nyelvek F. III., 134. — A *þú*-nak megelőző szókhoz hozzá olvadásáról, s initialisának ahhoz képest való változásáról, l. Wimmer, §. 26. b).

¹⁾ Az indben »a hangzatos réshang + t vagy th« (mint kimutatam e th akkor még t volt) féle combinatiókból keletkezett *gdh*, *dth*, *bth* csoportoknál a t (illetőleg th) rendszeren ékezett szótag előtt áll; így a 2 dual. *-thas* a 2. pl. *-thá* a med. 2. sg. *-thás* személyragai, a p. p. *-tu* képzője előtt, a *tvá*, *tváya* és *tví*-re végződő absolutívákban. Delbrück *Das altindische Verbum*, 228, és a *-ti* képző előtt. (Hogy a *-ti*-vel képzett alakok hajdan nagyrészt oxytona voltak, kitűnik abból, hogy a Vedában *kírti*, *íšti*, *pakti*, sat. még oxyton, holott később paroxyton l. *Zschrft* XXIII., 124). — Ellenben hangtalan a 3 sg. *-ti* személyraga, továbbá az infinitív *-tave*, *-tos* és *-tum*-mal képezett alakjaiban. Mint az infinitívnek e három képzője, mint *tavai* előtt a gyök hangemelt alakban jelentkezik, mi a mellett látszik tanúskodni, hogy régóta magán viselte az ékezetet. Mégis lehetséges, hogy a *-tave*, *-tos* és *-tum* is meg voltak ékezeve. Felőtli ugyanis, hogy a *tavai*-val képezett infinitíveknél p. *étavai*, mind a gyökön, mint a képzőn is van ékezet. Delbrück 224. Miután már most a *-tave*, *-tavai*, *-tum*, *-tos* képzők úgy tűnnek fel, mint egy **tu*-nak esetei: nincs kizárva ama lehetőség, hogy a **tu* casusaival képezett infinitív alakok mindegyike (nemcsak a *tavai*-ra végződő) kezdetben két ékezetet viselt, — hogy a gyök és képző csakis később a *gh+t*, *bh+t*, *dh+t* csoportot hangzatosná változtatva után képeztek szorosabb egységet, vonattak egy ékezet alá. Feltéve már most, hogy *-u* tövel van dolgnunk, azon kérdés merül fel, hol viselik az oxyton *u* tők az ékezetet? Mire azt feleljük, hogy az *i* illetőleg *u*-nak hangemelt volt (p. *agnáye*, *parácáve*-ből kiderül, hogy a hangsúly a gyök utáni szótagon nyugodott, mi mellett a *-táye* és *-áye* infinitívek is tanúskodnak. Delbrück, 224 és 225). De tegyük, hogy e föltevésem a **tu*-ból képezett infinitívek képzőinek hangsúlyozott voltáról el nem fogadtatnék: még akkor is, mint emez infinitív alakokat illetőleg, (18 infinitív alak közt számuk nem több a 4-nél) mint a 3 sg. *-ti* ragával szemben a többségre hivatkozhatnám, mely a minoritásnak is mérvül szolgált; mihez járúl, hogy a *dh*-val kezdődő személyragok, a *bh*-val kezdődő esetrágok folytán is sok »hangzatos zárhang + hangzatos réshang«-féle csoport létesült kez-

lautverschiebung, mely az indgerman hangtalan zárhangokat ugylátszik először csakis hangtalan réshangokká változtatta; nem szolgáltak-e eme tüneménynek kiindulási pontjául egyes esetek, melyekben a spirans talán per assimilationem keletkezett, (mint ez a p. p. p.-knél, a mennyiben hangzatos réshangra végződő gyökökből képeztettek, lehetséges)? Mindeme megoldatlan kérdésekkel szemben, a nordban előforduló tényleges alakokhoz fordulok, melyek terén a megelőző betűnek befolyása a következőre senki által kétségbe nem vonható. — Ha a $\gamma\delta$ $\beta\delta$ ($g\delta$ és $f\delta$) csoportoknál ezek szerint kérdéses lehet, vajjon a dentalis hangzatos spirans létrejöttét a megelőző hangzatos spiransnak köszöni; az hogy conservatiója csak is ennek rovására esik, a nord nyelv bármely ismerői előtt a vita tárgyát nem képezheti.

Az $f\delta$ $g\delta$ csoportokban hajdan két hangzatos spiranst ejtettek egymás után. Az $f\delta$ -re vonatkozólag ezt az írás kétségen fölül helyezi, de ép ugy volt ez a $g\delta$ -nél; (v. ö. azt, mit fennebb a g spirantikus volta mellett felhoztunk), tanúskodik e mellett a mai kiejtés is. Mig ugyanis Island keleti részében a nép még mai nap is két hangzatos réshangot ejt a $g\delta$ csoportnál ¹⁾, addig a Snaefells Sýsla nevű félszigeten sokan a g -t ejtik réshangnak, melyet d zárhang követ, (és ugyanczt fogjuk látni a zendben) míg Island legnagyobb részében a g zárhangot a d réshang követi ²⁾; (ép így változtatta meg az ind a két hangzatos réshangból álló csoportot) beáll pedig e

---

dettől fogva, melyek analogiáját az itt tárgyalt eredetileg t -re végződő combinatiók is követték.

¹⁾ Cl. V. 186 in the east of Iceland people say *saglī bregða*, pronouncing $g\delta$ both soft; this is no doubt, the best pronunciation, and accords well with the modern English *said*, *laïl*, and the like.

²⁾ A »zárhang + réshang« kiejtés a hangzatos combinatióban e szerint a legkedveltebb. A $\tilde{t}$ csakis f , g és r után maradt meg a nordban, különben pedig d -vé vagy t -vé lön; — így l és n után, ha hosszú vocalis előzte meg d , később t áll; ellenben ha rövid vocalis előzi meg hajdan $\tilde{t}$, később d állott; a d jellemzi az l és n -re végződő verba perfecta-t is. — Ha később az lg és ng -re végződő gyököknél d íratik p. *fylgdi*, (*fylgja* folgen, begleiten igéhez F. III, 182. Wimmer *Fornnordisk Formlúra* §. 21., 2.) oka abban rejlik, hogy két consonans közt a g nem ejtetik ki. Cl. V. 186.

változás nemcsak a szóban, de az összetételben s a mondatban is, így *ef þú* (si tu) *eb ðu*-nak lesz kiejtve, (Cl. V. 49) ép úgy, mint *hafði* közönségesen *habði*-nek lesz ejtve, noha Island nyugati részében kevesen *havðu*-t (réshang+zárhang) ejtenek. Így tehát a nordban a »hangzatos réshang + eredeti indgerman hangtalan zárhang« melyből német téren hangtalan réshang lett, »zárhang + réshang«-féle, hangzatos csoportba alakult át. Ellenkezőleg az indgerman mediák, melyek helyébe *k*, *p*, *t*, lépett, az utánok következő — német téren fejlett hangtalan réshangot (eredeti indgerman hangtalan zárhangból) átváltoztatták zárhanggá, maga a hangtalan combinatio pedig jelenleg »réshangot + zárhangot« tartalmaz;

tehát *gð* és *bð*

de *γt* és *βt*

mivel az islandi a spiráusokat már most *t* előtt is hangzatosoknak ejti ¹⁾.

¹⁾ Begemann 151*) azon nézetét fejezi ki, hogy a *kt* csoport a *kð* csoportnál régiebb; ily alakok mellett mint *rakta* (nord. *rekja* F. III., 249, entfalten, entwickeln, erklären), *dýpt* (got. *diupiþa* engl. depth, F. III., 150 : *rakþi*, *dýpþ* csak kivételesek volnának, s a *ð*-nek hason alakban elterjedtségéből magyarázandók. De Wimmer állítását, hogy a régiebb kéziratok általában *k* és *p* után *ð*-t irdak megerősíti Cl. V. 93. Igaz, hogy a *d* csak is a 12 századnak vége felé lett az angol-szászból átvéve, és a 14 század eléig *þ* és *ð* vegyesen használtattak, némely kéziratok pedig általán még *þ*-t használtak, miért is maga Cl. V. beismeri, hogy az islandiak vagy *dýpð* vagy *dýpþ*-t ejtettek; — de azért a réshangnak a zárhang előtti prioritása mégis csak constatálva van. Csak hangzatos volta marad kétes. De föltéve, hogy annak ejtették; bizonyos hogy ez más szók analogiájára történt, tehát: *dýpþ* itt-ott *dýfið*, mert engl. theft, Diebstal, F. III., 133, *feigð*, ags. *faegð*, bevorstehender Tod, F. III., 169 sat. De csakhamar a *k* és *p* után *t*-t ejtettek, az *s* után pedig a *t* nem is változott volt *þ*-vé (de a runákban előfordul *raisþi*, nord. *reista* n. *reisa* aufrichten, aufbauen, F. III., 245). E csoportokban (*kt* és *pt*) azonban a *k* és *p* csakhamar réshanggá vált, mely később hangzatosná is lön, Cl. V. 94. A régi *ht*-nek *tt*-vé vált, valamint az, hogy *ft* tényleg előfordul az írásban; nem engedí, hogy Cleasby Vigfusson nézetéhez csatlakozzam, mely szerint »*pt* and *kt* are only addressed to the eye;« ha csak úgy nem értem, hogy e látszat csak idők folytán állt be. Mi több a 137. lapon azt állítja Cl. V., hogy a »*pt* is against the sense and etymology and is an imitation of Latin MSS.« Az e helyen idézett példák-

A mint a nordban a hangzatos réshang hátraható assimilatiója folytán a mult idő és p. p. p.-jének *t*-je, mint hangzatos réshang jelentkezik, míg a hangtalan *k*, *t*, *p* és *s* után *t* áll ¹⁾, ép azt találjuk a többi német nyelvekben p. ószász ²⁾ *habda* és *lagda* de *wahta latta*, angolszász ³⁾ *häfde* és *lägde* de *veahte* és ép ugy volt az az ónémetben ⁴⁾ is, ámbár a *d* már sokkal ritkább.

ban a nordban *pt* áll szemben a norveg kéziratokban szokásos *ft*-vel, és ez utóbbihoz csatlakoznak az újabb nord és kezdettől fogva a többi német nyelvek, p. *aptr* after, F. III., 19. *opt* oft 34, *heipt* bitterer Hass 56, *haptr* got. hafts behaftet 63, *kraptr* Kraft 49, *thopta* Ruderbank alid. doftû 137, *thraptr* ags. thräft Geschwätz 139, *dupt* mhd. duft 150, *niptr* a female relation. sister 165, *lopt* Luft 277, *skapt* Schaft 331, *svijta* heftig bewegen, engl. swift 366, *gipta* to give a woman in marriage v. ö. *gipt* F. III., 100. — Ép így van ez a zendben is, hol a latin kéziratok befolyása ki van zárva; így azt mondjuk *qapta*, *gerepta*. ind. $\sqrt{\text{srāp}}$. F. I., 257, z. $\sqrt{\text{garaw}}$, F. I., 74 — a kéziratokban itt-ott előfordul *gerepta* Spiegel *Grammatik der altbaktischen Sprache* §. 70., 1.) 67 old. — míg az újpersa csak *lhufta*, *girijta*-t ismer. Spiegel a *Beiträge zur vgl. Sprachforschung* IV. kötetében, 459 old. — Megfordítva *pt* helyett igen ritkán iratik *ft* Wimmer, §. 5. 3.) ann. 1.: p. *drapt* 2 sg. perf. ind. *drepa* igéhez, schlagen, erschlagen, mhd. treffen, F. III., 153; — *kefti*, *kepyti* 1 sg. perf. ind. helyett, *kaupa* igéhez, de l. C. V. 333, és Wimmer, §. 151. b). — A mellett, hogy a *pt* combinatióban a nord csakugyan valaha *p*-t ejtett, felhozhatnám még a nordban előforduló *kt*-ket, szemben a többi német nyelvekkel *ht*-jével p. *akta* achten, F. III., 9, továbbá, hogy az *f* *s* előtt is *p*-vé válhatik, p. nord. *ups* engl. eaves Dachrinne Cl. V. 657, F. III, 35 (*ups* spelt *ux* v. ö. a gotlandit, mely *ts* helyett *ks*-t mond Heyne *Laut- & Flexionslehre* 147); — ép így válhatik *h* *s* előtt *k*-vá p. *öxull* Achse. F. III., 11, *öxl* Achsel 12, *uxi*, *oxi* Ochs 32, épugy. mint a nhd. kiejtésben *Zschrft*, XIII., 257. — Arra vonatkozólag, hogy a *pt* lépett az *ft* helyére, és alig lehet a *pt* conserválásáról szó l. a zendre nézve értekezésemet a *lúgy aspiraták kiejtéséről a zendben* 15 old. a nordra nézve *gipt* F. III., 100, *gröptr* 109, *veptr* 289-en kívül *ülpt*, *ülft*-ra utalok F. III., 28, adh. albiz, ószláv lebedi, latin. albus, umbr. alfu, F. II., 27.

¹⁾ Példákat, hogy *s* és *t* hangtalanítólag hat az utána következő *g*-re is l. Wimmer, §. 21., 5) b. p. *hvalki* hvald helst, quodque, noha e szócska különben általában *gi*-nek ejtetik Cl. V. 192. — §. 80. B. *máttkir* nom. pl. m. *máttigr* mächtig-hez.

²⁾ A példákat Begemannál, 120 old.

³⁾ Begemann, 125.

⁴⁾ Begemann, 131, Isidorból közli *chihorda*, *scolta*-t s számos

Még felemlitem, hogy »a réshang + zárhang« helyébe a görögben is zárhang + réshang lépett e szókban: *ὑπέρθεον* Hesych. (dialect. a *ὑστρών* helyett¹⁾ *βυρθόν· πλῆθος* Hesych. *βυστόν* helyett *βυνέω βύω* stopfen igéhez, gyök *βυσ* Kühner *Grammatik der griechischen Sprache* Hannover, 1869. 789 old. — Közölve Curtius *Studien* IV., 202 old. — (v. ö. *ἵρθαι* Hesych. *καίθισαι* Mor. Schmidt szerint azonban *καθῆσθαι*, mely esetben *t θ* előtt finalis *s*-ből keletkezett²⁾. F. I., 26 ind. *āste* 3 sg. med. Ép így jött létre az indben: *dhugdhve, vatsyāmi √ dhugh* és *√ vās*-ból.) — Különben a »zárhang + réshangnak« átváltozása sem volt a görögben ismeretlen, így a ζ helyébe *σδ* lépett Kühner 128, e szóban *μαζός* Hom. Brustwarze, mely mellett *μασδός* *μασθός* és *μαστός* fordul elő, ha csak nem visszük vissza a *μαζός*-t *madja-ra, a többi alakokat pedig *madta-ra, mint Fick II., 182. teszi; de kétségtelen a *σδ*-nak föllépte ζ helyett a lesbosi dialectben, l. Kühner 129. — Épugy tudjuk, hogy az u. n. ószláv, szemben a többi szláv nyelvekkel »zárhang + réshang« helyébe »réshang + zárhangot« léptetett: *št* és *žd*-t. Schleicher *Comp.* §. 182. 4. *Zschrft* XIV. 253. Miklosich *Vgl. Grammatik der slavischen Sprachen* I. Wien, 1852, 184. old. p. orosz *ноѣ*, szerb *ноѣ*, lengyel *noc*, de ószláv *noštī*.

Visszatérek az ó-indre. Ez értekezésemben I., 3 alatt felállított possibilitások közt, melyeket a *dhugh + ta* átváltozásában *dhughá-vá*

netán követett, azt fogadom el, hogy a »zárhang + réshang« combinatio, melyhez a szanszkrit hangzatos réshangnak hangtalan zárhanggal *s* pedig *t* veli találkozásánál jutott, »réshang + réshangra« megy vissza³⁾ Vélem pedig ezt, mert 1.

i-vel képzett perfect alakot rövid gyökből: *chiframida* stb.; továbbá Notkerből (a 140 oldalon) *scirnda unānda*; ez utóbbinál a *d*: *m* és *n* után fordul elő.

¹⁾ *εῦω* ind. *uṣṭa, ustus*, F. I., 35, II., 37.

²⁾ I. Curtius *Das Verbum der griechischen Sprache*, I., 102. (Leipzig, 1873.).

³⁾ A szövegben felhozott okokon kívül, melyek csakis azt mutatják, hogy az ind »zárhang + réshang« combinatio a »réshang + réshang«-ból fejlett; létezik érv, mely a »réshang + *t*« »réshang +

ugyanazon folyam észlelhető a hangzatos zárhangnak *t*-vel combinatiójánál a nordban is. 2. Ide járul, hogy a gyök initialisának kora átváltozta zárhanggá csak is abban leli magyarázatát, hogy a gyök finalis betűje réshang maradt. A *γt*-nek illetőleg *δt*, *βt*-nek, a *γδ*, *δδ*, *βδ* közvetítő lépcsőn keresztül átváltozta tehát sokkal valószínűbb¹⁾, mint a mondott csoportoknak e közvetítő lépcső nélküli átváltozása *γδ*, *δδ*, *βδ*-vé. 3. Még maga Vararuči, midőn a *v*-nek a zárhangokkal való combinatiójáról szól a prákritban III., 3 alatt²⁾, e példákat hozza fel: *loddhao*, *pikkam* — *lubdhaka*³⁾, *pakva*⁴⁾ helyett. A labial réshang, mint tudjuk késő időkig megtartotta kiejtését, s India keleti részében még most sem vált aspirált zárhanggá; Beames *A comparative Grammar of the modern Aryan Languages* Vol. I., 264. (London, 1872.), s így történt, hogy Vararuči a »réshang + réshang«-ból keletkezett combinatiót »réshang + aspirált zárhanggal« ejtette, körülbelül ép úgy mint Island nyugati részében *vd*-nek ejtik a

s*-vé való átváltozása mellett szól. Ez pedig azon tény, hogy *s* tehát spirans után a *k*, *t*, *p* szintén spiranssá lehetett, hacsak a szótag végén nem állott spirans — legalább az áthagyományozott tényleges szóalakulatokban a szanszkrit *s* után ez esetben nem ismer spiranst, ha tehát keletkezett ismét átváltoztatta zárhanggá p. $\sqrt{gnh}$, $\kappa\epsilon\acute{o}\theta\omega$ -ban — épúgy hatott már a hangzatos spirans az utána következő *t*-re. Tehát csak spiransok gyakoroltak előrelható assimilationális befolyást, a menyiben az utánok következő zárhangot homogenné változtatták; különben a képző *t*-je változtatta át a hangzatos zárhangot hangtalanná, tehát hason intenzitásúvá, a nyelvtörténet további folyamában pedig homorganná.

¹⁾ Hogy két spirans összeütközténél az első válik zárhanggá p. *dhugdhve* 2 pl. med. az ismeretes. E változása finalis spiransnak következő spirans előtt réshanggá — régibb, mint az initialis spirans zárhanggá vált a két aspiratát tartalmazó gyökökben; miért is az initialis ily alakokban, mint *dhugdhve* — (természetes, hogy későbbi időben) — aspirált zárhanggá lett.

²⁾ Beames, 284, 318.

³⁾ *lubdhaka* és *lubdha* vadász. $\sqrt{ubh}$, ein heftiges Verlangen empfinden, auss der geordneten Ruhe kommen; *lubdha* ein Verlangen, empfindend, gierig, labsüchtig, B. & R. F. I., 414. *ljubü* got. *liubs*, latin *lubet*.

⁴⁾ $\mu\epsilon\acute{o}\omega$. praecoquus frühreif, F. I., 133.

különben rendszeren *bđ*-nek ejtett *fđ*-vel irt combinatiót. 4. További bizonyíték a zend.

A hangzatos réshangnak *t*-vel való hangtalan combinatiójától p. z. *baçta*, z. *gerepta*, ujpersa *girifta*, ujp. *dukhtar* itt eltekintek. Igaz ugyan, hogy a zendben két hangzatos spirans egymást követheti, ($\gamma\delta$, $\gamma\zeta$, $\delta\beta$, $\beta\zeta$ Spiegel, *Grammatik der altbaktrischen Sprache*, §. 75.), de általában a két réshang második zárhanggá lesz; tehát ép ellenkezőleg mint az indben, hol az összeütköző réshangok elsejét éri e változás. Ha már most oly esetekben, hol »hangzatos spirans + *t*«-nek kellett eredetileg állania, az ind »zárhang + *z*⁴-t,« a zendben »réshang + *d*-t« tüntet fel a tényleges alakokban, úgy méltán azt véljük, hogy e két eltérő alak egy közös átmeneti lépcsőből t. i. »hangzatos réshang + hangzatos réshangból« fejlődött. Ez okoskodásunk a két nyelv szoros rokonsága által is nyer támaszt, a mennyiben ez, a hangtani alakulatok folytatónak különbsége daczára, azok eredeti egységes voltát mintegy postulálja.

Elvitázhatatlan a két spirans másodikának zárhanggá válta, mint amaz esetekben, hol redukált *u* vocalissal van dolgunk, mely valaha szótagot képzett, később pedig spiraussá vált p. e szókban *zbayā* ind. $\sqrt{hva}$ *çpéñca*¹⁾, továbbá e szókban *zbar* ind. $\sqrt{hvar}$, *viçpa* ind. *viçva*²⁾ stb., melyekben a *v* egykori vocalicus természetét a metrika segélyével a szöveg csekély terjedelme folytán nem lehetett megállapítani, de azért az indgerman *v*-nek emez egykori értéke általán ki van derítve, spiranticus volta pedig kétségen fölül.

De ép úgy mint a *z + v* csoportnál, (melyben a két hangzatos spirans második átváltozott zárhanggá), történt ez egyéb csoportoknál is, bármely organum spiransai kerültek is össze. Ha p. e tőből z. *viç*³⁾ abl. pl.-t képezünk e raggal *-bhyaç* *viçbyđ-t nyerünk⁴⁾, mi eponthesissal a tényleges

¹⁾ Mayr *Resultate der Silbenzählung aus den vier ersten gáthát*, Wien, 1871., 6 és 32 old.

²⁾ *v ç* után *p*-vé lesz Schleicher *Comp.* §. 126., 193 old.

³⁾ F. I., 429, z. *viç* Haus, Clan. — ind. *viç* id. és a házhoz tartozó — szláv *viš*, *viçus*.

⁴⁾ Spiegel §. 78. A zendnek előszeretete a »réshang + zár-

alakot *vižibjō*-t adja, az indben ¹⁾ ellenkezőleg »zárhang + réshanggá« válik a két spiransból álló csoport p. instr. pl. *vidbhis*, ép így a loc. pl.-ban *viṣu* ²⁾). Emez alakban *gerez-dām* a 2 pl. imp. med. *-dhvam* személyragának *dh*-ja *d*-vé lett, holott a gyök spiranssa változatlan maradt ³⁾, — *āždyāi* akár tartozzék e gyökhöz *aç* ⁴⁾, mint Jolly állítja, akár e gyökhöz *aḡh* hová Fick sorolja ⁵⁾; *dazdyāi* inf. *dā* és *dhā* gyökökhöz ⁶⁾;

hang«-féle csoport-alakulathoz, kitűnik abból is, hogy a »zárhang + réshang« helyébe szereti léptetni, p. z. *ṭhis* de *ḍaiḥ* gyűlölni, ind. *ḍviṣ*, *ḍḍússaṣṭhai*, F. I., 110, — z. *aḷbista* olme Groll, ind. *ḍviṣta* verhaszt, feindlich. F. I., 349, — dat. dual. z. *brvaḷbyām* szemöldök. maced. *ἀζοῦρες*, *amavaḷbyō* Schleicher *Comp.* §. 133., 183 old. *haḷbhis* instr. pl. a part. praes. act. *hañt* (ind. *sant*)-ból $\sqrt{as}$. — A $\ddot{t}$ spiranticus természetét l. 1876-ban megjelent értekezésemben, 15 old. ¹⁾ jegyzet.

¹⁾ Emez alakról *miḍhvañs* p. p. act. $\sqrt{mñ}$ -ből, alább l. Fick. I., 178.

²⁾ M. Müller *Sanskrit Grammatik*, §. 174, 3. Emez alak különben új képzés; a Rg. Vedában csak a régiebb alak *viḥsu* fordul elő.

³⁾ Justi *garez* ergreifen gyököt állít fel *Handbuch der Zendsprache*, Leipzig, 1864., 102. — Ha a jelentés helyes inkább *garedh* lett volna felállítandó l. az ind. $\sqrt{gārḥ}$ -t, F. I., *74 alatt, noha a zendben a *dh* z-vé váltta előfordul p. *guz*, ind. *gudh*, F. I., *315, épügy a z *dh*-vá váltta a zendp. Gl. *dhadhanha* (the backside) szavában z. *za-danh*, F. I., *464, ind. *had* $\chi\acute{\epsilon}\zeta\omega$. Iolly a Kuhn-féle *Beiträge*, VII., 422 oldalán e szót »énekelni«-vel fordítja. Nem akarok itt azon kérdés taglalásába bocsátkozni vajjon előfordul-e a zendben egy *zdām*-féle személyrag a 2 pl. med.-ának vagy sem, hanem csak azt jegyzem meg, hogy egy eredeti *sdhvam személyrag szintén bizonyít állításom mellett, hogy két spirans közt a második a zendben zárhanggá válik, v. ö. görög $\sigma\theta\epsilon$.

⁴⁾ ind. $\sqrt{ac}$, F. I., 4.

⁵⁾ F. I., *10, z. *azda* begehrt, ind. *ihate* 3. sg. med. sich be-streben, begehren, v. ö. *Zschrft*, XXIII., 394.

⁶⁾ Az első esetben t. i. $\sqrt{ā}$ -ból, bizonyítéka annak, hogy a zend »zárhang + réshang« helyébe »réshang + zárhangot« szeret léptetni, v. ö. *dazdi* 2. sg. imper. act. Schleicher *Comp.* §. 139., 3. — Csak az utóbbi eset, melyben *dh* + *dh*: *zd*-vé válik, t. i. *dadh + *dhvam* tartozik ide. Igaza van-e Jollynak, ha *Beiträge*, VII., 437 és *Infinitiv* 87 azt állítja, hogy *bāzdyāi* infinitiv alakban a képző *-dyāi* volna s megfelelné a görög $\sigma\theta\alpha$ -nak, azt itt nem tárgyalom. A nyi

mazdâo ¹⁾ Ahurô-mazdâo isten, (ópersa *auramazdâ*). Ide tartoznék Hübschmann magyarázata szerint e szó *nazda* is ²⁾, ha pedig *nah* + *ta*-ból keletkezett, a következő szók sorába volna fülveendő, melyekben a gyöknek hangzatos réshangu finalise a hangtalan zárhangu *t*-vel ütközött össze.

Még felhozandó két szó, melynél azonban annak eldöntése, vajjon az első spirans csakugyan hangtalan volt-e, mint Fick véli vagy pedig nem, bajos. Ezek *mížda* ³⁾ Lohn *μισθός*, *mížda*, got. *mizdôn* ags. meord F. I³, 178, 726, III³, 240; v. ö. ind. *mížha* Kampf, Wettkampf ursprünglich wohl Kampfpreis ⁴⁾. (Grassmann *Wb. zum Rg Veda* Leipzig, 1873, ki azonban $\sqrt{mih}$ -ből vezeti le); — *myazda* ⁵⁾ Opferfleisch? Hangtalan az első spirans ez alakokban *mareždâ* megbocsá-

bizonyos, hogy a *-σθαι*-nak *ždyái*-vá váltta szintén a mellett bizonyítana, hogy a zendben két spirans közt a második zárhanggi válik; *merāždyái* és *haptāždyai*-ra, mit Jolly szintén felhoz, Curtius nem reflectál; 1. *Das Verbum der griechischen Sprache*, II., Leipzig, 1876., 115 old., — *vōždyái* maga Jolly szerint visszamegy $\sqrt{ric}$ -re 436, *žadyai* pedig $\sqrt{cañh}$ -ra, ind. *žas*, censeo, got. *hazjan*, F. I., *435 avagy $\sqrt{ca}$ -ra latin *cedere* *κέκαδον*, F. I., *56, *Beiträge*, 445. — Megjegyzendőnek tartom, hogy emez infinitis *-dhyai* a Rg. Vedában igen gyakori, de csak *-a*-ra végződő tökhöz csatolva fordul elő. Delbrück, *Das altindische Verbum*, Halle, 1874., 226; 'csak *irādhyai* (*iradh* zu gewinnen suchen) képezne kivételt $\sqrt{rād}$. (F. I., *191, 410), így B. & R. — ha csak nem tartozik $\sqrt{ir}$ -hez, v. ö. *ar*, *rnoti*, F. I., *19).

¹⁾ *Zschrft*, XXIII., 393 old. ²⁾ jegyzet, *madh* + *dha*-ból. Az ind. *asuramedhas*-sal már Benfey *Glossar zum Simaveda*, Leipzig, 1848., 150 old. állította össze, F. I., 167, *ξμαθον*, *πρωτηθης*; *medeor*, ind. *medhas* Verstand, Einsicht, *medhâ* id. B. & R.

³⁾ *Zschrft* XXIII., 394, *nadh + *dha*. — Fick. I., *124 & 358, *nah* + *ta*, $\sqrt{nagh}$, v. ö. Kuhn, *Beiträge*, VI., 12.

⁴⁾ Fick azt mondja: Herkunft dunkel. Ép így nyilatkozik Pott *Zschrft*, XIII., 349. — Az első spirans hangtalan volta mellett, felvolna hozható *πρωθης* litván, *pyzdâ*, *pisti coire* ind. *pas* F. I., *672.

⁵⁾ v. ö. *svarmāžha* herrliches Gut als Kampfpreis habend 2. Kampf um herrliches Gut, v. ö. *Zschrft*, XXIII., 87.

⁶⁾ F. I., *399, *Opferspeise*, vielleicht besonders *Opferfleisch*, v. ö. *medha* Fleischsaft, *Brühe* B. & R. — v. ö. *māmsa* hús, óporosz *mensa* és *menso* — *męso* got. *mimza*, F. I., *172.

tani, *marzhdika* irgalom, *mereždikâ* Mildthätigkeiten ind. *marđ* és *mr̥lika* (v. ö. ind. *marš mr̥šyati*, geduldig ertragen, vergessen litv. *mirsztî*, *marszas* m. das Vergessen ¹⁾).

Következik a hangzatos spirans combinációja *t*-vel. Az újabb eran nyelvek és az örmény, épugy mint a német és szláv ²⁾ nyelvek az indgerman **dhugh + tar* ³⁾ Tochter szóban hangtalan réshangot tüntetnek fel a *t* előtt, a litvánporosz pedig hangtalan zárhangot. A zendben a nom. sg. *dughdha* (2-szer) és *dugedâ* ⁴⁾ az acc. sg. *dughdharem* a loc. sg. *dughdhairi* és a gen. pl. *dugedrām* fordulnak elő. Itt a *gh dh* átmeneti fokozatot a nyelv még tényleg feltünteti; a szokásos »réshang + zárhanghoz« azonban elérkezett a nyelv a Bundeheš-ben előforduló tulajdonnévben *dughda* ujpersa *doghdô* (Zarathustra anyja). Két zárhanggá a »spirans + *t*« még átváltozott e p. p. p.-ben *ubda* ⁵⁾, de rendes *derevda* ⁶⁾, (v. ö. ind. *dr̥bdhi*, das Winden, Flechten, An einander reihen ⁷⁾),

¹⁾ F. I., *394. — A *Zschrft*, XXIII., 386 oldalán a *žd* eredeti *šd*-ből lesz levezetve, t. i. *marš + dá*-ból.

²⁾ A szláv *dušti*-re nézve, l. *Zschrft*, XIV., 253.

³⁾ F. I., *347; II., *586; ujpersa *dukhtar* got. *dauhtar* litv. *dukte* porosz *duckti*. — Örmény *dustr*. A *Zschrft*, XXIII., 24 szerint a *gh* gutturalis volna, de *duhtar dustr* a palatalisra, látszanak utalni; v. ö. Schmidt *Vocalismus*, I., 174 és *Journal Asiatique* Sixième Série, Tome 16 (Paris, 1870.) 162 old. — A *kt* és *pt* csoportok átváltozásáról Ebel irt *Zschrft*, XIV., 241—255. A görögre nézve v. ö. *κλέπτεις*, ujjörög *κλέπτεις*, got. *hliftus* tolvaj, *χτένι* fésű, ógörög *κτεῖς*, *κτερός* — ujjörög *φτερόν κτερόν* toll, szárny — *χτίζο κτίζω* építék.

⁴⁾ Az *e* későbbi betoldás, mely a versben nem számított, Mayr *Resultate der Silbenzählung*, 28, v. ö. *Atharva Veda* 2, 14, 2 és 10, 1, 25, hol a *duhtar* csak kétszótagu.

⁵⁾ F. I., *769, II. 231, III. 289: *ύφί*, *ύφαινω*, *ύφίφασμαι*, nord. *vefa*, ahd. *vēban*. — v. ö. *úrnavábhî* pók (tulajdonképen gyapjuszövő). — Emez alakok *dugedâ* és *dugedrām* a gâihákban fordulnak elő. — Vajjon és mennyiben mérvadók a gâihák a jelenlegi alakban arról szólotlan értekezésemben. Az amott kifejtettek alapján *dugdâ*-t a *dughdha*-nál későbbinek tekintem, v. ö. Spiegel 345 & 396 old.

⁶⁾ F. I., *338 ind. *darbh* kámpfen, winden flechten, adh. *zarbjan* drehen.

⁷⁾ F. I., *107.

*gerezdar*¹⁾, *azda* p. p. p. $\sqrt{az}$ ²⁾, *dazda*?³⁾, *kaožda* (Kante, Zacke.)?

Volt-e a zendben az ékezet is befolyással arra, hogy a képző *t*-je (legyen az *-ta* vagy *-tar*) helyébe hangzatos zárhang lépett avagy sem? Annyi bizonyos, hogy a *t* réshanggá vált a csak réshang után szokott előfordulni⁴⁾. A fennebbi példák mindegyikében a *t*-ből lett *d* a réshangot ((*gh*, *z* vagy *w*) közvetlenül követi; e *d* szintén réshangból lett a mint a *dh* a *dughdhar*-ban meg is maradt. De ezeken kívül előfordulnak más alakok, melyek a *-ta* képzőben szintén hangzatos réshangot tüntetnek fel, noha a gyök finalis consonansa hangtalan

6) Jelentése Neriosengh szerint *grhitar* huzv. *giriftar* Ergreifer, nézetem szerint $\sqrt{garth}$ -ból ind. *grdhyati* ausgreifen, streben nach, gierig sein, F. I., 74.

7) Ugyan e gyökből: *āždyāi* inf. F. I., 10.

8) F. I., 341: Gabe (ind. *datta*) erweicht auss *dažta*. De azért Fick is *dañ*-ra, tehát a reduplicált alakra viszi vissza. Nézetem szerint a *dazda* új képzés (v. ö. zend *dāta*, mely nemcsak az indben p. *tvādāta*, hanem a többi nyelvekben is fordul elő *dorós*, *dat*us, *poros* (*dat*us litván *dūtas*) és *dañh*-ra megy vissza; ez alakot ulti a reduplicált gyök a zend hangtörvények szerint a szóban. Különben maga ez alak *dazda* csak is az ismeretes *yathā āhu vairjó*-féle imában használtatik.

1) *zeredha*, tulajdomnév, mely eddig megmagyarázva nincsen; *kageredha* gyöke nincs meghatározva, és így nem is állíthatni, hogy a képző *ta*, mint Justi *Handbuch* 251.,¹⁰⁸ alatt teszi. — Ép így nem áll Justi nézete a *zaredha* Schaar szóra nézve v. ö. ind. *zardha* hatalom sereg, ópersa *thrada*, čřda got. *hairda*, — *zaredha* (év)vel pedig ind. *zarad* és *zaradā* (ősz, év) lévén rokon e szó képzője sem *-ta*; ép oly kevésbé foglal ez helyet a *cpādha* hadsereg szónál, melynek etymológiáját Justi nem közli; valószínűleg a *spa* gyökhöz (sich ausdehnen, spannen, ziehen; Raum, Erfolg haben) tartozik v. ö. ind. *sphāyati*, *σπάω*, *spatium* spēja spēti, adl. *spuoti*, ags. *spōvan*. Ide járul, hogy a *cpādha* (ópersa *cpāda*) *dh*-ja ugyanazon változást szenvedti az újabb eran nyelvekben, mint a többi szók, melyeknél kimutathatólag z. *dh*, indgerman *d* vagy *dh*-ből lett, (l. e szókat Ascoli *Memorie del Reale Istituto Lombardo* Vol. X. Fascicolo (Milano, 1866. 6 old.) Az újabb dialectek tudvalevőleg *ta*-ból lett *dha*-t nem ismernek. Mit jelent *kayadha*, (Justi szerint: *lasterhaft*) mi a gyöke és a képzője azt nem tudjuk. Nem is állíthatni tehát, hogy képzője *-ta* mint Spiegel 96 old. teszi.

volt. Így emez alakok *ukhta* és *tafta*¹⁾ (tapta) mellett — és csak ezeknek vannak az újabb erán nyelvekben folytatóik — elő kerül *ukhdha* ($\sqrt{\overline{vak}^2}$ loqui²⁾) és *thräfedha* (z. $\sqrt{\overline{tramp}}$, ind. *trmpati*, *trpāti* sich sättigen, $\tau\rho\acute{\epsilon}\rho\omega$ és $\tau\acute{\epsilon}\rho\omega$) *pukhdha* ötödik (ind. *pancan* litv. *penki* öt) *berekhdha*³⁾ p. p. *berejaya* ígéhez kívánni z. *bereja* kívánás, sóvárgás, flagitare, blagü). Épigy történt a nordban is, hogy a *t* nemcsak hangzatos, de hangtalan spirans után is *l*-vé vált. Valószínűnek tartom, hogy a nordban is a hangtalan spirans után e változás később állott be, mintsem a hangzatos után; az eran nyelvek terén a *-ta* hangzatos zárhanggá vált csak a zendre szorítkozik, de itt is előfordulnak még a *kht* és *ft* (*pt*) csoportok; — világos tehát, hogy a *khdh* és *fdh* új fejlemény. Az, hogy már most a *dh*-t megelőző spirans is hangzatossá lett, alig észleljük a zendben, ha csak nem hozzuk fel e tulajdon nevet *çughdha*, mely Justi szerint *çuc*⁴⁾ gyökből ered.

¹⁾ Előkerül a kéziratokban, Spiegel, §. 70. 167 old. $\sqrt{\overline{tap}}$ ind. *tapati* wärmen; quälen ujpersa *thāftan* scheinen, glühen; beugen, drücken $\tau\acute{\epsilon}\rho\alpha$ hamu, *tepidus*, ószláv *topiti*.

²⁾ ind. *vakti*, *vivakti* szólni, *vox*, porosz *emvackêmai* 1 pl. praes. *erwähnen*; — z. *lukhta* gut gesprochenes luzv. *lumkht* parsi *lukhta*.

³⁾ A *g* a p. p. *-a*-ja előtt *kh*-vá lesz általában p. *yukhta* $\sqrt{\overline{yug}}$.

⁴⁾ Fick I³, 438. ind és z. *çuc* égni, — ujpersa *sôg* örmény, *s'g* fájdalom ind. *çôka* v. ö. gót *huggan* sinnen & *huhrus* nhd. *Hunger*. — A *dh*-nak ily visszaható hatása észlelhető e szóban *vaghdhanem* is, mely azonban etymologice homályos. Justi szerint *vac+dāna* ($\sqrt{\overline{āna}}$)-ból.

Még felhozhatnám a fennebb fejtegetett *marežda*, *marždikā* alakokat, emez infinitiveket *vōždyāi*, *çazdyāi*, *buždyāi* és *āždyāi* ?-t feltéve, hogy hangtalan gyökökből eredtek, mint ezt Jolly állítja. *Beiträge* VII. 436, 445, 437, 422, — e szokat *yaozda* és *yaoždā* feltéve, hogy Justi etymologicus magyarázata *yaos+dhā* helyes, — *mīžda* ha **misdha*-ból eredt.

Még fölemlitem itt eme szokat *aokhedhra*, *tafedhra*, *rafedhra*, *vakhedhra*, *hakhedhra*, *bakhedhra*, *yaokhedhra* és *vakhedhra* végre e tulajdon nevet *bākhahi*, ópersa *bākhtris* Bactra városa és emez abl. sg.-t *nafedhra* (v. ö. ind. *naptar*, cseh *neti* nièce). Megfejtését e szóokban mutatkozó hangtűnetnek (*khdh*, *khdhw*, *fdhr*) máskorra halasztván, csak nehézségeit hozom fel. Ismeretes, hogy a zendben következő *r* és *v* előtt spirans szokott állni; Schleicher *Comp.*⁴ §. 139. 2 (mégis *r* előtt *d* nem válik mindig *dh*-vá Spiegel §. 37. Anm. — Ép oly kevéssé válik *t* min-

Csak azt akarom még fölemlíteni, hogy az újabb ind nyelvek a *gdh*, *ddh*, *bddh* csoportokban a spiranst átváltoztatták zárhanggá, (mint Beamesből, 286 kitűnik a media, hol

dig *th*-vá *v* előtt, Spiegel §. 35. Anm. 2, vagy *y* előtt Spiegel §. 74.), de figyelembe veendő azon megszorítás is, mely szerint Spiegel (§. 74.) szavaival élve: Dauernd ist die Aspiration ausgeschlossen, wenn dem *y* *r* ein Doppelcorsonnant vorgeht p. *akhtya*, *pistrō*, de ép úgy van ez *v* előtt is p. *khsṭvō* (sextus) *zarstvaēna*. Azt lehetne már most vélni, hogy a képző *t*-je csak az epentheticus *e* közbenyomulta után vált *dh*-vé, de ezen hypothesis ellenkezik 1. hogy az epentheticus *e* sok helyütt a *kh* illetőleg *f* és *dh* közt nem is fordul elő. 2. E szóban *berekhṭha* p. p. p. *berejaya* igéhez az *r* és *kh* közzé szuratott be, miből következik, hogy a *khṭh* csoport régibb fejlemény, mint az *e*-k epenthesis. Azt lehetne vélni, hogy *e* p. p. p. ama theoria szerint, mely a verba deriváta ez alakját *i*-ta-vál képzí valamikor *i*-t tartalmazott. Egy pillantás Justi 209. 69. §-ára és Spiegel §. 88. 29 és 40-ik pontjára azonban meggyőző benünket arról, hogy *ita* a zendben gyéren alkalmaztatik; arról pedig, hogy az *i* más mint köthang, nem is lehet szó. De dato non concessio, hogy az *i* valamikor a gyök finalisa és a *-ta* közt állt, ki kellett neki esnie még mielőtt a *t dh* vált, miután a *kh* ép a *t* előtt fejlődött ki; (v. ö. *ukhta*, *yukhta* p. p. p.-ket). 3. Ki nem mutatható, hogy a *t* egyebütt vocales közt *dh*-vá lett. v. ö. Spiegel §. 88. 65.

Az *r* illetőleg *w*-nek befolyása kétségtelenül helyet nem foglaltatott oly alakokban, mint *ukhdha*, *thraēdha*, hol azonban a *t dh*-vá váltta mégis beállott.

Nem marad más hátra, mint ama föltevés, hogy a gyök finalisa réshanggá válván, a következő *t* előtt, később réshanggá változtatta a következő *t*-t; a képzőnek *th* réshangja pedig assimilálódván az utána következő sonora vagy félsonorához — hangzatossá vált. Lehetséges, hogy az ékezet is befolyással volt, v. ö. Verner értekezését a *Zschrft* XXIII. 97 és kk. oldalain, mely szerint a németben a hangtalan spirans az ékezett vocalis előtt hangzatossá válhatik, de nem ha ékezett vocalisra következik. Az ind után itélve pedig ékezve volt a *tá* XXIII. 123 és *tvá* képző u. o. 125. Miután a változás nem áll be szükségkép, a képző *thwa* alakulata (Spiegel §. 88.⁶⁰) ez ellen nem bizonyítana. A *-tra* képző az indben, hol oxyton, hol paroxyton szókban fordul elő, (Számuk az Rgvedában: 14, illetőleg 12) a zendben a *-thra*-val képzett szók száma messze túlnyomó. Spiegel §. 88.⁸⁸ Justi 241.⁹⁸ A *-dhra*-ra végződő szóknek az indben a képzőn kellene viselni az ékezetet; csak *vaktrá* Mund, Gesicht fordul elő, melynek jelentése a zendben Justi szerint Wort, Rede, I. F. I³, 415. A zend *yaokhedhra* (J.: stark, streitbar), az ind. *yóktra* (Grassmann Strang, Strick)-val nem fogható össze. — A *ti* képzőről I. *Zschrft* XXIII. 124. Vajjon a zendnek *-dhi*-re végződő szavai *ti*-vel képezvék, azt igen kérdésesnek tartom, v. ö Spiegel §. 88.⁶⁸ pont.

aspiralt, hol nem az) a mint ezt a *gd*-re nézve feltünteti a svéd is. Az ind *gdh* avagy *gd* (e két alak fejlett $\gamma\delta$ -ből) a nyelvtörténet további folyamában *dh*-vá, illetőleg *d*-vé lőn ¹⁾).

— Végre áttérek a *-tar* képzőre, mely az indben nagyrészt magán viseli az ékezetet, miért is Osthoff a képző *a*-jának kiestét az u. n. gyenge esetekben (p. instr. sg. *náptrā* avval véli magyarázhatni, hogy emez esetekben az ékezet a ragon volt, l. Paul & Braune *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Litteratur* III, 42 old. Miután az indben *náptar* paroxyton, még az esetben is, ha elfogadjuk Osthoff tanát, fel kellene tennünk, hogy a zend *naptár*-t mondott, s e helyen meg is őrizte az ékezetet mindaddig míg a képző *t*-jének *dh*-vá változását nem eredményezte.

¹⁾ A skr. *dugdha* tej, *prakrit dudha* : h. *dūdh* m. g. *dādhā* o. *dudha*, p. *dud* s. *ḍoḍhi*, b. *dudha*, *dud*, *dudu*.

Negyedik kötet. 1873—1875.

I. Szám. Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére, különös tekintettel a magyarrá. Brassai Sámuel r. tagtól 1874. 151 l.	40 kr.
II. Szám. Bálinth Gábor jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt khálymik dana hangjegyre. 1874. 32 l.	20 kr.
III. Szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak mive ése hazánkban. Székfoglaló Bartal Antall. tagtól 1874. 182 l.	40 kr.
IV. Szám. A határozott és határozatlan mondatról. Barna Ferdinánd l. tagtól 1874. 31 l.	20 kr.
V. Szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. Dr. Goldziher Ignácztól. 1874. 42 l.	20 kr.
VI. Szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről. Hunfalvy Pál r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanítványok 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. Budenz József r. tagtól. 1875. 23 l.	15 kr.
VII. Szám. Az új szókról. Fogarasi János r. tagtól	15 kr.
VIII. Szám. Az új magyar orthologia. Toldy Ferencz r. tagtól. 1875. 28 l.	15 kr.
IX. Szám. Az ik-es igeikről. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 32 l.	15 kr.
X. Szám. A nyelvújításról. Szarvas Gábor l. tagtól. 1875. 25 lap.	15 kr.

Ötödik kötet. 1875—1876.

I. Szám. Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 40 l.	25 kr.
II. Szám. A neo- és palaeologia ügyében. Brassai Sámuel r. tagtól. 1875. 48 l.	30 kr.
III. Szám. A hangsúlyról a magyar nyelvben. Barna Ferdinánd lev. tagtól. 1875. 48. l.	30 kr.
IV. Szám. Brassai és a nyelvújítás. Ballagi Mórr. tagtól. 1876. 22 l.	15 kr.
V. Szám. Emlékeszéd. Kriza János l. t. felett Szász Károly l. tagtól. 1876. 40 l.	25 kr.
VI. Szám. Művészet és nemzetiség. Bartalus István l. tagtól. 1876. 35 l.	20 kr.
VII. Szám. Aeschylus. Télfy Iván lev. tagtól. 1876. 141 l.	80 kr.
VIII. Szám. A mutató névmás hibás használata. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1876. 15 l.	10 kr.
IX. Szám. Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve. Imre Sándor l. tagtól 1876. 97. l.	60 kr.
X. Szám. Bérczy Károly emlékezete. Arany László l. tagtól	10 kr.

Hatodik kötet. 1876.

I. Szám. A lány aspiraták kiejtéséről a zendben. Mayr Auréltól.	10 kr.
II. Szám. A mandzuk szertartásos könyve. Bálint Gábortól	10 kr.
III. Szám. A rómaiak satirájáról és satiráiról. Dr. Barna Ignác l. tagtól	20 kr.
IV. Szám. A spanyolország arabok helye az iszlám fejlődése történetében összehasonlítva a keleti arabokéval. Goldziher Ignác l. tagtól	50 kr.
V. Emlékeszéd Jakab István l. t. fölött. Szász Károly r. tagtól	10 kr.
VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. Szilágyi István l. tagtól. II. Vaszary Kolozstól. III. Révész Imre l. tagtól.	60 kr.
VII. Emlékeszéd Mátray Gábor l. t. felett. Bartalus István l. tagtól.	10 kr.

III. A mordvaiak történelmi viszontagságai. Barna Ferdinánd l. tagtól	20 kr.
IX. Eranos. Tálffy Iván lev. tagtól	20 kr.
X. Az ik-es igékről. Joannovics György l. tagtól	40 kr.

Hetedik kötet.

I. Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. Barna Ferdinánd l. tagtól	50 kr.
II. Podhorszky Lajos, magyar-sinai nyelvhasznítása. Budenz József r. tagtól	10 kr.
III. Lessing (székfoglaló). Zichy Antal lev. tagtól	20 kr.
IV. Kapcsolat a Magyar és szuomi irodalom között Barna Ferdinánd, lev. tagtól	10 kr.
V. Néhány ősműveltségi tárgy neve a magyarban. Barna Ferdinánd l. tagtól	30 kr.
VI. Rankavis Kleon új görög drámája. Tálffy Iván lev. tagtól. Ára	30 kr.
VII. A nevek uk és ük személyragairól. Imre Sándor l. tagtól	20 kr.
VIII. Emlékbeszéd Székács József t. tag fölött. Ballagi Mór r. tagtól	20 kr.
IX. A török-tatár nép primitív culturájában az égi testek. Vámbéry Ármin r. tagtól	10 kr.
X. Batori László és a Jordánszky-codex bibliafordítása. (Székfoglaló.) Volf György l. tagtól	10 kr.

Nyolczadik kötet.

I. Corvin-codexek. Dr. Ábel Jenő től	60 kr.
II. A mordvaiak pogány Istenei és ünnepi szertartásai. Barna Ferdinánd l. tagtól	50 kr.
III. Orosz-lapp utazásomból. Dr. Genetz Arvid től	20 kr.
IV. Tanulmány a japáni művészetről. Gróf Zichy Ágost től	1 frt.
V. Emlékbeszéd Pázmándi Horvát Endre 1839-ben elhunyt r. t. fölött. A születése századik évfordulóján, Pázmádon rendezett ünnepélyen, az Akadémia megbízásából tartotta Szász Károly r. t.	10 kr.
VI. Ükkonpohár. A régi magyar jogi szokásnak egy töredéke. Hunfalvy Pál r. tagtól	20 kr.

A HELYES MAGYARSÁG ELVEI

IRTA

PONORI TEWREWK EMIL.

TARTALMA:

I. A nyelv mivoltáról. II. Nyelvünk viszontagságáról. III. Idegen szavaink. IV. Nyelvérzék és népetymologia. V. Purismus. VI. Neologismus. VII. Mondattan. VIII. A fordításról. IX. A helyes magyarság elvei.

Ára 50 kr.

A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata,

tekintettel

az ujitás helyes módjára.

Irta

Imre Sándor,

a magy. tud. Akadémia l. tagja.

TARTALOM:

Bevezetés. — I. Hangtani ujitások. — II. Szóragozás. — III. Szóképzés. — IV. Szófüzés. — V. Stil.

Ára 1 frt.

Budapest, 1880. Nyomatott az Athenaeum r. társ. nyomdájában.